

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI**

**MICHEL FOUCAULT'NUN YÖNETİMSELLİK ÇÖZÜMLEMESİ:
MODERN DEVLETİN SOYKÜTÜĞÜ**

(DOKTORA TEZİ)

IRMAK ÇOŞKUN

BURSA – 2023

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI**

**MICHEL FOUCAULT'NUN YÖNETİMSELLİK ÇÖZÜMLEMESİ:
MODERN DEVLETİN SOYKÜTÜĞÜ**

(DOKTORA TEZİ)

IRMAK ÇOŞKUN

ORCID: 0000-0002-0372-6857

**Danışman:
ABDÜLKADİR ÇÜÇEN**

BURSA – 2023

ÖNSÖZ

Hocamın söylediği gibi “yalnızca kendimize ait olduğunu söyleyebileceğimiz hiçbir şeyimiz yoktur. Fikirlerimiz dâhildir buna. En gizli olanları bile bu kuralı bozabilecek kadar özel değildir.” Bu tez çalışmasının olumlu olarak nitelendirilebilecek bütün özellikleri için öncelikle tüm çalışma arkadaşlarıma ve öğrencilerime teşekkür ederim.

Varlığı ve bu uzun süreçteki tüm desteği için danışmanım Sayın Prof. Dr. A.Kadir ÇÜÇEN’e çok teşekkür ederim. Lisans döneminde öğrencisi olma şansı bulduğum, adanmış hayatıyla kendisini sadece izlerken bile bir sürü şey öğrendiğim, bendeki ve yüzlerce öğrencinin üzerindeki emeği ders ve tez çalışmalarını katbekat aşan Doç. Dr. Bora ERDAĞI’ya minnettar olduğumu belirtmeliyim.

Tez izleme komitemde bulunarak desteğini her daim hissettiren Dr. Öğr. Üyesi Elif NUYAN’a emekleri için çok teşekkür ederim. Sadece benim tezime değil, çalışmalarlarıyla tüm bir literatüre katkı yapan Doç. Dr. Utku ÖZMAKAS’ı jürimiz olarak ağırlamak ayrı bir onurdu. Teklifimizi kırmadığı ve teze katkı yaptığı için ona sonsuz teşekkür ederim.

Ailem en büyük şansım. Bu süreci de kolaylaştırmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Tek istediklerinin mutlu ve sağlıklı olmam olduğunu her zaman hissettirdikleri için özel bir teşekkürü hak ediyorlar. Annem Zühal, babam İlhan ve kardeşim İrem GÜNGÖR iyi ki varlar, hep var olsunlar.

Son olarak hem yükü sırtlamamda emeğini esirgemeyen hem de her şeyi anlamlı kılan dostum Zeynep BERKE’ye ve Saygın GÜNENÇ’e tüm kalbimle teşekkür ederim.

**Bursa
2023**

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “MICHEL FOUCAULT’NUN YÖNETİMSELLİK ÇÖZÜMLEMESİ: MODERN DEVLETİN SOYKÜTÜĞÜ” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarn kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

27.01.2023

Adı Soyadı: IRMAK COŞKUN

Öğrenci No: 711543001

Anabilim Dalı: FELSEFE

Programı: FELSEFE

Tezin Türü: DOKTORA

Yazar adı soyadı	Irmak Coşkun
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Felsefe Tarihi
Bilim dalı	Felsefe
Tezin niteliği	Doktora
Mezuniyet tarihi	27/01/2023
Tez danışmanı	Prof. Dr. Abdülkadir Çüçen

Michel Foucault'nun Yönetimsellik Çözümlemesi : Modern Devletin Soykütüğü

Çağdaş yönetim tartışmalarının merkezinde yer alan en önemli düşünürlerden birisi, özellikle de “yönetimsellik” kavramının mucidi olduğu için, Fransız düşünür Michel Foucault'dur. Çağdaş siyasetin ve devletin artık çoğunlukla kendisi aracılığıyla düşünüldüğü bu yönetim kavramının, Foucault tarafından nasıl geliştirildiği ve “yönetim analitiği” ile “devlet”e ilişkin analizini nasıl ortaya koyduğu, bu çalışmanın temel ilgisini oluşturmaktadır. Bu çalışma, neoliberalizmin, tıpkı liberalizm gibi sadece bir iktisadi teori ya da bir ideoloji olmadığı, muhakkak bundan fazlası yani temelde politik bir rasyonalite biçimi olduğuna dair Foucaultcu kabule dayanmaktadır. Neoliberalizmin hâkim olduğu kabul edilen dünyaya, giderek daha fazla “içinden çıkılamaz” hissini veren ise yine Foucaultcu anlamda bu akılsallığın sadece “yönetenlere” bir yol gösterici olması, onların eylemlerinin yönlendiricisi olması değil, “yönetilenlerin” tutumlarını, gelecekteki eylemlerini de yönlendiriyor olmasındandır. “Yönetim” kavramı Foucault'nun düşüncesinde “tutumların yönlendirilmesi” olarak hem devleti hem de özneyi ele almanın aracıdır. Bu bakımdan Foucault 1978 yılından itibaren devlet sorununa eğilmek söz konusu olduğunda “iktidar ilişkileri” yerine “yönetimsellik” kavramını kullanır. Yönetilenlerin tutumlarının yönlendirilmesi, yönetimselliğin en temelde bir “özneleştirme” sürecine dayanıyor olduğu anlamına gelir. Bu, hem iktidara hem de modern devlete yaklaşmanın orijinal bir yoludur. Devlet, bu analizde, yönetimsel stratejilerin hareketli bir sonucu olarak kavranacaktır. İşte yönetimsellik fikrinin kökeni olarak Foucault'ya dönüp, kavramın özneleşme biçimleriyle ilgili içeriğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak ve “yönetimin analitiği” aracılığıyla bu perspektiften bakıldığında “devlet”in ne anlama geldiğini araştırmak bu tez çalışmasının temel hedefidir. Foucault, modern devletin kavranışına yönelik özgün ve önemli bir katkı yapmıştır ve umut edilmektedir ki bu orijinal yaklaşım, çağdaş problemlere çözüm üretme yolunda cevap geliştirmenin basamaklarından olabilecektir.

Anahtar kelimeler: Yönetimsellik, Devlet, İktidar, Özne, Devlet Aklı, Biyopolitika, Liberalizm, Neoliberalizm.

Name & surname	Irmak Coşkun
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	History of Philosophy
Subfield	Philosophy
Degree awarded	<i>PhD.</i>
Date of degree awarded	27/01/2023
Supervisor	Prof. Dr. Abdülkadir Çüçen

Michel Foucault's Analysis of Governmentality: Genealogy of Modern State

One of the most important thinkers at the center of contemporary government discussions is the French thinker Michel Foucault, especially because he is the inventor of the concept of "governmentality". The main interest of this study is how this concept of government, in which contemporary politics and the state are now mostly thought through, was developed by Foucault and how he presented his analysis of "analytics of government" and the "state". This study is based on the Foucauldian assumption that neoliberalism, like liberalism, is not just an economic theory or an ideology, but definitely more than that, basically a form of political rationality. What makes the world, which is accepted to be dominated by neoliberalism, increasingly feel "inextricable", again, in the Foucauldian sense, is that this rationality is not only a guide to the "rulers" and guiding their actions, but also the attitudes and future actions of the "ruled". The concept of "government" is a means of considering both the state and the subject as "direction of attitudes" in Foucault's thought. In this respect, Foucault uses the concept of "governmentality" instead of "power relations" when it comes to addressing the problem of the state after 1978. Orientation of the attitudes of the governed means that governmentality is fundamentally based on a process of 'subjectivation'. This is an original way of approaching both power and the modern state. The state will be conceived in this analysis as a moving outcome of governmental strategies. The main objective of this thesis is to go back to Foucault as the origin of the idea of governmentality, to reveal the content of the concept about the forms of subjectivation in detail, and to investigate what "state" means from this perspective, through the "analytics of administration". Foucault has made an original and important contribution to the understanding of the modern state and it is hoped that this original approach will be one of the steps of developing answers in the way of producing solutions to contemporary problems.

Keywords: Governmentality, State, Power, Subject, Reason of State, Biopolitics, Liberalism, Neoliberalism.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FOUCAULT'NUN ERKEN DÖNEM ESERLERİNDE

İKTİDAR, YÖNTEM VE TARİH

1. Foucault: Bir İktidar Tarihçisi.....	6
2. Arkeolojik Çözümleme: Söylem, <i>Episteme</i> , Arşiv ve Tarihsel <i>A Priori</i>	10
2.1. Söylem	13
2.2. <i>Episteme</i>	20
2.3. Tarihsel <i>A Priori</i>	24
3. İktidarın Mikrofiziği: Delilik, Klinik ve Özne	25

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİDARIN SOYKÜTÜĞÜ

1. “İktidar Diye Bir Şey Yoktur” Ya da “İlişkiselik”	36
2. “Soykütük”	44
3. İktidar, Hukuk, Hakikat	50
4. Geçiş: Disiplin Toplumundan Yaşam Üzerindeki İktidara	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNETİMSELLİK VE DEVLET

1. “Yönetim”in Sahneye Çıkışı ya da Devlet Sorununa Giriş	68
2. “Güvenlik Mekanizmaları”	84
2.1. Disiplinci Şehir İnşasından Güvenliğin “Ortam”ına	85
2.2. Güvenliğin “Olay”la İlişkisi	94
2.3. Normlama & Normalleştirme	97
3. Biyopolitikanın Müdahale Yüzeyi: Nüfus	101
4. Modern Devletin Soykütüğü	110
4.1. Machiavelli ve <i>Raison d’Etat</i>	117
5. Yeni Yönetimsellik: Polis ve Ekonomi Politîğin Doğuşu.....	129
6. Yönetimsel “Rejimler”: Liberalizm & Neoliberalizm.....	140
SONUÇ	162
KAYNAKLAR	171
ÖZGEÇMİŞ	181

GİRİŞ

Politika felsefesi, içerisinde doğduğu *polisten* bugüne kadar terk edilemez bazı zorlu sorularla meşgul olmuştur. Politikanın ne olduğu, politik olanın ne olduğu, insanları bir araya getiren ve onları politik bir birlikte yaşamaya götürenin ne olduğu, bu politik birliğin mahiyeti, nasıl örgütlenmesi gerektiği, kim(ler) tarafından yönetileceği ve ideal olarak nasıl olması gerektiği gibi çoğaltılabilir temel sorular... Tüm bu sorular esasen son derece sarih fakat tam da felsefenin hep önümüze koyduğu hedef gibi durmadan elimizden kaçan temel bir soruya, “birlikte nasıl yaşamalı” sorusuna dayanır. Yaklaşık olarak 17. yüzyıldan itibaren modern dönemde bir gerçeklik olarak ortaya çıktığı andan itibaren politika felsefesinin asli ilgisi hep yeni bir aktöre kaymış ve sorular hep onun eşliğinde sorulmuştur: (modern) devlet. Tüm teorik mülahazalar artık “devlet”in mahiyetinin ne olduğu, meşruiyetini nereden aldığı, neye dayanarak eylediği, eğer dayandığı bir akılsallık varsa hangi akılsallığa göre hareket ettiği, sınırlarının ne olduğu, bir dünya devletinin mümkün olup olmadığı, güçler ayrılığı, hukuk & polis devleti ayrımları gibi yeni soru(n)lar. Devlet, uzun zaman boyunca adaletsizliğin ve adaletin, eşitliğin ve eşitsizliğin kaynağı olarak siyaset teorisinin merkezinde yer almıştır. Son yıllarda ise bu vazgeçilemez aktörün “sahnedan çekildiği”, gözden düştüğü, başrolde olmadığı, dönüşen toplumsal formasyonla birlikte ve piyasa etkisiyle devletin eski önemini yitirdiği tartışılmakta, birçok şey gibi devletin de sonunun geldiği tartışmaları ciddi bir ağırlık taşımaktadır. Devletin bu görece gözden düşüşü, genel olarak ya yönetim fikriyle ya da yerini neoliberalizm denen bir yönetsel rasyonalitenin aldığı teziyle desteklenir. Kendi içerisinde çeşitli ayrımlar olsa da bu tezler genelde devletin piyasanın yönetimine girmiş olduğu ve şirket tarzında bir yönetime dönüştüğü fikrini öne çıkartmaktadır.

Tüm bu görüş ve tartışmaları takip etmeye kalkmak, bu tartışmaların içinden sağ çıkmayı başarabilmek gerçekten zor görünen bir hedef. Teorik mülahazaların bir çırpıda ele alamayacağı bir “çok yönlü gerçeklik” olarak dünyanın acınası yüzü karşısında pozisyon almak isteniyorsa, yani Foucaultcu ifadeyle bir “şimdinin ontolojisi” yapılacaksa, yeniden ve temelden başlama cesaretini göstermek gerektiğine inanarak “yönetimsellik” kavramının kökenlerine ve bu kavram temele alındığında ortaya çıkan

“devlet” tasavvuruna dönmek gerektiği ileri sürülebilir. Çağdaş yönetim tartışmalarının merkezinde yer alan en önemli düşünürlerden birisi, özellikle de “yönetimsellik” kavramının mucidi olduğu için, Fransız düşünür Michel Foucault’dur. Çağdaş siyasetin ve devletin artık çoğunlukla kendisi aracılığıyla düşünüldüğü bu yönetim kavramının, Foucault tarafından nasıl geliştirildiği ve yönetim analitiği ile devlete ilişkin analizini nasıl ortaya koyduğu, bu çalışmanın temel ilgisini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, neoliberalizmin, tıpkı liberalizm gibi sadece bir iktisadi teori ya da bir ideoloji olmadığı, muhakkak bundan fazlası yani temelde politik bir rasyonalite biçimi olduğuna dair Foucaultcu kabule dayanmaktadır. Neoliberalizmin hâkim olduğu kabul edilen dünyaya, giderek daha fazla “içinden çıkılmaz” hissini veren ise yine Foucaultcu anlamda bu akılsallığın sadece “yönetenlere” bir yol gösterici olması, onların eylemlerinin yönlendiricisi olması değil, “yönetilenlerin” tutumlarını da yönlendiriyor olmasındandır. Yönetilenlerin tutumlarının yönlendirilmesi, yönetimselliğin en temelde bir “özneleştirme” sürecine dayanıyor olduğu anlamına gelir. İşte yönetimsellik fikrinin kökeni olarak Foucault’ya dönüp, kavramın özneleşme biçimleriyle ilgili içeriğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak ve “yönetimin analitiği” aracılığıyla bu perspektiften bakıldığında “devlet”in ne anlama geldiğini araştırmak bu tez çalışmasının temel hedefidir.

Foucault entelektüel serüveninin başlangıcından itibaren iktidar sorunuyla ilgilenmiş özellikle delilik ve klinik üzerine incelemeleriyle, “dışlama, kapat(ıl)ma, norm” kavramlarını kullanımıyla ün salmıştır. Erken dönem çalışmalarında Foucault’nun yöneldiği bu alanlar genel olarak baskıcı ve dışlayıcı iktidar pratiklerine yönelir ve iktidarı genel olarak bu çerçeve üzerinden ele alır. Çalışmanın ilk bölümünde Foucault’nun düşüncesine bir giriş yapılarak onun erken dönem iktidar anlayışı ile kavramsal çerçevesinin bir tanıtımını yapmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda düşünürün “iktidar”dan ve “iktidar ilişkileri”nden ne anladığı, bu aşamada temel yöntem ve argümanlarının ne olduğunun bir betimlemesi ortaya konacaktır. Bu bölümün temel amacı esasen bir tanıtım ve “yönetimsellik” kavramına giden yolda Foucault’nun iktidar analizinin hangi evrelerden geçtiği ve bunlar arasındaki organik bağın ortaya konmasıdır. Çünkü Foucault, yazdıklarının düşüncesini dönüştürmesi gerektiğine inanan bir düşünür olarak kendi fikirlerini kimi zaman tadile ederek, kimi zaman da doğrudan reddederek

ilerler. Bu bakımdan iktidar analizi de bir istisna teşkil etmez ve Foucault erken dönemde ele aldığı bu baskıcı-dışlayıcı iktidar kavrayışının eksikliklerini göstererek düşüncesini revize eder.

İkinci bölümde Foucault'nun *Toplumunu Savunmak Gerekir* (*College de France* 1976 dersleri) ve *Cinselliğin Tarihi: Bilme İstenci* (1976) ile bu iktidar varsayımından giderek uzaklaşması takip edilecektir. Vurguyu iktidarın ilişkiselliğine kaydıran Foucault kavramı giderek daha fazla “tutumlarla” ilişki içerisinde ele almaya başlar. Bu dönemde ağırlıklı olarak “iktidar ilişkileri” ve “biyo-iktidar” kavramlarını kullanan düşünür nihayetinde iktidarın üretici ve pozitif yanına vurgu yaparak biyopolitika ile yönetimsellik kavramlarına giden yolun izleğini oluşturmaya başlar. Foucault yine bu eserlerinde iktidara ilişkin baskıcı varsayımı ele alarak siyasette devlete yaklaşmanın da doğru yoluna dair bir soruşturmaya girişir. Bu bakımdan ünlü “siyaset felsefesinde kralın kellesi hala uçurulmadı” ifadesiyle Foucault baskı ve savaş modellerinden uzaklaşmak gerektiğini bildirir. Bu bölümde Foucault'nun iktidara ilişkin hem kendi perspektifini hem de siyaset felsefesi tarihindeki temel yaklaşımları nasıl elimine ettiği gösterilmeye çalışılacak –ki bu da yönetimsellik kavramına giden yolu açacaktır. Bununla birlikte *Hapishanenin Doğuşu*'nda ortaya koyduğu ve daha sonra yönetimsellikle ilişki/ karşıtlık içerisinde ele alacağı disiplinci iktidar anlayışı da bu bölümde ele alınacaktır. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümü bu geçiş sürecine ayrılmıştır.

Son bölüm ise bu tez çalışmasının esas ilgisini oluşturan “yönetimsellik” ve “devlet” kavramlarına ayrılmıştır. 1978 yılı *College de France* derslerinde “iktidar ilişkileri” kavramının yerini artık “yönetimsellik” almıştır. “Yönetim” kavramı Foucault'nun düşüncesinde “tutumların yönlendirilmesi” olarak hem devleti hem de özneyi ele almanın aracıdır. Yönetimsellik, hem başkalarını hem de kendini yönetmenin kavşağında bulunan bir problem alanına işaret eder. Yani Foucault “yönetimsellik” kavramıyla birlikte ilk defa “devlet sorununa” eğilir. Kariyeri boyunca devlet hakkında konuşmaktan imtina eden hatta bunu teorik olarak reddeden düşünür, şimdi devlete “yönetimsellik perspektifinden” yani “yönetim teknolojileri/stratejileri” aracılığıyla yaklaşmaktadır. “Devletleşme” ve “devletin yönetimselleşmesi” sorunları/ süreçleri, kitap olarak yaşarken yayımladığı eserlerinin aksine düşünürün *College de France* derslerindeki temel ilgisini oluşturur. Bu minvalde Foucault modern devletin, antik

Yunan polisi ve Hristiyan pastoralliğinin bir birleşimi olarak özgün bir politik biçim olduğu tezini öne sürer. Modern devleti belirleyen en önemli miraslardan birisi, bireyselleştirme ve bütünselleştirme süreçlerinin bir birleşimini barındırıyor olmasındadır. Bu bağlamda düşünür “modern devletin soykütüğünü” çıkararak, devletin yönetsel teknolojilerin, çoklu yönetsellikler rejiminin bir etkisi ve sonucu olarak görülüp görülemeyeceğini soruşturur. Bu çalışmanın vardığı temel sonuçlardan birisi de, tıpkı Lemke’nin ileri sürdüğü gibi Foucault’nun böyle bir iddiası olmamasına rağmen, yönetsellik çözümlemesinin devlet teorisine ciddi biçimde katkı sunacak bir kaynak olduğu yönündedir. Egemenliğin yeryüzündeki taşıyıcısı olarak, sözleşme aracılığıyla kurulmuş ideal birlik olarak, ideolojik aygıt olarak, bir sınıfın çıkarlarını koruyan biçim olarak “devletçi politik tahayyül” devleti hep bir özne, bir kişilik olarak ama daha önemlisi “bir öze sahip bir özne” olarak tasavvur etmiştir. Bu çalışmanın temel hedefi, Foucault’yu takip ederek devleti, bir devlet fetişizmine düşmeden fakat yine de onu önemsizleştirmeden ele almaya çalışmanın mümkün olup olmadığını görmek; Foucault’nun yönetsellik kavramı ve bu yönetsellik kavrayışı ışığında ortaya çıkan devlet tasavvurunu ortaya koymaktır. Son olarak birer ekonomik doktrin değil, rejim olarak liberalizm ve neoliberalizmin Foucault’nun yönetsellik çözümlemesindeki yerleri, özellikle özgürlük ve biyopolitika kavramının öne çıkarılması yoluyla ele alınacaktır. Nihayetinde bu çalışmada, “uzun zamandır kriz içerisinde olan dünyadan, üstelik yüzyıllık krizlerinin üzerine yeni krizler eklenen insanlık durumundan, acaba yaratıcı bir süreç için en azından bir basamak yontulabilir mi?” şeklindeki kimi sorular eşliğinde Foucault’nun düşüncesine geri dönülmektedir. Foucault’nun söylediği gibi bir şimdinin ontolojisini yapmak eğer hedef olacaksa, klasik devlet teorisini askıya alarak şu çağdaş “yönetim” ve “yönetsellik” mefhumuna dönmek gerektiği ve devlete bir de oradan bakmak gerektiği ifade edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FOUCAULT’NUN ERKEN DÖNEM ESERLERİNDE

İKTİDAR, YÖNTEM VE TARİH

Foucault’nun erken dönem eserlerine hâkim olan tema bir “öznesizlik”, “öznenin reddi” temasıdır. Öznenin reddiyle birlikte Foucault, tarihteki süresizliklere işaret etmek ve bu yolla “sessizlerin bir tarihini” yapmak istediğini ifade etmiştir. Foucault’nun bu amaca yönelmiş erken dönem eserlerinde “arkeoloji” son derece önemli bir temadır ve “arkeoloji”yi bir yöntem olarak kullandığı sıklıkla ifade edilmiştir. Bu ifadeler düşünür hakkında yazılmış çoğu eserde bulunan fakat içeriğe dair pek az şey söyleyen ifadelerdir. Öncelikle arkeolojinin bir yöntem olup olmadığı başlı başına bir tartışma konusudur. Üstelik Foucault’nun “öznesizlik” vurgusuyla birlikte yapılardan bahsediyor olması, bir yapısalcı olup olmadığını da sıklıkla tartışmaya açmıştır. Bununla birlikte iktidarın bu eserlerde nasıl ele alındığı da bu çalışma açısından önemli görünmektedir. Dolayısıyla Foucault ile yapılacak sınırlı bir tanışma olarak bu bölüm ilkin yukarıda bahsi geçen meselelere açıklık getirmeyi denemektedir.

Foucault’nun *Akıl ve Akıl Bozukluğu-Klasik Çağda Deliliğin Tarihi (Raison et deraison-Histoire de la folie a l’age classique, 1961)*; *Kliniğin Doğuşu (Naissance de la clinique, 1963)*; *Kelimeler ve Şeyler (Les mots et les choses, 1966)*; *Bilginin Arkeolojisi (L’archéologie du savoir, 1969)* başlıklı eserlerinde hâkim olan öznesizlik teması esasen Foucault’nun kimi çağdaşlarıyla paylaştığı, modernitenin mutlak insan-öznesinin reddi fikrini¹ ve tarihsel olaylar ile olguların mutlak bir özne ya da bilincin eşliği olmadan, üstelik sadece sürekliliklere odaklanmadan okunabileceğini ifade eder. Bu bakımdan özne, erken dönem eserlerinde söylem ve söylemin birliği gibi kurulan bir inşaya işaret eder. Foucault bu eserlerinde özneye, özneleştirilme biçimleriyle ve iktidarla ilgilenmekte fakat asıl odağını, içerisinde öznenin ve bilgi biçimleri ile insan bilimlerinin de kurulduğu söylemleri mümkün kılan koşullar yapmaktadır. Foucault, tarihi, özgün

¹ Burada şimdilik Foucault için öznenin, daha sonraları etikle ilişkisinde yeniden icat edilmesi gereken bir şey olarak tamamen reddedilmeyeceğini belirtmekle yetinilsin. Foucault modern özne fikrine karşı çıksa da kariyerinin sonlarına doğru kendilik pratikleri üzerinden etikle ilişkisinde özne kavramına geri dönecektir.

diye nitelendirilebilecek bir dönemselleştirmeyle, tarihteki süreksizliklere işaret etmek suretiyle okurken, bu dönemlerde ortaya çıkan bilimlerin ve bilgi biçimlerinin, nihayetinde daha özeldir söylemlerin kuruluş koşullarını; bunları mümkün kılan önce dilsel sonra da söylemsel ilişkileri keşfetmeye uğraşmıştır. En temel kaygı ise insanın kendisini nasıl bir bilgi nesnesi haline getirdiği, kendisini nasıl bir bilgi nesnesi olarak tanımladığıdır. Böylece Foucault'nun düşüncesinde, düşünsel yaşamı boyunca önemini yitirmeyen ve birbirinden ayrılmayan ikili şimdiden kendisini gösterir: Özne ve iktidar. Temel amacı yönetimsellik ve yönetimselliğin bakış açısından devleti kavramak olan çalışmanın bu ilk bölümünde, Foucault'nun düşüncesindeki bazı temel kavramlar, bunlar yönetimsellik kavramına giden yolda önemli uğraklar oldukları ölçüde, ele alınacaktır. Bu bakımdan eserlerin ayrıntılarına girmek yerine temel uğraklara değinmekle yetinilecektir.

1. Foucault: Bir İktidar Tarihçisi

Tek başına alındığında “iktidar nedir?” sorusu, Foucault'nun üzerine düşünce inşa etmeye kalkışacağı türden bir soru olmaktan uzaktır. Bu soru Foucault'nun, tam da karşı durduğu biçimde bütünü kavrayan kuramsal bir soru olmak bakımından kaçınılması gereken bir sorudur. Zira ilerleyen satırlarda göstermeye çalışılacağı üzere “iktidar”ın genel-geçer bir tanımı, öncelikle insan bilgisinin tarihsel yapısı, ikinci olarak da iktidar fenomeninin doğası gereği Foucault'nun sormayı reddedeceği bir sorudur. Yine de mesele “özne”nin araştırılması olduğunda –belki “iktidar nedir?” sorusu değil ama– “iktidarın nasıl işlediği sorusu” cevaplanmalıdır. Foucault, insan öznenin üretim ve anlamlandırma –ve günlük– ilişkilerine girerken bir yandan da gayet karmaşık olan iktidar ilişkilerine girdiğini görmüştür. Dolayısıyla bundan sonra “amaç, toplumun farklı düzeylerinde, çok çeşitli yayılımları olan çeşitli alanlarda kendini gösteren farklı iktidar aygıtlarını, işleyişleri, etkileri, bağlantıları içerisinde saptamaktır.”² Kısaca Foucault'nun geç bir dönemde ifade ettiği şekliyle hedefi “iktidar fenomenini analiz etmek olmadığı gibi, böyle bir analizin temellerini atmak da değildi. Tam tersine amacım insanların, bizim

² Michel Foucault, *Toplumun Savunması Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 29.

kültürümüzde, özneye dönüştürülme kiplerinin bir tarihini oluşturmaktı.”³ Dolayısıyla Foucault’nun araştırmalarının temel teması aslında iktidar değil “özne”dir, “fakat” öznenin kendisi de, şimdiye dek onu kavrama yolunda atılmış her adımı dile getiren çeşitli düşünce sistemlerinin kendileri de iktidar ilişkilerine bağışık değildir. Dolayısıyla Foucault, reddettiği “iktidar nedir?” sorusuna olmasa da, “iktidarın işleyiş biçimleri”ni ve onun tarihte kendisini ortaya koyuş biçimlerini yani “nasıl”ını incelemek zorunda kalmıştır. Bu yüzden o kendisinin, en iyi biçimde bir “iktidar tarihçisi” olarak nitelendirilebileceğini ifade eder.

Foucault’nun bu giriş bölümünde ele alınacak olan eserlerine hâkim tema da esasen özne ile bilgi söz konusu olduğunda tarihteki öznesizlik, süreksizlik ve söylemlerin iktidar ilişkilerini açığa seren tarihi olarak görünmekte, hatta söz konusu metinler çeşitli özneleştirme biçimlerinin izini doğrudan tarihin kendisine başvurarak sürmektedir.

Ama arkeoloji, üzerinde tarihimizi ortaya koyduğumuz sahenin –en az senaryomuz kadar–, bizim düşüncelerimiz ve eylemlerimizden bağımsız olarak kurulduğuna işaret eder. Bu onu, zaman içerisinde hareket eden bireysel nesnelere bahseden geleneksel tarihten ayırır.⁴

Özne ve iktidar ikilisine eşlik eden aynı önemdeki üçüncü tema “bilgi/bilme” (*savoir*) ve sonra da “bilim” (insan bilimleri) meselesidir. Söz konusu eserlerinde Foucault klinik ve deliliğin bir tarihini yaparken aslında Klasik Dönem, Rönesans Dönemi ve Modern Dönemde⁵ bu fenomenlerin ele alınış biçimlerini, bunların değişen dönemlerde nasıl bilgi nesnelere haline geldiğini ve nihayetinde aktörler olarak öznenin kendilerinin de nasıl bilgi nesnelere ve bilgi öznenere olarak ortaya çıktıklarını araştırmıştır. Çünkü Foucault’nun özellikle bu dönemde amacı, yöntemi ve ele aldığı nesneye uygun olarak araştırdığı şey, esasen iktidara bağışık olmayan özne, bilgi ve bilimlerin oldukları halleriyle kuruluş koşullarının bir araştırması olmuştur. Bu bakımdan Foucault açısından hakikatin de bunlarla aynı kategoride olduğunu belirtmek gerekir:

Benim hedefim, toplumsal pratiklerin sadece yeni nesnelere, yeni kavramlar, yeni teknikler ortaya çıkarmakla kalmayıp nasıl tamamen yeni özne ve bilgi öznesi

³ Michel Foucault, *Seçme Yazılar 2, Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 57.

⁴ Gary Gutting, *Foucault: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2005, s. 34.

⁵ Foucault post-modern dönemin ismini her eser/ seminerde anmasa da, ilerleyen dönemdeki eserlerinde bazı tartışmalar söz konusu olduğunda bu dördüncü döneme de işaret etmektedir.

biçimleri de doğuran bilgi (*savoir*) alanları meydana getirebildiklerini size göstermektedir. Bilgi öznesinin kendi tarihi vardır, öznenin nesneyle ilişkisinin veya daha açıkçası hakikatin kendisinin bir tarihi vardır.⁶

Söz konusu metinleri incelerken akılda tutulması gereken temel şey, yıllar sonra geriye dönüp baktığında Foucault'nun bu eserlerde “iktidardan başka ne anlattığımı bilmiyorum” diyecek kadar ileri gitmiş olduğu yani özne ve iktidar ilişkisinin, onun entelektüel çabasının ayrılmaz ikilisini teşkil ettiğidir. Dolayısıyla Foucault özne, bilgi, hakikat gibi kavramların ve bunların kendileri içerisinde üretildikleri koşullar ile düşünme tarzlarının temellerinden şüphe etmiş; bunları kendilerine ait tarihleri olan söylemler olarak ele almıştır. Bu da nihayetinde Foucault'yu, özne araştırması yaparken, öznenin içerisinde kurulduğu iktidar ilişkilerinin analizine götürmüştür. O halde Foucault'nun erken dönem düşüncesi için, hiçbir ilkeyi verili almayarak, içerisinde özne ve hakikatlerin üretildiği ilişkilerin, iktidar ilişkilerinin, kendileri boyunca işlediği söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerin tarihsel bir incelemesi aracılığıyla ortaya çıkarılması olduğu ifade edilebilir.

Burada hemen “bilgi/bilme” yani Foucault'nun özellikle seçtiği *savoir* kavramı hakkında bir açıklama yapmak elzemdir. Foucault, Türkçe'de böyle bir ayırım olmasa da *savoir* yani bilgi ya da bilme kavramını, yine bilgi diye çevrilen *connaissance* kavramından uzaklaşmak, onu özellikle araştırma nesnesi olarak ayırt etmek için kullanmıştır:

Foucault '*savoir*'yu, özne merkezli bilme [Erkenntnis] kavramından uzaklaşmak niyetiyle '*connaissance*'a karşı ortaya koyar. '*Connaissance*'tan farklı olarak '*savoir*', basitçe (bilişsel) özne ile gerçek (nesne) arasında bir ilişkiye işaret etmez. Bu ilişki esasen koşul ve başlangıç noktası değil, aksine tarihsel süreçlerin ürünüdür.⁷

Dolayısıyla *connaissance* kavramı, klasik epistemolojinin yapmış olduğu özne-nesne ilişkisinin ürünü (ayna) olarak bilgi anlayışına işaret ederken, Foucault'nun bilgi ve bilginin arkeolojisi için seçtiği *savoir* kavramı daha çok toplumsal bir bilgiyi, toplumun bilgisini işaret eder.⁸ Böylece *savoir*'nın bu kullanılışı, bir sonraki başlıkta ele

⁶ Michel Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler”, *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3* içinde, çev. Işık Ergüden; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 164.

⁷ Thomas Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, çev. Özge Karlık, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2016, s. 69.

⁸ Ian Hacking, “The Archaeology of Foucault”, in *Foucault: A Critical Reader*, ed. David Couzens Hoy, Cambridge, Basil Blackwell, 1991, s. 34.

alınacak olan, Foucault'un teorisi için kilit önemde olan söylem kavramıyla birbirini tamamlar. Böylece bilimlerin üretimi olarak, pratikte uygulanan olarak ya da geleneğe bağlı olarak doğru kabul edilen tek tek bilgilerin ortaya çıkmalarını sağlayan, bunları koşullayan daha genel ve toplumsal bir bilgiyi ifade eder:

Bir toplumda, bilme biçimleri (*les connaissances*), felsefi düşünceler, gündelik fikirler ve hatta kurumlar, ticari pratikler ve polisin eyledikleri, gelenekler vb. bu topluma ait belirli bir bilgiye (*savoir*) işaret eder. Bu bilgi, bilimsel kitaplarda, felsefi teorilerde, dinsel açıklamalarda bulunan bilgi biçimlerinden temel olarak ayrılır, zira bu, daha çok, belirli bir çağda bir teorinin, bir fikrin, bir pratiğin ortaya çıkmasını mümkün kılan bir bilgidir.⁹

Dolayısıyla Foucault'nun erken dönem eserleri, her ne kadar anlaşılması zaman almış olsa da belirli iktidar ilişkilerinin ortaya çıkarılması amacıyla özel olarak seçilmiş nesnelerin ele alınmasına dairdir. Delilik örneğinde de klinik örneğinde de söz konusu olan, alternatif bir tarih okuması, süreksizliklere işaret eden fakat bu işarete saplanıp kalmayan, bunu yöntem olarak kullanan bir tarih okuması yapmaktır. 1979 yılı *College de France* dersinde Foucault bunu son derece –neredeyse eserin kendisinde yaptığından daha açık biçimde– ifade eder: “Yöntem şuydu: deliliğin var olmadığını varsayalım. Bu noktadan hareketle, görünüşte delilik gibi bir ön kabule bağlanan pratikler ve olaylardan nasıl bir tarih çıkarılabilir?”¹⁰ Deliliği incelemesinin sebebi, delilik denen mefhumu ve onunla ilişki içerisindeki tüm belirlenimleri askıya almak koşuluyla, delilik diye bir şeyin olmadığını varsaydığımızda, deliliğe işaret eden bu pratikler bütünü iktidar ilişkileri hakkında söylemektedir? Hangi tipte iktidar ilişkileri açığa çıkmaktadır? Bu analizlerin tamamı yine bilme/iktidar ikilisine bağlanmaktadır:

Delilik, hastalık, suç, cinsellik ve şu an size anlatmakta olduğum konu da dâhil, bütün bu araştırmaların esas amacı, eylem dizilerinin nasıl hakikat rejimiyle bir araya gelerek, var olmayı gerçekliğe bağlayan ve dolayısıyla da meşru bir şekilde doğru-yanlış ayırımına tabi tutan bir bilme-iktidar (*savoir-pouvoir*) düzeneği yarattığını göstermek.¹¹

Bununla birlikte Foucault, seçtiği analiz nesneleri ve temel ilgileri sebebiyle genel olarak teorik ve siyasi alanda sadece “yerel sorunları” ortaya koyduğu, sorunları tikelleştirerek

⁹ Foucault'dan aktaran, Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, s. 69.

¹⁰ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, çev. Alican Tayla, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2019, s. 5.

¹¹ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 13.

ele aldığı, bu sebeple de ele aldığı sorunların genel tarih ve kavranış içerisindeki konumunun belirsizleştiği yönünde, bu yerel sorunların genel sorunları kavramakta eksik kaldığı şeklinde eleştirilmiştir. Fakat Foucault'ya göre (1) hem sorunların yerelleştirilmesi zorunludur çünkü ancak bu şekilde “aşağıdan yukarıya doğru” bir analiz gerçek cevapları üretecektir, hem de (2) bu yerel sorunlar, genelleştirilebilir olmaları bakımından genel sorunlardan daha az önemli değildir ve üstelik genel sorunların tezahürleri olarak görülmelidir. Foucault'ya göre “reddiye” ancak bu şekilde yaklaşıldığında bir yol haritasına dönüşebilir:

Teorik ve siyasal nedenlerden ötürü, sorunların yerelleştirilmesi zorunludur. Ama bu, hiç de o sorunların genel sorunlar olmadığı anlamına gelmez. Bir toplumda, o toplumun delilikle ilişkisini tanımlama tarzından, ya da toplumun “rasyonalite”nin mükemmel bir örneği olarak kabul edilmesi tarzından daha genel ne olabilir? Toplum niçin iktidarı “akla” ve “kendi akli”na bahşeder? (...) Sorunları yerelleştiriyorum elbette; ama bu, o yerel sorunlardan oldukça genel, en az geleneksel uygulamanın genel diye nitelendirdikleri kadar genel olan sorunları ortaya çıkarma olanağı sağlıyor bana. Aklın egemenliği, en az burjuvazinin egemenliği kadar genel bir sorun değil midir?¹²

2. Arkeolojik Çözümleme: Söylem, *Episteme*, Arşiv ve Tarihsel *A Priori*

Kelimeler ve Şeyler, Foucault'nun önceki iki eserinde tarihin kendisine başvurarak yaptığı klinik ve delilik araştırmasında uyguladığı yöntemle ilişkin açıklamayı okuyucuya ilk kez verdiği eseri olarak görülebilir. *Bilginin Arkeolojisi* yöntem bakımından bizi en çok aydınlatan daha açık bir eser olarak görünse de *Kelimeler ve Şeyler*'in doğum yeri, esasen Foucault'nun metodu ve amacı hakkındaki muhtemelen en güçlü imgeyi sunarak meselenin özünü kavramamıza ciddi bir katkı yapar. Foucault bu eserin doğum yerinin Borges'in bir metninin içinde olduğunu yazar. Bu eserde hayvanlar hakkında yapılan bir “sınıflandırma”, zihni ve düşünme biçimi batı eğitimi olarak şekillendirilmiş herhangi biri tarafından muhtemelen ya kahkahayla ya da şaşkınlık ve dehşete kapılarak karşılanacaktır:

Hayvanlar: a) İmparatora ait olanlar, b) içi saman doldurulmuş olanlar, c) evcilleştirilmiş olanlar, d) süt domuzları, e) denizkızları,

¹² Michel Foucault, *Marx'tan Sonra: Duccio Trombadori ile Söyleşi*, çev. Gökhan Aksay, İstanbul, Oldiva Kitap, 2019, s. 118.

f) masalsı hayvanlar, g) başıboş köpekler, h) bu tasnifin içinde yer alanlar, i) deli gibi çırpınanlar, j) sayılmayacak kadar çok olanlar, k) devetüyünden çok ince bir fırçayla resmedilenler, l) vesaire, m) testiye kırmış olanlar, n) uzaktan sineğe benzeyenler olarak ayrılır.¹³

Bu tasnifte Foucault'yu ve çağdaşları dehşete düşüren şey açıkça böyle bir tasnifin ya da düşünmenin “olanaksızlığı”dır. İşte Foucault'nun özgün sorusu burada devreye girmiş ve kitabının doğumuna sebep olmuştur: “Neyi düşünmek olanaksızdır ve hangi olanaksızlık söz konusudur?” Belirli düşünceleri belirli dönemlerde düşünmeyi mümkün kılan koşullar nelerdir? Daha da geriye gidilirse, düşünmenin evrensel koşulları var mıdır ya da bir şeyleri düşünmek tarihin belirli dönemlerinde olanaklıyken diğerlerinde olanaksız mıdır? Bir şeyleri, söz gelimi Borges'in metnindeki tasnifi düşünmemek yani bu tasnifi düşünmeyi olanaksız kılan şey, Foucault'ya göre açıkça, bu dile getirilen “şeyler”in, ortak bir “mekan”ının bulunamayışı olarak görünür. Bunları düşünmemek ya da bu tasnifi düşünmenin yarattığı imkânsızlık hissi, dile getirilişlerinin imkânsızlığından değil de, bunların bir arada bulunabilecekleri yerin kendisidir. Çünkü bu sıralamaya, bunları birbirine sırayla bağlayan alfabetik sisteme rağmen bütün bu hayvanlar başka nerede bir araya gelebilmektedir? Bunlar “dilnin takipsizlik kararı dışında nerede çakışabilirler?”¹⁴

Meselenin daha iyi kavranması adına Foucault burada dil kullanma yeteneğini kaybetmiş bazı kişilerin, masanın üzerinde önlerine konan yün çilelerini renkleri ve şekillerine göre tutarlı bir biçimde ayırt edip sınıflandıramadıkları örneğini de kullanır.¹⁵ Buna benzer bir çalışma günümüzde yakın tarihlerde yapılmış ve belirli bir dili konuşan kişilerin, dillerinde ayrı bir ismi olmayan renkleri, bunları arada ton farkı olan yakın renklerden ayırt edemediklerini göstermiştir. Foucault'nun bu örneği yukarıdaki tasnifle birlikte kullanması aslında dil ile düşünme arasındaki sıkı bağı vurgulamak ve düşünmenin sınırlarına işaret edip, düşünme denen şeyin kendisinin koşullarına vurgu yapmak içindir. Antik Yunan'dan beri özellikle Sokrates'in öğrettiği gibi şeyleri ayırt etme ve bilmenin, onlara “ad verme” ile olan sıkı ilişkisi düşünüldüğünde Foucault'nun bu vurgusu son derece anlamlı görünmektedir. Bununla birlikte akla sınır koymak ile

¹³ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017, s. 12.

¹⁴ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 13.

¹⁵ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 15.

düşünmenin koşullarına işaret etmek dendiğinde akla gelen klasik epistemolojik figürler, özellikle de Kant'ın tasarımsal bilgi kuramı, Foucault'nun arkeolojik araştırmasının içeriği hakkında sadece biçimsel olarak fikir verebilirler. Çünkü ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere Foucault'nun düşüncesi kelimenin doğru manasıyla maddeci olduğu için akıl ile düşünmenin bu sınırları da ona göre maddidir ve çeşitli düzeylerde işleyen iktidar ilişkileri tarafından belirlenirler. Dolayısıyla Foucault'nun “neden bir şeyleri düşünmek olanaksızdır?” diye sorarken işaret ettiği olanak ve olanaksızlıklar esasen çeşitli stratejik ve kültürel kodlar tarafından çizilmiştir. Çünkü aslında bir kedi ile bir köpek, her ne kadar hep birlikte deli gibi çırpınıp duruyor olsalar da bir tazıdan yahut bir ayıdan daha fazla birbirine benzetilir. İşte Foucault'nun hedefi bu düşünmenin neden *a priori* ya da zorunlu olarak görüldüğünün keşfedilmesidir. Bunu yaparken de Foucault bilgi içerikleriyle değil, yani bilginin doğru ya da yanlış mı olduğuyla değil, bu türden bilgiyi mümkün kılan koşullarla, hakikat oyunlarıyla ilgilenmektedir. Hakikat oyunları denen şey, bir öznenin, belirli bir nesneye dair bir şeyi söyleyebilmesinin imkânına ilişkindir, söylemin koşullarına ilişkindir, onun doğruluğuna değil. Foucault, Nietzsche'de en çok etkilendiği şeyin hakikate ilişkin tutumu olduğunu vurgular:

Nietzsche'de beni en çok etkileyen şey, onun için, bilimin rasyonelliğinin, bir deneyimin ya da bir söylemin üretmek konumunda olan hakikatle ölçülmemesidir. Bunun yerine, hakikatin kendisi söylemin tarihine katılır, bir söylemin ya da bir deneyimin üzerinde, bir biçimde içsel bir etkiye sahiptir.¹⁶

İşte bu bakımdan Foucault'nun teorisi hem klasik epistemolojiden hem dil hem de siyaset felsefesinden ayrılmaktadır. *Kelimeler ve Şeyler*'de Foucault'nun temel hedefi de söylemi ön plana çıkararak iktidar-bilgi-hakikat ilişkisini irdelemektir. Bir kültüre için kodlamalar, daha özelden de dönemlere göre değişen *epistemeler*, kültür tarihini çeşitli düzeyde ifade eden arşivler ve tarihsel *a prioriler* bu araştırmanın temel ve özgün kavramlarını oluşturmaktadır. Foucault'nun ifadesiyle,

Bir kültürün temel kodları –onun diline, algılama şemalarına, alışverişlerine, tekniklerine, değerlerine, uygulamalarının hiyerarşisine hükmedenleri–, daha işin başında, her insan için, karşılaşılabilecek ve kendini onların içinde bulacağı ampirik düzenleri saptar.¹⁷

¹⁶ Foucault, *Marx'tan Sonra: Duccio Trombadori ile Söyleşi*, s. 62.

¹⁷ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s.18.

Bir kültürde, yine de kodlar değişebilir, bilimsel paradigma değişimleri yaşanabilir, söz gelimi Aristoteles'in fark edemediği gibi kadınların erkeklerden daha aşağı olmadığı fark edilebilir, yani bu kültürde hüküm süren ilksel kodlardan zaman içerisinde kurtulunabilir. İşte burada kültür,

(...) bu düzenlerin herhalde yegâne mümkün olanları ve en iyileri olmadıklarını fark edecek kadar özgürleşmektedir; öylesine ki, bu kendiliğinden düzenlerin ötesinde, sessiz bir düzene uyan, kendiliklerinden düzene sokulabilir şeylerin olduğu ham gerçeğiyle, kısacası düzen olduğu gerçeğiyle, karşı karşıya kalmaktadır.¹⁸

İşte Foucault'nun, burada açıklamayı denediğimiz özgün kavramlar aracılığıyla yaptığı şey de bu kesintileri tespit etmek yoluyla arkeolojik yöntemi sadece bilgi değil, insan bilimlerinin kendisine uygulamak, daha doğrusu tarihi bu yöntemle okuyarak bunların “düzen”e ait karakterlerini açığa çıkarmaktır. “Her kültürde, düzenleyici kodlar denilebilecek şeylerle düzen üzerindeki düşünme arasında, düzenin ve onun varoluş tarzlarının çıplak deneyi vardır. Bu incelemede çözümlenmek istenilen işte bu deneydir.”¹⁹ Foucaultcu arkeolojik araştırma ona batı kültürü içinde, bu kültürün *epistemesinin* iki büyük süreksizliğini göstermiştir.

2.1. Söylem

Foucault'nun düşüncesini kavramak için anlaşılması gereken ilk kavramın “söylem” kavramı olduğunu; bu kavramın onun düşüncesi ve yöntemine içkin özgünlüğü kavramada ele alınması gereken birincil analiz birimi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.²⁰ Çünkü Foucault'nun iktidarın “söylem boyunca” işleyen bir şey olduğunu ifade ederek iktidar ilişkileri analizinde attığı ilk adım, onu önce iktidarın baskıcı bir formuna, sonra da bu formun genişletilmesiyle yönetimsellik ve biyopolitika kavramlarına götürecektir. Foucault'nun arkeolojik yöntemle yapmayı denediği şey nihayetinde bu birlikleri askıya almak suretiyle “söylem birliklerini” mümkün kılan koşulların bir araştırmasını yapmaktır. Amaç, bunları tarih içerisinde ortaya çıkartan hem dilsel hem olgusal hem de sözsel edim dediği unsurların bir dökümünü oluşturmak olduğu için gerçekten de “söylem”, bu araştırmanın çekirdeğini oluşturmaktadır. “Söylem”

¹⁸ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s.19.

¹⁹ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s.20.

²⁰ Hekman'dan aktaran, Umut Koloş, *Foucault, İktidar ve Hukuk: Modern Hukukun Soybilimi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 45.

kavramı, Foucault'nun da itiraf ettiği üzere yer yer belirsiz kullanımı sebebiyle muğlak bir içeriğe sahip gibi görünse de, burada ele aldığımız eserlerin ayrıntılı bir incelemesi kavramın içeriği hakkında tatmin edici bir betimlemeyi mümkün kılar.

Foucault, burada söz konusu edilen eserlerinde birden fazla yerde söylem kavramının tanımını yapmış ve sonuçta analizinin bir ön koşulu olarak da, kabul edilmiş söylem birliklerinin geçici olarak “askıya alınması” gerektiğini bildirmiştir. Bu askıya alma denemesi ilerleyen satırlarda daha ayrıntılı olarak ele alınacak olsa da burada şimdilik “söylem” kavramının “iktidar”la ve yerleşik düzene ilişkin oluşmuş fikirler ve genel-geçer olarak kabul gören olgularla olan ilişkisinin vurgulanması bakımından fikir vermektedir. Bununla birlikte Foucault'nun bu başlıkta ele aldığımız temel kavramları ve daha birçoğu, esasen tarihteki süreklilik temasının tehlikelerinden kurtulmak ve arkeolojik yöntem uygun olarak “doğru”, “yanlış” ve “hakikat”in doğasının ne olduğunu ortaya çıkartıp bunların iktidar fenomeniyle olan ilişkilerini açığa çıkarmak amacıyla ortaya konulmuştur. Bu amaç, esasen Foucault'nun bilginin arkeolojisi dediği şeyin içeriğini teşkil ederken, sorunun bu şekilde ortaya konması onu tarih alanına yerleşmek zorunda bırakmıştır. Bir parantez açarak belirtmek gerekir ki Foucault bu tarih okumasını mutlak olarak doğru ve benimsenmesi gereken bir hakikat olarak ortaya koymaz. Onun amacı daha çok hâkim tarih okumasına karşı bir yöntem uygulayarak iktidar ilişkilerinin bilme ve özneye ilişkisini ortaya koymaktır.

Foucault'nun kendi –kısmen Kantçı olduğu ifade edilebilecek– eleştirel projesi, yani “arkeolojik askıya alma”, akıllara muhtemelen hemen Nietzscheci “değerlerin yeniden değerlendirilmesi” ve soykütük temasını da getirecektir. Bu tahminin yersiz olmadığını Foucault “ben ancak Nietzscheciyim”²¹ diyerek ve eserinin tamamında yer yer ona geri dönerek onaylamış olur.²² Arkeolojik yöntemin, *Bilginin Arkeolojisi*'nde verilen bu ilk görevi, söylemlerin birliğinin askıya alınması, yani “neden-etki-sonuç” gibi

²¹ Michel Foucault, “Return of Morality”, in *Foucault Live: Interviews 1966-84*, Ed. Sylvère Lotringer, çev. John Johnston, New York, Semiotext(e) Foreign Agents Series, 1989, s.471.

²² Foucault akademik yazımın alıntılar yapan, atıflarda bulunan, doğrudan isimlere gönderme yapan tarzının yerine, etkilendiği düşünürlerin kavramlarını kendi teorisi içerisinde kullanarak, bunlara yeniden şekil vererek yazmayı tercih eder. Dolayısıyla Nietzsche ya da Kant gibi isimleri eserlerinde her zaman doğrudan anmasa da, onların kavramlarını dönüştürerek kullanması bu isimlerden etkilendiğinin temel göstergesidir. Soykütük kavramı temelinde Foucault'nun Nietzsche ile ilişkisiyle ilgili ayrıntılı bir analiz için Bkz. Hans Sluga, “I am Simply a Nietzschean”, *Foucault and Philosophy* içinde, (Ed.) Timothy O'Leary; Christopher Falzon, Wiley-Blackwell Publishing, 2010.

kavramlar ile “gelişme-evrim” ya da “zihniyet” ile “akıl” gibi daha kadim kavramların, üzerine düşünülmeden kabul edilmesinin bir eleştirisini ifade eder:

Yapılmış olan bütün bu sentezleri, her incelemeden önce alışlageldiği gibi kabul edilen bu gruplandırmaları, oyunun başlangıcı hakkında geçerliliği bilinen bu bağları yeniden gözden geçirmek gerekiyor; kendileriyle insanların söylemlerini birbirine bağlama alışkanlığına sahip olduğumuz bu biçimleri ve bu belirsiz güçleri dışarı atmak gerekiyor; egemen oldukları belirsizlikten onları kurtarmak gerekiyor. Onları özgün bir biçimde değerlendirmekten ziyade, yöntem endişesiyle ve ilk anda, bu işin ancak dağınık olayların bir araya getirilmesi olduğunu kabul etmek gerekiyor.²³

Dolayısıyla arkeoloji, her şeyden önce “bilgi biçimlerini” (*connaissance*) mümkün kılan koşulların (bunların toplamına *savoir* denilebilir) bir araştırması olduğu için, kullanagelen ve doğru kabul edilen söylemlerin kendilerini devre dışı bırakmak, Foucaultcu yöntemin ilk basamağını oluşturur. Aslında düşünme biçimleri ve içerisinde konuştuğumuz bilgisel temeller Foucault için bir tür hakikat oyunu parçasıdır. Böylelikle söylemin birliklerini askıya almak ve böylece bu birliklerin neyin üzerine kurulu olduğunu göstermek arkeolojinin temel araştırma konusunu oluşturmaktadır.²⁴ Bu bağlamda Foucault’nun söyleme dair tanımlarından birisi şöyledir:

Aynı söylemsel oluşuma bağlı olan bir ifadeler bütününe söylem denilecektir; söylem retorik ya da biçimsel, sürekli olarak tekrar edilebilir ve tarihin içinde ortaya çıkışına ya da kullanılmasına işaret edilebilecek (ve gerektiğinde açıklanabilecek) bir birliği oluşturmaz. O, kendileri için varoluş koşulları bütününe tanımlanabileceği sınırlı sayıdaki ifadelerden kurulur. Bu şekilde anlaşılabilir olan söylem, ideal ve zamanla değişmeyen tarihe sahip bir biçim değildir; o halde problem, onun zamanın bu noktasında nasıl ve niçin ortaya çıkabildiğinin ve somutluk kazanabildiğinin sorulmasından ibaret değil; tamamıyla tarihseldir (kendi sınırları, parçaları, dönüşümleri ve zamanın karmaşıklıklarının ortasında birdenbire dikine ortaya çıkışından daha çok zamansallığın özel biçimleriyle ilgili problemi ortaya koyan, bizzat tarih içindeki tarih parçası, birlik ve süreksizlik).²⁵

Ele alınan bu ilk tanımda söylemin elbette ifadelerden ve “sözce”lerden (*enonce*) kurulu olduğu açıktır fakat Foucault’nun teorisinde söylem bundan daha fazlasıdır. Foucault, söylemin arkasında onun kaynağı olacak bir iktidar aramaz fakat stratejik bir söylem içinde söylemin farklı rol oynama tarzlarını inceler²⁶. İktidar, söylemin dışında değildir,

²³ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 34.

²⁴ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 53.

²⁵ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, ss. 152-153.

²⁶ Michel Foucault, “İktidar Üzerine Diyalog”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1* içinde, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 180.

onunla birlikte işlemektedir. Söylem aynı zamanda tarihsel olarak içerisinde bulunan dönemin değişmez görülen olgularına da içkindir; bir genel ifadeler sisteminin, bunlara bağlı olan sözel edimler tarafından kurulan söylemsel oluşumlarını ifade eder. Fakat söylemin, “bağlı olsa da özerk bir alan”²⁷ olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla arkeolojik analizin özgün tavrının yine özgün bir kavramı olarak söylem, sadece dilsel bir ifadeyi değil, sözsöz edimleri içerimlemesi aracılığıyla bir edimselliği ve olay ile olgunun kendisini de içerir. Çünkü her söylem, aynı zamanda bir “olay”a da gönderme yapar. Başka bir ifadeyle söylem, bir dizi olaydır.²⁸ Burada ilgilenilen ise söylemin anlamı değil, belirli bir anda birisi tarafından söylenmiş olup, ilişkisel bir işleve sahip olmasıdır. Söylem, fiilen dile getirilen şeyleri ve üzerine yeni söylemlerin kurulacağı bir değişken bütünlüğü ifade eder. Tarih, Foucaultcu bakış açısıyla bakıldığında, yaygın olarak bir süreklilik söylemi üzerinden okunan –ya da böyle okunması dayatılan– fakat esasen, “üzerine düşünülmemiş sürekliliklerin”²⁹ yani farklı iktidar ilişkileriyle birlikte işleyen söylem biçimlerinin bir toplamı olmalıdır. Hâlbuki tarih şimdiye kadar, “bir toplum için, kendisinden ayrılmadığı bir doküman yığına bir statü ve hazırlık vermenin belirli bir biçimi” olmuştur. Bu yüzden Foucault iktidar tarihçiliği yaparken, delilik, psikiyatri, biyoloji, psikopatoloji, ekonomi politik gibi alanların “söylemin nesnesi olarak” var oluş düzenlerinin ne olduğunu³⁰ araştırmıştır. Süreksizlik ve kesintiler ise olayın tekilliğine gönderme yapan ve tarihin öznesizliği temasıyla birlikte düşünülmesi gereken temel temalardır. Böylelikle arkeoloji, “söylemleri, arşiv ögesi içinde özelleşmiş pratikler olarak betimler”³¹. Dolayısıyla söylem kavramı sadece dilsel bir unsura değil aynı zamanda pratik bir veçhede de işaret etmektedir.

“Söylem” kavramının batı kültüründeki kullanımının tek yanlılığı, en azından günlük dilde pasif bir ifade olarak alışlageldiği haliyle eylem ve edime yer bırakmayan kullanılışı, Paul Veyne’in, Foucault’nun bu kavramı seçmesinin hatalı olduğunu iddia etmesinin sebeplerinden birisi olmuş olabilir. Veyne, düşünürün kavramlarını basitleştirerek anlatmayı denediği eserinde, Foucault’nun “yanlış seçilmiş bir kelimeyle” söylem olarak adlandırdığı şeyin, “çıplaklığı içindeki tarihsel bir oluşumun en belirgin,

²⁷ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 168.

²⁸ Foucault, “İktidar Üzerine Diyalog”, s. 182.

²⁹ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s.40.

³⁰ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 58.

³¹ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 170.

en özlü tanımı” olduğunu ve kendi maddiliği içindeki nesnenin, onu tanıdığımız biçimsel çerçevelerden ayrılamaz olduğunu³² yazar. Dolayısıyla söylem, şeylerin kelimeler tarafından ortaya konan temsillerinin kabul görmüş bir ifadesidir. Fakat Foucault, görünen ile söylenen arasındaki yarığın zihin ve dil aracılığıyla kapatılamaz olduğunu yani söylenenin, gerçeği çepeçevre sarıp kuşatamadığını, onu ayna teorisinde olduğu gibi resmedemediğini düşündüğü için söylem, pozitifliğini sadece belirli bir dönem için kabul edilmişliğinden alır. Böylece Foucault sadece antikite ve modernitenin hâkim epistemolojik görüşlerine karşı çıkmakla kalmaz, araştırmasının nesnesini de bu eğilimlerden ayırır. Bu yüzden arkeoloji, hâkim söylemin, dönemin *epistemesini* kuran koşulların tarihinin bir analizini verir. Giriş bölümünde ifade edildiği üzere arkeolojik analize özgün olarak *savoir* kavramının seçimi, işte söylem kavramının bu veçhesiyle birbirini tamamlamaktadır. Bununla birlikte söylem unsurunda önemli olan bir başka yan da, söylemi ifade eden öznenin, ifadeyi kimin dile getirdiğinin önemli olmamasıdır. Başka bir ifadeyle arkeoloji açısından bakıldığında söylemi söyleyenin ve niyetlerin araştırma açısından bir önemi yoktur. Esasen söylem, söyleyenin değil, söylenen şeyin bilinçdışıdır.³³ Tam da bu sebeple Foucault özne sorununu araştırdığı yerde iktidar ilişkilerinin nasılıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır.

Bu tavır (1) Foucault’nun söylem söz konusu olduğunda anlamla ilgilenmediğini fakat söylemin işleviyle ilgilendiğini; (2) doğru ve yanlış denen şeylerin de zaten söylemin kurallarına uygunlukla ilgili bir şey olduğunu ifade eder. Bu bakımdan söylem, öznenin bilinçli olarak ortaya koyduğu bilgi ya da doğru ile yanlış bildiren bir kurallar bütünü değildir. O daha çok,

(...) ya doğru ya da yanlış olacak ifadeler üretmemize imkân veren şeydir –bir bilgi alanını olası kılar söylem. Ancak bir söylemin kuralları bireylerin bilinçli olarak takip ettikleri kurallar değildir; bir söylem, bir yöntem ya da araştırma kanunu değildir. Daha ziyade ifadelerin oluşumu için zorunlu koşulları sağlar ve bu şekliyle, bir söylemin sözcülerinin ‘gıyabında’ işler.³⁴

Dolayısıyla söylem, Foucault’nun da birden fazla yerde vurguladığı üzere bir olasılıklar sistemini ifade eder. Böylelikle Foucault için genel-geçer, zaman ve mekân ile

³² Paul Veyne, *Foucault: Düşüncesi, Kişiliği*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2014, s. 14.

³³ Veyne, *Foucault: Düşüncesi, Kişiliği*, s. 26.

³⁴ Mark Philip, “Michel Foucault”, *Çağdaş Temel Kuramlar* içinde, der. Quentin Skinner, çev. Ahmet Demirhan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, ss. 92-93. Ayrıca bu alıntıdaki ve benzeri temaların, Foucault’nun sıklıkla bir yapısalıcı olarak anılmasının sebepleri olduğu muhakkaktır.

iktidar ilişkilerine bağışık bir “hakikat”ın olmadığı şimdiden açık hale gelir. Foucault’ya göre hakikat ile iktidar birbirinden bağımsız değildir, üstelik hakikat iktidar ilişkilerine bağışık da değildir. Yani hakikat de, iktidarın her türden ilişkiye sinik bir ilişki biçimi olduğu yönündeki Foucaultcu teze dâhildir. Hakikat ne iktidarın dışındadır ne de iktidardan yoksundur.³⁵ Foucault hakikat konusunda da klasik felsefe geleneğinden ayrılmakta hatta ona ciddi bir eleştiri yapmaktadır. Ona göre hakikat kendini özgürleştirmeyi başarmış olanların ayrıcalığını ifade etmez ve zaman ile mekânın üzerine de çıkmaz. Aksine hakikat bu dünyaya ait bir şeydir ve zorlama sayesinde ortaya çıkarak düzenli iktidar etkileri yaratır.³⁶ Ayrıca Foucault’ya göre hakikatin bir ekonomi politiği vardır. Burada hakikatin ekonomi politiğiyle kastedilen, hakikat olarak ortaya çıkanın her toplumda çeşitli düzeylerde mercilere, mekanizmalara, teknik ve prosedürlere bağılı olduğudur. Bu bağlamda Foucault, mevcut toplumlarda hakikatin ekonomi politiğinin beş önemli özellikle belirlendiğini yazar:

“Hakikat”, bilimsel söylem biçiminin ve bu söylemi üreten kurumların merkezinde ortaya çıkar; hakikat sürekli ekonomik ve politik teşvik altındadır (siyasi iktidar kadar ekonomik üretim için de hakikat ihtiyacı); hakikat, çeşitli biçimlerde, çok geniş çaplı bir dağılımın ve tüketimin nesnesidir (birtakım kesin sınırlamalara rağmen, toplumsal yapıda görece geniş bir yer kaplayan eğitim ve enformasyon aygıtlarının içinde dolaşır); hakikat, birkaç dev siyasi ve ekonomik aygıtın (üniversite, ordu, yazı, medya) yegâne olmasa bile baskın denetiminde üretilip iletilir; nihayet hakikat, bütün bir siyasi tartışmayı ve toplumsal çatışmayı (“ideolojik” mücadeleler) ilgilendiren bir sorundur.³⁷

Foucault’nun bu belirlemeleri yapmasının esas amacı, entelektüelin üzerine alması gereken görevi hakikat peşinde koşmak yerine, Kant’ın “Aydınlanma Nedir?”de yaptığı gibi “şimdi”nin sorusunu sorması yani şimdinin bir ontolojisini yapması olarak gördüğü içindir. Kant’ın “Aydınlanma Nedir?” (“*Was heisst Aufklärung?*”) metninin Foucault için önemi aslında şimdi ne oluyor? Bize ne oluyor? Şimdi nedir? sorularını soruyor oluşundadır. “Şimdiki zamanda, felsefi düşünme için fiilen anlamlı olan nedir?”³⁸ sorusu aracılığıyla bir şimdinin ontolojisine ihtiyaç vardır. Kant’ın “şimdi” sorusu, aslında düşünürün kendi güncelliği sorununu ortaya koymak bakımından önemlidir. Felsefi

³⁵ Michel Foucault, “Hakikat ve İktidar”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1* içinde, çev. Işık Ergüden; Osman Akinhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 81.

³⁶ Foucault, “Hakikat ve İktidar”, s. 81.

³⁷ Foucault, “Hakikat ve İktidar”, s. 82.

³⁸ Michel Foucault, “Aydınlanma Nedir?”, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 164.

sorunların en mühim ve kesin olanı “şimdi”nin sorusu, şimdiki zamanın –ve içinde bizlerin– ne olduğu sorusudur. Foucault’ya göre, özne sorununa ilişkin şuan yapılması gereken ise;

Belki de ne olduğumuzu keşfetmek değil, olduğumuz şeyi reddetmektir. Modern iktidar yapılarının eşzamanlı olarak bireyselleştirmesi ve bütünselleştirmesi olan bu siyasi ‘*double bind*’dan (‘ikili kısıtlama’) kurtulmak için ne olabileceğimizi tahayyül etmek ve bunu gerçekleştirmek zorundayız.”³⁹

Kant’ın bu yazıdaki çabası karşısında hayranlık duyan Foucault bu bağlamda hem filozofun hem de entelektüelin görev, erdem ve işlevini, şimdiyle olan, gerçek yaşamla olan ilişkisinde görüp, sorunsallaştırılması gerekenin bu olduğunu vurgular. Foucault’nun burada entelektüelin özellikle siyasi işlevine dair yaptığı bir başka belirleme de son derece önemlidir: ona göre entelektüel siyasi sorunlarını “bilim/ideoloji” değil, “hakikat/iktidar” terimleriyle düşünmelidir.⁴⁰ Bu karşı çıkış hem Foucault’nun çağdaşlarına –özellikle Marksistlere– yönelttiği bir eleştiriyi dile getirir, hem de yaklaşımının iktidar merkezli olduğunu bir kez daha ortaya koymuş olur. Fakat esas önemli olan Foucault’nun “hakikat” kavramından, iktidar ilişkileri içerisinde belirlenen herhangi bir kavram olarak hala vazgeçmemiş olmasıdır. Çünkü her ne kadar hakikat, bir hakikat rejimi şeklinde iktidarla döngüsel bir ilişki içindeyse de; içerisinde belirli söylemlerin oluşması için belirli bir prosedürler bütünü olarak anlaşılması gerekse de, entelektüelin sorması gereken temel siyasi sorun hala “yeni bir hakikat siyaseti oluşturmanın mümkün olup olmadığı”⁴¹ sorusunu sormaktır:

Söz konusu olan, hakikati her türlü iktidar sisteminden kurtarmak değil (hakikatin kendisi zaten iktidar olduğuna göre bir kuruntu olmaktan öteye gidemez bu); hakikatin gücünü şu anda içinde etkili olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden kurtarmaktır. Özetlersek, siyasi sorun yanılgı, yanılsama, yabancılaşmış bilinç ya da ideoloji değil; bizzat hakikatin kendisidir. İşte Nietzsche’nin önemi.⁴²

³⁹ Michel Foucault, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 68.

⁴⁰ Foucault, “Hakikat ve İktidar”, s.83.

⁴¹ Foucault, “Hakikat ve İktidar”, s.83.

⁴² Foucault, “Hakikat ve İktidar”, ss.83-84.

2.2. Episteme

Şimdi arkeoloji ve söylem kavramlarının tanımlanması yolunda giderek daha fazla anılmaya başlayan *episteme* ve tarihsel *a priori* kavramlarının anlamlarını ortaya koymak uygun görünmektedir. Yukarıdaki satırlarda yapılan “arkeoloji, hâkim söylemin, dönemin *epistemelerini* kuran koşulların tarihinin bir analizini verir” şeklindeki arkeoloji tarifinde görüldüğü gibi, her şeyden önce Foucault *episteme* kavramını genel-geçer bir hakikate işaret etmek için kullanmaz. Tahmin edilebileceği üzere Foucault’ya göre belirli bir tarihe özgü ve dönemlere göre değişebilecek birçok *epistemeler* olabilir ve her dönemde o döneme özgü kabul gören hâkim bir *episteme* vardır. Çünkü Foucault *episteme*yle aslında herhangi bir döneme özgü bilgi biçimlerini mümkün kılan ilişkileri, bunların bir arada ortaya çıkışlarını koşullayan belki köken değil ama bir tabanı, yani söylemsel oluşumların tutarlı birlikler halinde bir arada var olmalarını sağlayan bir ilişkiler bütününe ifade eder. Foucault’nun *Bilginin Arkeolojisi*’nde yaptığı bir tanıma göre *episteme*:

Her türlü bilimin ötesine geçtiğinden, bir öznenin, bir aklın ya da bir çağın en yüksek birliğini gösterecek olan bir bilgi biçimi veya bir rasyonellik tipi değildir; söylemsel düzenlerin seviyesinde analiz edildiği zaman bilimlerin arasında, belirli bir çağ için, keşfedilebilecek olan ilişkiler bütünüdür.⁴³

Dolayısıyla *episteme* sabit bir hakikate işaret etmektense, belirli bir döneme özgü ve tarihte bazı kesintilerle değişebilen ilişkilere, söylemi mümkün kılan ilişkilere işaret edecektir. Foucault’nun bu erken dönem eserlerinde yaptığı şey *epistemelere* yönelerek *savoir* olan bilginin bir araştırmasını yapmak olmuştur. Bu noktada arkeolojinin, bir analiz düzeyi olarak sadece bilimlerle mi meşgul olduğu, arkeolojinin bilimsel söylemler hakkındaki analizden başka bir şey olup olmadığı soruları sorulabilir. Foucault’nun bu sorulara yanıtı şöyledir:

Arkeolojinin betimlemeye çalıştığı şey, özel yapısı içindeki bilim değil, *bilginin*⁴⁴ çok değişik olan alanıdır. Üstelik eğer arkeoloji, epistemolojik biçimler ve bilimlerle olan ilişkisi içinde bilgiyle meşgul olursa bilgiyi, farklı bir yönde de sorgulayabilir ve bir başka ilişkiler ağı içinde de onu betimleyebilir. Epistemeye doğru olan yönelim şimdiye kadarki tek araştırma oldu. Bunun sebebi hiç

⁴³ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 242.

⁴⁴ *Savoir*.

kuşkusuz kültürlerimizi karakterize eden bir eğilimle söylemsel oluşumların epistemolojikleşmeyi sürdürmeleridir.⁴⁵

Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de “*episteme*”yi, tarihin kimi dönemlerinde ortaya çıkan süreksizlikleri, kesintileri göstermek amacıyla kullanmış ve batı tarihinde bilgi biçimlerine ilişkin iki büyük kesinti ile üç hâkim *episteme* tespit etmiştir. Bu dönemlerin özgün içeriklerine yani Foucault'nun “sessizliğin tarihini” yaptığı yere geçmezden önce bu kavramsallaştırmayla Foucault'nun amacının, tarihteki süreksizliği kanıtlamak değil ama daha çok tarihin nedensellik, ereksellik ve süreklilik temelinde yapılan okumasının tek yanlılığına vurgu yapmak olduğunu tekrar etmek gerekir. Çünkü Foucault için problem artık “gelenek ve iz problemi değil, kopma ve sınır problemidir; problem artık sürüp giden temel problemi değil, temel ve temellerin yenilenmesi olarak değer kazanan dönüşümler problemidir.”⁴⁶ Arkeoloji, bu bakımdan kelimenin doğru anlamıyla bir “analiz düzeyini”, bir “soyutlama düzeyini” ifade eder ve burada bilginin temel kategorilerinin bir tarihini yapar. Bu bakımdan tarihteki epistemolojik değişimin izini sürmek arkeolojinin bu eserlerdeki temel görevi olmuştur.⁴⁷

Foucault, çalışmasının ilerleyen dönemlerinde *episteme* kavramını tamamen terk etmese de, bu kavramın yerine “dispositif” kavramını tercih etme eğilimindedir. Esasen Foucault *dispositif* kavramını da *epistemeye* benzer bir anlamda ya da onun yerine kullanır fakat ona göre *dispositif* kavramı daha heterojen bir içeriğe sahip olmak bakımından söylem ile söylemsel olmayan unsurların ve iktidar stratejilerinin bir birliğine işaret ettiği için daha genel bir ilişkiler bütününe ifade eder. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de, *epistemenin* bu yanı sebebiyle bir açmaza düştüğünü fakat bu araştırma bilgi biçimlerinin bir araştırması olduğu için *episteme* kavramının “söylemsel bir *dispositif*” olarak iş gördüğünü ifade eder. Bu bağlamda Foucault'nun daha geç dönemde yaptığı bir tanıma göre *episteme*, “doğruyu yanlıştan değil, sadece bilimsel diye nitelenebilecek olanı bilimsel diye nitelenemeyecek olandan ayırmayı mümkün kılan”⁴⁸ stratejik *dispositif*dir. *Dispositif* ise bilgi türlerini destekleyen ve bilgi türlerince desteklenen iktidar ilişkileri stratejileridir ve *epistemeye* kıyasla özünde stratejik bir niteliğe sahip olarak “daima bir

⁴⁵ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 246.

⁴⁶ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 15.

⁴⁷ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 23.

⁴⁸ Michel Foucault, “Michel Foucault'nun Oyunu”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1* içinde, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 122.

iktidar oyununun girdabına kapılmış durumdadır.”⁴⁹ Dolayısıyla Foucault’nun düşüncesinde “iktidar” kavramının, ileride yönetsellik kavrayışına yol açacak biçimde giderek daha fazla yer tutmaya başladığı ve mümkün olan her şekilde tüm ilişkilerin içine sinmiş karakterinin vurgulanmaya başladığı şimdiden görülmüş olur. Foucault’nun yine geç dönemde daha açıkça belirttiği üzere söylem kavramı da iktidar ile sıkı sıkıya bağlıdır ve söylemin olay olduğuna ilişkin daha önce yapılan belirlemeye şimdi söylemin “siyasi olaylar” olarak kabul edilebileceği ifadesi eklenebilir. İktidar, söylemin anlamı değildir fakat söylem, “genel iktidar mekanizması içinde işleyen bir dizi unsurdur. Sonuç olarak, söylemi bir olaylar dizisi olarak, siyasi olaylar olarak kabul etmek gerekir, bu olaylar dolayısıyla iktidar iletilir ve yönlendirilir.”⁵⁰ İktidar da, “söylem boyunca işleyen bir şeydir, çünkü söylemin kendisi, iktidar ilişkilerinin stratejik dispoitifinin bir unsurudur.”⁵¹

Foucault, özgün analizi için “arkeoloji” kavramını seçmiştir çünkü bu kavram özellikle etimolojik açıdan birden fazla sebeple onun yaptığı şeyin doğasına uygun görünür. Arkeoloji kavramı köken olarak antik “*arkhe*” kavramına bağlıdır ve bu da Foucault’nun söylemsel olayların kaydedilme ve ayrıştırılma tarzlarını incelerken yine Fransızca arşiv kavramıyla ilişkisi sebebiyle dilsel bir uyumu doğurur.⁵² Fakat arkeoloji kavramının seçimi, üzerinde oynanabilir olması sebebiyle birçok bakımdan manidar olsa da, “*arkhe*”nin kökene yaptığı vurgu sebebiyle yanlış da anlaşılmalıdır. Zira Foucault birden fazla yerde, arkeolojinin, anlam ve anlamın içine doğduğu kökenlerin bir araştırması olmadığı konusunda uyarıda bulunur. Bununla birlikte arkeolojinin kazı pratiğiyle şeylerin ardında yatan gizli alanları, hakikatleri açığa çıkarmayı denemediğini de unutmamak gerekir. Zira Foucault’nun aradığı şey tam tersine zaten yüzeyde olandır; yüzeyde olandır çünkü zaten tarihi nedensellik ve süreklilik içerisinde okuyan pratiğin kendisi şeylerin ardında bir hakikat aramaktadır. Foucault’nun yaptığı ise şeylerin ardındaki hakikatlerin değil ama sessizliğin arkeolojik ve tarafsız bir okumasını yapmaktır.

⁴⁹ Foucault, “Michel Foucault’nun Oyunu”, s. 121.

⁵⁰ Foucault, “İktidar Üzerine Diyalog”, s. 180.

⁵¹ Foucault, “İktidar Üzerine Diyalog”, s. 180.

⁵² Gülçin Ayrıtgu, “Foucault’nun Tarihteki Süreksizlik Arayışı, *FLSF: Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Güz, Sayı: 22, s. 135.

Bununla birlikte arkeoloji kavramının seçimi okuyucuyu başka özel iki kavramın anlamını sormaya yönlendirir; *arşiv* ve tarihsel *a priori* kavramları. “Bir Soruya Cevap” başlıklı yazısında Foucault, arkeoloji “adından da anlaşılacağı gibi, arşiv’in betimlenmesidir”⁵³ demektedir. Arşiv sözcüğünden anladığı şeyi ise verili bir dönemde derlenmiş ya da yok oluşun büyük serüvenleri arasında bu dönemden kalmış metinler yığını değildir. Alışlageldiği anlamıyla tarih, doküman yığınının statü verir⁵⁴ ama Foucault’nun arşivi, bir doküman yığını değildir. Onun arşivle kastettiği şey daha çok “bir kültür içinde sözcelerin ortaya çıkış ya da yok oluşunu, yeniden yayılma ya da silinmelerini, olay ya da şey olarak paradoksal var oluşlarını belirleyen kurallar oyunudur.”⁵⁵ Dolayısıyla tarih nasıl büyük savaşların ve yıkımların nedensel olarak birbirlerine bağlanması değilse, bunları gösteren belgeler de arşivin esas içeriği olamaz, bunun yerine arşivin kendisi de bir ilişkisellik olarak düşünölmeli ve arşive bir anıt olarak yaklaşılmalıdır. Arşiv, “ifade-olayın kendi kaynağında ve onun kendine verdiği varlığın içinde, onun ifade edilebilirlik sistemini daha baştan tanımlayan şeydir (...) ifadelerin oluşumunun ve dönüşümünün temel sistemidir.”⁵⁶ Dikkat edilirse Foucault’nun tüm bu tespitlerinden çıkan en temel sonuçlardan birisi, arkeolojik yöntemle yaklaşıldığında tarihin içeriğinin, öznelerin bilinç düzeyinde yaptıkları ve söyledikleri ile ortaya konan büyük kuramların değil de, onların farkında olmadan söyledikleri yazdıkları ve yaptıkları hatta düşündükleri olduğudur. Bu bakımdan gerçekleşmiş bilinçdışı ifadesi, tarihte bilgi biçimlerine ve düşünceler ile olgulara pozitifliğini veren tarihsel *a priori* kavramıyla, söylemin siyasiliğiyle, epistemenin stratejik bir dispoitif oluşuyla, arşiv denen şeyin öznesiz bir anıt oluşuyla tutarlıdır ve böylece anlaşılır hale gelir. Böylelikle Foucault’nun arşivle kastettiği şey en temelde “verili bir dönemde ve belirli bir toplum için” bazı koşulları tanımlayan kurallar bütünüdür:

Arşiv daha önce söylenmiş olanı, var oluşu, onda işleyen ifadenin işlevi, ait olduğu söylemsel oluşum, kendisinden doğduğu genel arşiv sistemi düzeyinde sorgulayan bir tanımlamanın genel temasını gösterir. Arkeoloji söylemleri, arşiv ögesi içinde özelleşmiş pratikler olarak betimler.⁵⁷

⁵³ Michel Foucault, “Bir Soruya Cevap”, *Felsefe Sahnesi: Seçme Yazılar 5* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 122.

⁵⁴ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.

⁵⁵ Michel Foucault, “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi’ne Cevap”, *Felsefe Sahnesi: Seçme Yazılar 5* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 153.

⁵⁶ Michel Foucault, “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi’ne Cevap”, s. 153.

⁵⁷ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 170.

2.3. Tarihsel *A Priori*

Tarihsel *a priori* tarihin belirli bir döneminde hâkim olan *episteme* ve söylemlerin birliğine pozitifliğini verir. Yani bilgi biçimlerini mümkün kılıp, bunların bir arada var olmasını sağlayan bu koşulların kendilerine pozitifliğini vererek onları da koşullayan bir rol oynamaktadır. Foucault'nun buradaki kelime seçimi, Kant'a yaptığı göndermeyle meselenin anlaşılmasını görece kolaylaştırır. Çünkü nasıl Kant'ın bilgi teorisinde deneyimi mümkün kılan *a priori* koşullar öznede verili olarak bulunuyorsa (*uzam ve zaman*), tarihsel *a priori* de, ifadelerin gerçeklik koşulu olarak toplumsal düzeyde iş görmektedir. Foucault burada herhangi bir biçimde yargılar için bir geçerlilik koşulundan ya da deneyimin evrensel kıstaslarından söz etmemektedir. Onun yaptığı şey Kant'ın söz konusu kavramını, adından da anlaşılacağı üzere "tarihselleştirerek", bilgi biçimlerini mümkün kılan pozitifliğin bir tür gerçekleşmiş bilinçdışı⁵⁸ unsurlarına göndermede bulunmaktır. Bu bağlamda Foucault kendi düşüncesini daha doğru ifade etmek üzere biçimsel *a priori* ile tarihsel *a priori* arasındaki ayrıma vurgu yapar.⁵⁹ Yargılama alanında geçerli olan ve dilsel olarak olumsuzluğa yer bırakmayan biçimsel *a priorilerle* karşılık tarihsel *a priori* söylemlerin kendilerini, bunların bir arada var olmalarını, bir arada var olma koşullarını ayırt eder. Aristoteles'in kadınlar hakkındaki görüşü örneğini yeniden hatırlarsak; tarihte, insanların kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu düşünmelerinin tarih içerisinde gerçekleşen kimi koşulları vardır. İşte Aristoteles'in yaşadığı dönemde bu ayrımı düşünmeyi mümkün ve normal kılan ve şimdilerde de eşitlik fikrini verili bir hakikat olarak görmeyi sağlayan kimi ilişkisel koşullar olgunlaşmıştır. Bunlar, en basit düzeyde tarihsel *a priorilerle* koşullanmış birer söylemdir. Bu durum tıpkı dünyanın yuvarlak olduğunun keşfedilmesi gibi bilimsel bilgi için de geçerlidir. Bu yüzden pozitifliklerin tarihsel "*a priorisi* sadece zamansal bir dağılım sistemi değil; dönüşebilir bir bütünün kendisidir."⁶⁰ Dolayısıyla tarihsel *a priori* bir söylemin belirli bir anda söylenmesini mümkün kılarken bu söylemlerin birliği de dönemin *epistemesini* ifade eder, daha doğru bir ifadeyle onunla birlikte işler.

⁵⁸ Ayıtgu, *a.g.m.* s. 121.

⁵⁹ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 165.

⁶⁰ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 165.

3. İktidarın Mikrofiziği: Delilik, Klinik ve Özne

Foucault'nun düşüncesinde, onun erken dönem eserlerinden yönetimsellik kavramsallaştırmasına kadar yer tutan meselelerin anlaşılması ve Foucault'nun genel materyalist tavrının tanıtılması açısından önemli görünen kavramlar önceki başlıkta ele alındı. Bu bölümünde yapılacak olan ise, Foucault'nun bu kavramları temele alarak, tarihi nasıl okuduğunu ve bu çalışmanın ilgisi açısından “iktidar” kavramının burada nasıl işlendiğini göstermeye çalışmak olacaktır. Önceki bölümde Foucault'nun, kendi teorisinde tarih kavramına değil de tarihin kendisine başvurduğu ifade edilmişti. Bununla kastedilen, Foucault'nun tarih kavramına, özellikle Alman ekolünde görüldüğü şekliyle soyut bir kavram olarak başvurmadığı; tarihten genellemeler çıkarmak gibi bir amacı olmadığı fakat “sessizliğin” ve klasik anlayışa göre “önemsiz ayrıntıların” tarihini yaparak tarihin kendisine ampirik bir tarzda başvurduğudur. Foucault'nun eserlerinde belki ondan önceki tüm bir felsefe tarihinde zor bulunacak kadar belge, ufak tefek görünen ayrıntı, çıkartılan yasalara ilişkin doküman bulunur. Yani Foucault doğrudan tarihin kendisini tanıklığa çağırılmaktadır: *Generale Hospitale*'deki yatak sayılarını, belirli bir anda şehirde kaç kişinin işsiz olduğunu, hapisanelerde bulunan kişilerin ne sebeple oraya girip burada ne kadar kaldıklarını vs... Dolayısıyla Foucault bu tanıklıklar aracılığıyla tarihin kendisine başvurmaktadır yoksa felsefenin alışkın olduğu şekliyle tarih kavramına değil.

Bu belirlemeye uygun olarak, ele aldığımız bu erken eserlerde Foucault, deliliğin ve kliniğin doğuşu ile insan bilimlerinin doğuşunu doğrudan bir tarih okuması yaparak ele alır. Bu bölümde, deliliğin doğuşu ve kliniğin doğuşu ile zorunlu görüldüğü kadar yani sınırlı bir biçimde ilgilenilecek fakat çalışmanın konusu bağlamında önemi son derece fazla olduğu için üçüncü türden özneleştirilme biçimlerine ve “insan” ile “insan bilimlerinin” doğuşuna yani “modern episteme”ye ya da modern çağa dair daha ayrıntılı bir betimleme ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonraları görüleceği gibi insanın ve insan bilimlerinin doğuşu, yönetimsellik kavramı açısından hayati olan “nüfus”un ortaya çıkışına da eşlik eder ve bu bakımdan da bu çalışmanın teorik çabasını ilgilendiren esas kısmı teşkil eder. Dolayısıyla bu bölümde yapılacak şey, çalışmanın sınırlarının doğası gereği delilik ve kliniğin doğuşları ve bunların tarih içerisindeki ayrıntılı anlatımlarını betimlemek değil; yönetimsellik kavramına giden yolda bunların iktidarla olan ilişkileri

bakımından neden birer inceleme nesnesi olduklarını, neden örnek olarak seçildiklerini, neden bu metinlerde Foucault'nun iktidardan başka bir şey anlatmadığını iddia ettiğini ve iktidardan ne anladığını ortaya koymayı denemek olacaktır.

“İnsan nedir? Var mıdır?” sorusunu Foucault şöyle yanıtlar:

Elbette vardır. Ortadan kaldırılması gereken şey, XVIII. yüzyıldan bu yana bazı insani özleri tanımlamakta kullanılan nitelermeler, özellikler ve çökeltiler bütünüdür. Benim hatam, insanın var olmadığını söylemek değil, onu geçersiz kılmanın bu kadar kolay olacağını hayal etmektir.⁶¹

Burada açıkça “insan” ya da “insan-özne”ye ait olan ve hâkim kavrayış tarafından “özel” olarak görülen/gösterilen niteliklerin “yapay” karakteri açığa vurulur. Buna göre antik çağlarda ruh olarak ele alınan ve modern dönemde *cogitonun* keşfiyle zihin olarak evrensel kabul edilen “ben” olan “özne”, belirli bir tarihi olan ve belirli maddi pratikler aracılığıyla ortaya çıkan bir üründür. Foucault'ya göre kimlik ve öznellik, politik ve toplumsal etkenler tarafından belirlenmiştir ve kendimize ait derin ve doğal bileşkenler olarak görülmemelidir. Dolayısıyla aslında tartışmaların sıklıkla etrafında yürütüldüğü “insan doğası” gibi kavramların kendinde ne oldukları değil de, tam da bu soruyu sordurutan koşulların ne olduğu yahut bu kavramların toplumda nasıl işlediği sorusunun yanıtı aranmalıdır.

Foucault, Batı kültüründe özneye dönüştürülme biçimlerinin ya da kiplerinin bir tarihini yazma amacındadır. Bunu yapmak da çeşitli kimliklerin dayatılma biçimlerini ortaya koyacak; dolayısıyla bunların reddedilmelerini sağlayacak temeli inşa etmeye yarayacaktır. Burada bir kimliğin sakıncalı ya da arzu edilemez olarak sunulduğu da, çeşitli kimliklerin dışlanması da, kimilerinin toplatılması da, başka bir kimliği dayatmanın bir biçimi olarak karşımıza çıkacaktır. Dolayısıyla Foucault'nun bu eserlerinde iktidarın baskıcı ve dışlayıcı yanına vurgu yaptığını şimdiden ifade etmek gerekir. Modern devlet ve modern iktidar biçimleri, bireyi bireyselleştirme ve bütünselleştirme bakımından iki biçimde kısıtlamaktadır. Bu da, günümüzün felsefi, etik ve siyasi sorunu olarak; en önemlisi de “şimdi”nin bir sorunu olarak karşımızda durmaktadır. Fakat iktidarın tarihteki çeşitli işleyiş biçimleri de Foucault için şimdiki anlamının bir koşulu olarak

⁶¹ Michel Foucault, *Seçme Yazılar 4, İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 75.

görünürler. Dolayısıyla insan öznenin ortaya çıkışının tarihi, şimdinin sorusunun bir kısmını teşkil eder.

Foucault, yapıtlarının, “insan”ların “özne”lere dönüştüğü üç ayrı nesneleştirme kipi üzerinde durduğunu belirtir.⁶² Bunlardan ilki, “bilimsel sınıflandırma”⁶³ denebilecek, kendilerine bilim statüsü kazandırmaya çalışan araştırma kipleridir. Foucault buna dilbilgisi, filoloji ve dilbilim alanlarında konuşan öznenin nesneleştirilmesi; yine ekonomi analizlerinde emek harcayan öznenin nesneleştirilmesi örneklerini verir. Burada Foucault temel olarak, yaşam, emek ve dil söylemlerinin nasıl disiplinler biçiminde inşa edildiğini; böylelikle bunların nasıl bir özerklik kazandıklarını, ayrıca kendilerini önceleyen disiplinlerden nasıl ani bir kopuşu temsil ettiklerini göstermektedir. İşte *Kelimeler ve Şeyler*’in o yoğun tartışmalarının içeriğini bu disiplinlerin aldıkları biçimler oluşturur.

Öznenin nesneleştirilmesinin ikinci biçimini Foucault “bölücü pratikler” diye adlandırır. Özne, bir bölünme süreciyle hem kendinden hem de başkalarından ayrılır. Bu süreç onu nesneleştirir. Bu sürece dair Foucault’nun eserlerinden alınacak en ünlü örneklerden bazıları Ortaçağ boyunca cüzzamlıların, hastaların izole edilişleri; deli, fakir ve aylak takımının “iyi çocuk”lardan ayrılarak 1656’da “*Hopital Générale*”ye nasıl “kapatıldıkları” ya da hapsedildikleridir. Buna ek olarak Foucault 18. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren klinik tıpta değişen uygulamalara, hastalıkların yeni sınıflandırılışları ile modern psikiyatrinin doğuşu ve hastanelere girişine dikkat çeker. Son olarak burada anılması gereken olgu, modern Avrupa’da “cinsel sapma”ların nasıl tıbbileştiği, damgalandığı ve giderek normalleştirildiği çarpıcı süreçtir. İşte Foucault’nun *Deliliğin Tarihi*’nde başladığı ve *Kliniğin Doğuşu*’nda tam olarak ortaya koyduğu çalışmasının içeriği bu ikinci biçimdir.

Üçüncü nesneleştirme biçiminin, Foucault’nun çalışmalarındaki en özgün katkısını ve bu çalışma açısından yönetimsellik kavrayışına doğru en önemli içeriği temsil ettiği ifade edilebilir. “Özneleştirme” diye anılabilecek olan bu son biçim, bir insanın “kendisini” özneye dönüştürme biçimini ifade eder. Örneğin insanların kendilerini nasıl

⁶² Foucault, “Özne ve İktidar”, s. 58.

⁶³ Paul Rabinow, *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought*, New York, Penguin Book Group, 2020.

“cinsellik öznesi” olarak tanımladıkları, bu araştırmanın konusudur. Bu üçüncü kipte Foucault, aktif bir kişiye işaret etmektedir. Bu bakımdan inceleme diğer iki kipten farklı bir yönelim içerisindedir. Burada Foucault, ısrarla reddettiği modernitenin kavrayışına kısmen yaklaşmakta, özneyi kendini kuran bir unsur olarak moderniteyle paralel bir tarzda yeniden ele almaktadır. Fakat öznenin Foucault için kıymetli olan anlamı son dönem çalışmalarında bulunur ve buna göre yeni bir özne icat etmek gerekir. Bu bağlamda Foucault açısından “özne sözcüğünün iki anlamı vardır: denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne.”⁶⁴

Foucault, yukarıda sayılan özneleştirilme ve nesneleştirilme biçimlerine paralel olacak şekilde, daha doğrusu bunları tespit etmesini sağlayacak biçimde Batı tarihinde iki temel kesinti belirler ve incelemesi boyunca bu kesintilerin ayırdığı üç dönemi kat etmeye çalışır. Bu dönemler ilkin 17. yüzyıl ortalarında ve 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında yaşanan kesintilerle belirlenir ve Foucault bunları sırasıyla Rönesans, Klasik Çağ ve Modern Çağ olarak adlandırır. Foucault’ya göre bu dönemlerde de, her dönemde olduğu gibi hâkim bir *episteme* vardır, dolayısıyla bu *epistemeler* de aynı adlarla anılarak birbirinin yerine geçmiştir. Bir dönemin *epistemelerinden* diğerine geçişin nasıl gerçekleştiği aslında çok açık değildir çünkü bunlar her ne kadar çeşitli düzeylerdeki ilişkilerde, düşünme biçimlerinde; daha özel kavramlarla tarihsel *a priori*lerde ve söylemlerdeki dönüşümü ifade eden süreksizlikler ya da kopuşlar olsalar da, bu dönemlerdeki *epistemeler* birbirilerinin içinde işlemeye devam ederek, birbirinin içine nüfuz ederek dönüşümü gerçekleştirirler. Bu durum, söz konusu dönemlerde hâkim olan iktidar ilişkileri biçimleri için de geçerlidir; söz gelimi hükümlerlik ve disiplinci iktidar mekanizmaları ani bir kopuştan ziyade iç içe geçme ve içeriden nüfuz etme şeklinde birbirlerini kat ederler. Dolayısıyla bu üç dönem birer süreksizliği ifade etse de, kırılmalar bir gecede yaşanarak ilişki biçimleri aniden ve tamamen terk edilmezler.

Foucault’nun bu erken dönem incelemelerine isimlerini veren alt başlıkları son derece açıklayıcı görünmektedir: *Akıl ve Akıl Bozukluğu- Klasik Çağda Deliliğin Tarihi; Kliniğin Doğuşu Tıbbi Algının Arkeolojisi ve Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. Yukarıda ele alınan kavramlar ve arkeolojinin ne türden bir analize isim

⁶⁴ Foucault, “Özne ve iktidar”, s. 63.

verdiği açıklandıktan sonra Foucault'nun bu eserlerdeki çabası ve bunların nasıl olup da “sadece iktidar hakkında” olabildikleri görece daha açık hale gelmektedir. Aslında Foucault'nun tek tek bu adı geçen olguların tarihini yaparken amaçladığı şey, bunların özellikle bir *episteme* tarafından ele geçirilmezden önce ne anlama geldiklerini görmek ya da başka bir ifadeyle “kurucu bölme deneyimi” tarafından ele geçirilmeden önce ne anlama geldiklerini sormaktır; bununla başarılacak olan da belirli iktidar ilişkisi kiplerinin tespit edilmesidir. Delilik ile birlikte aylakların “büyük kapatılma”ları bu yüzden Foucault için son derece önemli bir olgu olmuştur çünkü kurucu olan ve –geleneksel tarih bunu incelemese de– esas önemli olan, bu bölünmenin ya da kapatılmanın bir tarihidir. Dolayısıyla kurucu olan, “deliliği bölüp ayıran edimdir, yoksa bu bölme bir kez yapıp da ortalık yatıştığında yerleşik hale gelen bilim değil. Çıkış noktası, akıl ile akıl olmayan arasındaki mesafeyi koyan yarılmadır.”⁶⁵ Aynı mesele, daha sonraları kendisini pozitif bir bilim olarak ortaya koyan psikolojinin elinde akıl ve delilik ayrımı üzerinden aklın tahakkümü olarak kendisini ortaya koymaktadır. Nihayetinde aklın hükümranlığında *cogitonun* keşfiyle, insan bilimleri denen alan modern kavrayışı ele geçirmiştir. Foucault'nun arkeolojiyle ortaya koyduğu temel izlek işte bu olmuştur. Böylelikle Foucault erken dönemde, iktidar ilişkilerinin dışlayıcı ve kapatıcı yanıyla ilgilenmektedir.⁶⁶

Ortaçağ'ın sonlarına doğru cüzzamın Batı dünyasından giderek silinmesi, bu hastalara ayrılmış olan ve onların sistematik olarak uzaklaştırılıp dışlanmalarını sağlayan miskinhanelerin zamanla boşaltılmalarına sebep olmuştur. Cüzzamın Ortaçağ kültürü içerisinde tuttuğu yer son derece önemlidir çünkü bu “dışarıda tutma”, “dışarıda bırakma” ya da toplumsal “dışlama” edimi aynı zamanda bir içe kapatma anlamına gelir ve bilindiği üzere hâkim teması din olan Ortaçağ'ın tanrıyla olan ilişkisini büyük ölçüde pekiştirmektedir. Cüzzam, hasta olan kişiler için ıstırap çekerek günahlarından arınması fikriyle birlikte, tanrının onlara, onları sevdiği için bir azap verdiği şeklindeki görüşle birlikte özellikle günahkârlar için bir kurtuluş umudu da olmuştur, yani bu dışlama bir manevi bütünleşme de doğurmuştur. Dolayısıyla tanrı ve toplum tarafından “terk edilmek

⁶⁵ Michel Foucault, “Deliliğin Tarihi'ne Önsöz”, *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*, çev. Işık Ergüden; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 20.

⁶⁶ David Garland, “What is a ‘History of the Present’? On Foucault’s Genealogies and Their Critical Preconditions”, *Punishment & Society*, Vol. 16(4), 2014.

onun için bir kurtuluştur; kovulmak ona başka bir kabul biçimi sunmaktadır.”⁶⁷ Cüzzamın Batı topraklarından çekilişi, sayıları yüzlerce binayı bulan ve tüm Avrupa’da yoğun bir şekilde işleyen miskinhanelerin birdenbire boşalması ve işlevsiz kalması anlamına gelir; neyse ki cüzzamın yerini alacak ve onun bu kültür içerisindeki işlevini yeni toplumsal mekanizmalara, ekonomik ve bilimsel dönüşümlere uygun olarak çeşitli düzeylerde sürdüreceği yeni bir cüzzam doğacaktır. İktidar ilişkileri, belirli bir dönüşüm geçirse de, üzerinde işleyeceği yeni alanları her zaman bulacaktır.

Önceleri bu yer almayı artan “cinsel hastalıkların” yapacağı sanılabilir fakat Foucault’nun tespitine göre cinsel hastalıklar her ne kadar toplumsal dışlamanın önemli bir unsuru olmuş ve hatırı sayılır bir işlevi görmüşse de, ilk dışta bırakma denemelerine rağmen cinsel hastalıklar kolayca ve erkenden tıbbileşmiş yani tıbbi hale gelerek bu alana dâhil olmuşlardır. Cinsel hastalığın 16. yüzyıldan itibaren tedavi gerektiren hastalıklar arasına yerleşmesiyle miskinhaneleri başka bir topluluk doldurmaya başlamıştır: bunlar delilerdir. Deliliğe, 17. yüzyıldan itibaren hâkim olunmaya başlanmış ve kurucu dışlama edimi kısmen tarz değiştirerek bunlara uygulanmıştır. Yine de önemli bir fark hemen göze çarpar, deliliğin sınırları öylesine belirsizdir ki bugün psikiyatrinin deli olarak göreceği kişilere garip ve tanımlanması zor, muğlak özellikleri olan bir yığın eşlik edecektir: “yoksullar, serseriler, ıslaha muhtaçlar ve ‘akıldan zoru olanlar’”⁶⁸; çalışmak istemeyenler, çalışmayı reddedenler ve diğerleri... Fransa’da *Generale Hospitale* örneğinde görüldüğü üzere bütün bu insanlar, her türden zora dayanan önlemlerle kapatılmaktadırlar. İşte delilik, klinik ve hapisane örnekleri bu sebeple Foucault için arkeolojisi yapılması gereken ilgi çekici örnekleri teşkil etmektedirler.

Foucault Rönesans *epistemesinde* deliliğin modern *epistemedeki* son derece farklı bir yer tuttuğuna dikkat çeker ve bu dönemde deliliğin büründüğü bazı simgesel biçimleri inceler. Bunlardan biri *Narrenschiiff*⁶⁹ yani Deliler Gemisi’dir. Deliler Gemisi örneğinde de görülen şey Rönesans düşüncesinde deliliğin birdenbire son derece önemli bir hale geldiği, edebiyattan resme birçok alanda formüleştirildiğidir. Ortaçağ’ın sonlarından itibaren deli artık yalnızca kıyıda köşede kalmış komik bir silüeti ifade etmez, aksine söz

⁶⁷ Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 2017, s. 28.

⁶⁸ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 28.

⁶⁹ Sebastian Brant’ın 1494 tarihli hiciv türündeki eserinin ismi. Foucault bu ismi sadece ilgili esere gönderme yapmak için değil, daha genel bir imge olarak da kullanmaktadır.

gelimi tiyatro örneğinde hep “gerçeği dile getiren”, “gerçeğin ortaya çıkmasına neden olan kişi” olarak ortaya çıkmaktadır. Erasmus ve Flaeyder’in çalışmaları, Bosch’un eserleri ve daha birçoğu deliliğin Rönesans dönemi için önemini ifade eden örneklerdir. Burada Foucault’yu ilgilendiren ise bu formüleştirmenin neden olduğu ve nasıl kesintiye uğradığı olmuştur. Foucault’nun arkeolojik okuması göstermiştir ki Erasmus’un çalışmasıyla örneklendirilebilecek olan deliliğin “eleştirel bilinci” Rönesansın mirası olarak geleceğe taşınsa da, Bosch’un temsil ettiği trajik deney neredeyse tamamen gömülecek ve gizlilik âleminde kalacaktır.⁷⁰ Bu gizliliğin ön plana çıktığı nadir anlar vardır, bu bakımdan Nietzsche, Gogh ve Freud, trajik deney hususunda Foucault’nun özellikle ayrı tuttuğu isimler olmuştur: “Deliliğin eleştirel bilincinin ve onun felsefi veya bilimsel, ahlaki veya tıbbi biçimlerinin altında, sağır bir trajik bilinç uyanık kalmayı sürdürmüştür (...) Nietzsche, Gogh ve Freud’u uyandıran da odur.”⁷¹

Rönesansın bu gizemli, büyüyü bilgiden, deliliği akıldan daha fazla hakikate yakın gören trajik bilincinin bilgeliği bir yana, klasik çağda delilik yani klasisizmin deneyinde delilik yeniden doğacak fakat gemiden inecektir; o artık hastanededir. Foucault’ya göre esas sorunsalı da bu teşkil eder. Sorun deliliğin, klasisizmin deneyi tarafından ele geçirilmeden ve modern psikiyatrinin nesnesi olmadan önce nasıl ele alındığı ve daha sonra nasıl aklın tahakkümüne teslim olduğudur. Bu bağlamda rasyonel düşüncüyü, deliliği zihni hastalık olarak çözümlenmeye kadar götüren kural tutkusu yeniden yorumlanmalı ve bu zorlamanın patlama anlarına –Nietzsche, Gogh, Freud– odaklanılmalıdır. Foucault’ya göre klasisizmin deneyinde delilik akla ilişkin bir biçim haline gelmekte; bizzat aklın biçimlerinden birisi haline gelmektedir. Deliliğin Rönesansta serbest kalan sesleri ve egemen olunan şiddeti, şimdi garip bir darbeyle, bir büyük kapatmayla susturulacaktır. Dolayısıyla klasik çağda yani 18. yüzyıldan itibaren delilik, bu kapatma alanına dâhil olmuştur ve burası onun doğal yeri olarak işaretlenmiştir:

Delilik böylece, onun Rönesans göklerinde hala parıldamasına neden olmuş olan şu hayali özgürlükten kopartılmıştır. Gün ortasında tartışmaya girdiğinden bu yana çok geçmemiştir: o Kral Lear’dır, o Don Quijote’dır. Fakat yarım yüzyıldan

⁷⁰ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 60.

⁷¹ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 61.

daha kısa bir süre içinde kapatma kalesinin içine tıklımış, Akla, ahlak kurallarına ve onların tekdüze gecelerine bağlanmıştır.⁷²

1656'da, miskinhanelerin boşaltılması sonucu önce Fransa'da *Generale Hospitale* kurulmuş ve aynı tarihli kararnameyle Paris'te çok çeşitli nitelikteki bir sürü gruba ait insana birçok bina tahsis edilmiştir. Burada, deliliğe hâkim olunmasının yanında ilgi çekici ikinci unsur, bu binaların Parisli fakirlere ayrılmış olmasıdır. Zaten kısa bir süre sonra bu yapıların her kentte kurulmasına yönelik kararname çıkacak ve bütün Avrupa'da benzer bir süreç başlatılacaktır. Bu yerlerdeki görevliler sadece bildiğimiz anlamıyla tıbbi uygulamalara değil, birçok hukuki uygulama yetkisine de sahiptir, hatta "bunlar *Generale Hospitale*'nin içinde olduğu kadar dışında da bütün Parisli fakirlerin üzerinde, bütün yönetim, idare, asayiş, yargı, ıslah ve ceza yetkisine sahiptirler."⁷³ Dolayısıyla *Generale Hospitale* tıbbi bir kurum değildir. O daha çok yarı tıbbi yarı adli bir yapıdır ve içinde yataklarla birlikte hapisaneler, zindanlar çeşitli ceza araçları da bulunmaktadır. İşte deliliğin klasisizmin deneyi tarafından bu ilk tahakküm edilişinin neden iktidar sorunuyla doğrudan bağlı olduğu ve neden bu örneğin seçildiği şimdi daha açık hale gelir. Çünkü bu büyük kapatılma sadece delileri toplamaya değil, belirli bir insan özne kipinin doğmasına da sebep olmuştur. *Generale Hospitale*de verilen kararlar temyize gitmemekte ve yargılama süreci, bu, mahiyeti meçhul görevliler tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla *Generale Hospitale* kralın polisi ile adaletin arasında, yasanın sınırlarına yerleştiği garip bir iktidar alanını ifade etmektedir. Bununla birlikte bahsettiğimiz dönemin burjuvazinin yükselişiyle paralel olduğunu, bu yüzden de bu kurumun, hem monarşi hem de burjuva düzene özgü bir yürütme makamı olduğunu ifade etmek gerekir. "Çalışmayanların ve çalışmayı reddedenlerin" *Generale Hospitale*de kapatılmaları olgusu ve *Generale Hospitalenin* doğrudan iktidarla olan ilişkisi bu hatırlatmayla daha anlaşılır hale gelir. *Generale Hospitale*'de başlatılan bu "kapatma" uygulaması, fakirler ve aylakları da kapsayan içeriğiyle, sırf bir "baskı" hareketi, tahakkümü ifade eden bir jest ya da tek yanlı bir iktidar uygulanmasının ifadesi olmaktan fazlasıdır: "Onun da siyasal, dinsel, ekonomik, ahlaki anlamları vardır. Ve muhtemelen bütünü itibariyle klasik dünya açısından esas olan bazı yapılara ilişkin anlamları da vardır."⁷⁴

⁷² Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 133.

⁷³ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 91.

⁷⁴ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 96.

Deliliğin klasik deneydeki bu ele alınışı esasen Rönesans'ın tavrından tamamen farklı ama modern *epistemenin* kavrayışına daha yakın görünmektedir. Çünkü Rönesans'ta özgürleşen ve hakikate yaklaşan delilik, klasik çağda cüzzamlıların yerini alarak hem bir tür kapatmanın öznesi hem de bir hastalık olarak görülmüştür. Yine de *Generale Hospitale* örneğinde ortaya konduğu üzere bu kapatmanın yarı bir tıbbi anlamının olması, deliliğin henüz psikiyatrinin ellerinde suçtan ayrılmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla “tıbbi düşünce ile kapatma uygulaması birbirine uzun süre yabancı kalmışlardır.”⁷⁵ Ancak modern dönemde kliniğin doğuşu, deliliği tam olarak tıbbın ve hekimlerin eline bırakacaktır. Klinik deneyin bir bilgi biçimi haline gelebilmesi yani bu biçimde mümkün olabilmesi için de hastaneye ayrılmış alanın yeniden düzenlenmesi, hastanın toplumdaki konumunun yeniden tanımlanması, hem yardım ve deney, hem de yardım ve bilgi arasında belli bir ilişkinin kurulması gerekmiştir.⁷⁶ Hastanın homojen ve kolektif bir mekâna dâhil edilmesi de zorunluluğa dönüşmüştür. Bu türden bir bölüştürme ve yerleştirme davranışlarının tümüne birden Foucault üçüncü türden uzamsallaştırma adını vermektedir.⁷⁷ 18. yüzyıldan itibaren modern kliniğin doğuşu işte bu üçüncü türden uzamsallaştırmayla koşullu olmuştur.

Peki, Foucault'nun delilik söylemine dair bu ampirik incelemesi ile insan bilimlerinin doğuşuna atfen klinik örneği aslında ne demeye gelir? Burada, çalışmanın ilgi alanı gereği daha fazla ele alınmayan fakat çok daha fazla ayrıntılı bir araştırmaya giriştiği delilik örneği ele alınırsa, “söylemin tarih içerisindeki bu hareketi”, “tarihteki bu süreksizlik” Foucault'nun düşüncesinde nerede durur? Yönetimsellik kavramına giden yolda elinizdeki çalışma açısından ne anlama gelir? Foucault neden deliliğin tarihi üzerine bir inceleme yapmıştır? Dahası neden daha sonraları, burada adı geçen tüm eserlerinde sadece iktidar kavramıyla ilgilendiğini söylemiştir? Öncelikle belirtmek gerekir ki, *Deliliğin Tarihi*'nin, Foucault'nun en zor anlaşılabilir, daha doğrusu okuyucuyu yazarın hangi sonuca vardığını açık etmemek açısından en çok zorlayan eseri olduğunu ifade etmek muhtemelen abartılı olmayacaktır. Bu durumu Foucault'nun aynı zamanda *College de France*'dan arkadaşı ve meslektaşı Veyne, şu sözlerle ifade eder:

⁷⁵ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 610.

⁷⁶ Michel Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, çev. Şule Ünsaldı, İstanbul, Epos Yayınları, 201, s. 243.

⁷⁷ Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, s. 37.

Deliliğin Tarihi yayımlandığında (bu satırların yazarı dâhil olmak üzere) en donanımlı Fransız tarihçilerinden bazıları kitabın kapsamını önce anlayamadılar. Ben, Foucault'nun yalnızca, deliliğin kavranışının yüzyıllar içerisinde çok değişmiş olduğunu gösterdiğini düşünmüştüm. Bu da bize bir şey öğretmiyordu. Bunu zaten biliyorduk. İnsan gerçeklikleri radikal bir olumsuzluk ifade eder (iyi bilinen “kültürel keyfilik”tir bu) ya da en azından çeşitli ve değişkendir; ne tarihsel değişmezler vardır, ne özler, ne de doğal nesnelere (...) Foucault'nun modern düşüncenin büyük bir tartışmasında, belli etmeden taraf tuttuğunu anlamamıştım.⁷⁸

Gerçekten de Foucault ile onun düşüncesini tarihsel olarak takip ederek ilk defa *Deliliğin Tarihi*'nde tanışmaya kalkan okuyucu için işler biraz zorlaşmaktadır. Adını sürekli iktidar, biyopolitika ve yönetimsellik kavramlarıyla birlikte duymaya alışkın olunan düşünürün ilk eserlerinde bu kavramlar neredeyse doğru düzgün yer almamaktadır. Bu durum, muhtemelen Foucault'nun yönetime ilişkin seçimi, dağınık düşünme tarzı ve durmadan kendini yeniden değerlendirip bazen yön değiştiren düşüncesine bağlıdır. Çağdaş tarihçiler de Foucault'nun delilik örneğini “söylem” kavramının doğasına işaret etmek ve Batı rasyonalitesi ile bilginin ayna görüntüsü anlayışına saldırmak için ele aldığını, bunu yaparken söylemi iktidarın bir unsuru olarak gördüğünü, dahası tüm bu incelemeyi “özne sorunu”yla ilgilenmek için yürüttüğünü sonraki eserleriyle ve söyleşileriyle birlikte kavrayacaktır. İşte Foucault'nun ortaya koyduğu şekliyle söylem kavramı (1) doğrudan, yalıtık bilgi anlayışına karşı çıkar, (2) rasyonelliğin zaman-mekândan azade hakikat görüşüne tersi kanıt oluşturur, dahası iktidar ile özneyi birbirine bağlar. Tekrara düşmek pahasına şu noktanın altını çizmek önemlidir, tüm bu anlatıya bakıldığında Foucault erken dönemde iktidar ilişkilerinin, daha çok “kapatıcı”, “dışlayıcı” ve “bölücü” yanına vurgu yapmaktadır. Fakat Foucault iktidar ilişkilerinin yalnızca kapatıcı ve dışlayıcı olmadığını keşfedecektir. Birkaç yıl içinde giderek iktidarın pozitif ve üretici yanına vurgu yapmaya başlayan düşünür, iktidarın salt baskıcı kavranışına karşı çıkar. Bir sonraki başlıkta Foucault'nun iktidar ilişkilerinden ne anladığı, yönetimsellik kavramına giden yolda iktidara ilişkin baskıcı varsayımı nasıl terk ettiği gösterilmeye çalışılacaktır.

⁷⁸ Veyne, *Foucault: Düşüncesi, Kişiliği*, ss. 13-14.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİDARIN SOYKÜTÜĞÜ

Klasik felsefi tutum okuyucuya, iktidar kavramıyla bunca ilgilenen bir düşünür olarak Foucault'da "iktidar nedir?" sorusunun cevabını aramayı telkin eder. Ancak Foucault "iktidar nedir?" sorusunu sormayı ve cevaplamayı daha en başından reddeder. Ona göre bu soru, tam da karşı durduğu biçimde bütünü kavrayan kuramsal bir soru olmak bakımından ve şimdiki kuran iktidar ilişkilerine yaklaşmanın doğru bir yolu olmayacağı için kaçınılması gereken bir sorudur. Foucault, soruyu doğru formüle etmenin, sorunsallaştırmanın doğru yapılmasının önemine dikkat çeker ve bu durum araştırma yöntemi için de geçerlidir. Çünkü önceki bölümde gösterildiği üzere çağımızın kültürü, siyaseti ve dahası düşünme biçimi de hâkim paradigma içerisinde oluşmuştur. Foucault açısından esas önemli olan şey ise bilgiler, hakikatler ya da toplumsal formasyon biçimlerinin temelinde ne olduğunu değil; söylem, düşünce ve eylemler boyunca işleyen iktidar ilişkilerinin "işleyişini" ortaya koymaya çalışmaktır. O halde Foucault'ya göre yapılması gereken, temellere inmekten, niyetler aramaktan ziyade işleyiş biçimlerini keşfetmeyi denemek, bunu yaparken de hâkim paradigmadan, Foucaultcu kavram kullanılacaksa hâkim iktidar ilişkileri içerisinde üretilmiş ilkelerin kendilerinden, kuşku duymaktır. Bu bakımdan Foucault, kelimenin doğru anlamıyla tam bir şüphesidir. Mills'in ifadesiyle;

Onun çalışması basitçe toplumsal koşulların analiziyle ilgilenmez, aynı zamanda, toplumsal koşulları analiz etme üzerine düşündüğümüz temellerin de bir analizidir. Bununla şunu kastediyorum; o, analize yaklaşımımızın, ne bulacağımızı ve ne bilebileceğimizi büyük ölçüde belirlediğini düşündüğü için, bir anlamda, toplumsal koşulların bir analizine kalkıştığımızda, analiz ettiğimiz nesneye dair perspektifimizi de zorunlu olarak analiz etmeye mecburuzdur.⁷⁹

⁷⁹ Sara Mills, *Michel Foucault*, Routledge, London, 2003, s. 2.

1. “İktidar Diye Bir Şey Yok” ya da İlişkiselik

İktidarın neliği üzerine metafizik ya da ampirik bir araştırmaya kalkışıp onun genelleştirilmiş bir teorisini yapmak yerine Foucault'nun yaptığı şey, başından bir ilişkiler ağı olarak gördüğü iktidarı söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerde, hakim *episteme*de, kimi stratejik taktik ve teknikleri de kapsayan *dispositif*lerde ortaya çıktığı haliyle analiz etmek, geleneksel tarih yazımının geri planda bıraktığı sessizleri, cinsellik gibi kilit unsurları ele alarak iktidarın nasılına aşağıdan yukarı doğru incelemek olmuştur. Çünkü iktidar bir töz ya da sabit olmadığı için ancak doğru anlaşılacak yerel bir tarihsellik içerisinde incelenebilir. Bu bakımdan hemen ifade etmek gerekir ki Foucault'nun bakış açısına göre iktidar bir “şey”, bir meta, bir ödül, bir dizi kurumun işleyişinin kontrolü ya da tarihin gizli işleyen rasyonalitesi değildir. Böyle olmadığı için onun genel bir teorisini yapmak da doğru hamle değildir.⁸⁰ Bu sebeple Foucault, araştırmasında “iktidarın analitiği” dediği bir şeyi önermektedir ve soykütüğü dediği önemli bir kavramı analizine yön vermede kullanmıştır. Reddedilmesi gereken şey sadece verili hakikat anlayışı değildir, düşünme biçimimizi de sorgulamamız gerekmektedir. Peki, nasıl bir yol izlenmelidir? Bu sorunun, erken dönemindeki Foucaultcu cevabı nesnesine uygun olarak arkeoloji olmuştur. Foucault şimdi 1975 yılından itibaren “soykütüğü” ya da “soybilim” dediği ve ilk kez 1975-76 derslerinde dile getirdiği bir unsuru devreye sokmaktadır.

Gerçekten de Foucault'da iktidarın neliği araştırılmaya kalkışıldığında görülür ki o daha çok iktidarın ne olmadığından bahsetmiş ama iktidara ilişkin parça parça belirtileri aşan genel bir tanım yapmaktan kaçınmıştır. Onun esas ilgisini teşkil eden şey –en azından şimdilik ve stratejik olarak– iktidarın “nasıl”ı olmuştur.⁸¹ Düşünür “iktidarın kendi başına var olduğundan”; “‘iktidar nedir?’ ve ‘iktidar nereden gelir?’ çifte sorusu üzerinden gidildiğinde oldukça karmaşık bir gerçeklikler bütününe elden kaçtığından”⁸² kuşku duymaktadır. Bu sebeple başlangıçta Foucault için “iktidar ne değildir?” sorusunu kılavuz yaparak ilerlemek ve iktidarın genel kavranışına dair Foucault'nun itirazlarının izini sürmek metodolojik olarak uygun görünmektedir. Foucault'nun iktidarın klasik

⁸⁰ Hubert L. Dreyfus; Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1983, s. 185.

⁸¹ “‘Kendisini nasıl dışavurur?’ anlamında değil de, ‘Nasıl işler?’ ve ‘Bireyler başkaları üzerinde iktidar uyguladıklarında ne olur?’ anlamında ‘nasıl’ sorusu.” Foucault, “Özne ve İktidar”, s. 69.

⁸² Foucault, “Özne ve İktidar”, s. 69.

kavranışına yönelttiği itirazların açtığı yol izlendiğinde, ünlü madalyonun iki yüzü benzetmesi kullanılacak olursa, bu düşüncede iki yüzü temsil eden iktidar ve özne arasındaki köklü ilişkiyi kavramaya “başlamak” da mümkün görünmektedir. Böylece “yönetimsellik” kavramına giden yolda Foucault’nun iktidar ilişkilerinin kapsamını nasıl giderek daha fazla genişlettiği görülebilecektir.

Foucaultcu iktidar ilişkilerinin geleneksel kavrayıştan, kapsamı ve kapladığı alanla daha en başından ayrıldığını ifade etmek gerekir. İktidar kavramının genel kavranış ve kullanımı, onu elde edilmesi gereken, elde tutulan, devredilebilen ve toplumun çeşitli düzeylerine farklı yoğunluklarda yayılarak uygulanan bir şey olarak görmüştür. Felsefe ve siyaset tarihinde hükümet ve yönetim sorunuyla ilişki içerisinde ele alınan iktidar, esasen siyasetin uygulayıcılığını yaptığı, felsefenin ise onunla nasıl sınırlandırılması gerektiği yönünde ilgilendiği bir fenomen olmuştur. Daha başından itibaren “özgürlük”le çetrefil bir ilişkisi olduğu düşünülen iktidar kavramı, felsefe ve demokrasinin doğum yeri olarak işaret edilen antik Yunan’da Platon’un, filozof kralın elinde tutmasını istediği, çünkü kötü –yani bilge olmayan– ellere düşerse *polis*in işleyişine, adalet ilkesine ve yurttaşların çıkarlarına zarar verecek “potansiyel olarak tehlikeli” bir gücü ifade eder. Aristoteles de Platon’la benzer bir kaygıyı taşımış ve iktidarı “kimin elinde tutması gerektiği” ya da yönetici olarak “kimlerin iktidarda olması gerektiği” sorusuna polisi oluşturan yurttaşların bilgeliğine bakılarak karar verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Çünkü elde tutulan ve yönetmeye dair bir güç olarak iktidarın kullanımı akılla ilişkili olmalıdır; böyle önemli bir yetke bilge olmayan kişilerin –bu kişilerin kendilerini yönetmesi söz konusu olduğunda bile– ellerine bırakılamaz. Elbette *polis*in bütün bir amacının “adalet”i tesis etmek ve “erdemli” bir “yaşam”ı kurmak yani *eudaimonia* olduğu bu politik dünyada temel kaygının modern dönemden farklı olarak çıplak “yaşam” değil; “iyi yaşam” olduğunu unutmamak gerekir. Günümüzde adalet ve politikanın kendisinden ayrı düşünülemediği “eşitlik” ilkesinin yerini antik dünyada “ölçü” ve hiyerarşi –elbette köleliği hesaba katmak koşuluyla düşünülmelidir– almıştır.⁸³ İlginç görünen ise değil sadece politikanın, yaşamın kendisine dair kavrayışın bunca farklı olduğu bu iklimde de iktidar, felsefe (hakikat) tarafından “sınırlandırılmalıdır.”

⁸³ Foucault’nun yaptığı gibi, filozoflardan önceki “ideal” demokrasi pratiğinde bile yurttaşlığın dışlayıcı bir kavram olduğunu akılda tutmak önemlidir.

16.-17. yüzyıldan itibaren ise günümüze kadar değişmeden kalacak olan siyasi-hukuksal çerçevenin doğuşuna şahitlik edilir,⁸⁴ bu andan itibaren iktidar meselesi hep devletin hukuki ifadesi olarak “egemenliğin”, egemenlik teorisinin kavramlarıyla düşünülüp anlaşılacaktır. Foucault’nun deyişiyle “Ortaçağdan bu yana Batı toplumlarında iktidarın kullanımı hep hukuk çerçevesinde ifade edilmiştir.”⁸⁵ Modern felsefenin Descartes tarafından dillendirilen “dünyada sağduyu kadar eşit dağıtılmış başka bir şey yoktur” düsturunun eşliğinde politik “eşitlik” fikri giderek güç kazanmaya başlamıştır. Kapitalist pazarın genişlemesiyle birlikte düşünülmesi zorunlu görünen bu süreç “insan”ın *homo economicus* olarak siyaset sahnesine çıkışına da eşlik eder. “İnsan”, John Locke’un tespit ettiği gibi bu andan itibaren yurttaş olmak için potansiyel olarak satabileceği bir meta olan emek gücüne sahip bir “mülk sahibi” olarak, yurttaşlık unvanını eşit bir biçimde edinmeyi başarır. Tüm bu toplumsal ve felsefi gelişmelerin ışığında “toplumsal sözleşme” teorileri ortaya çıkmış ve iktidarın meşru kaynağı, iktidarın sınırları gibi sorular meşruiyet ve özgürlük kavramlarıyla ilişki içerisinde siyaset sahnesinin en önemli konuları olarak tartışılmaya başlanmıştır. Burada sorulan temel sorular, her ne kadar iktidar merkezi bir karakter kazanarak biçim değiştirmiş olsa da antik Yunan’ın kavrayışına benzer biçimde iktidarın elde tutulan bir güç olduğunu varsayar. Buna göre iktidar bir kaynağı (akıl, tanrı ya da insan), bir merkezi bulunan ve akıl (yasa) tarafından sınırlandırılması gereken, ele avuca sığmayan bir kudreti ifade eder. 17-18. yüzyılların içsel çatışmalar yaşayan siyasi dünyasının keşfedeceği formül ise merkezileşmiş bir iktidar olarak (modern) devlettir. Dolayısıyla burada Foucault’nun, geleneksel kavrayışa ilişkin ilk itirazının, “iktidarın merkezsiz bir ilişkiler ağı olduğu” şeklinde ifade edilebilir. Böylelikle Foucault’nun yaklaşımı bir görüş farklılığından daha fazlasını, analiz nesnesindeki bir dönüşümü de işaret eder. Analize konu olan şey “iktidar ilişkileri”, yaklaşım tarzı ise soykütüğü olacaktır. Bu analize göre iktidar bir töz değildir, özü de yoktur bu bakımdan iktidarı oluşturan şey, birer töz olarak kabul edilmiş ve işleyişe sokulmuş diğer birçok önemli kavram gibi aslında “ilişkiselliğin” kendisidir. İlişki yoksa iktidar da yoktur ve karşılıklı bir ilişki olduğu ölçüde iktidarın merkezi de yoktur. Foucault “iktidar diye bir şey yok” derken tam olarak bu ilişkiselliğe işaret etmektedir.

⁸⁴ Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, İstanbul, Dost Kitabevi, 2021.

⁸⁵ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 66.

Foucault'nun iktidarın merkezsizliğine yaptığı bu vurgu kimi eleştirmenler tarafından son derece sorunlu bulunmuştur. İktidarın geleneksel kavranışında bir kişi, sınıf ya da kurum tarafından bir diğerine uygulandığı kabul edilir. Foucault'nun bakış açısına göre ise iktidar tam da böyle bir ast üst ilişkisi olmayan, tahakkümden; baskıdan farklı bir ilişki biçimidir. Bu anlatı tutarlı gözükse de yine de toplumsal ilişkileri düşünürken ve tarihe bakıldığında iktidarın hangi öznel ve hangi iktidar odakları tarafından kullanıldığı sorusunun cevapsız kalması belirli bir sorun oluşturur.

Foucault failin kim olduğu sorusundan kaçmanın çeşitli yollarını bulmuştur: Örneğin dönüşlü fiilleri, mastarları ve Fransızcadaki kişi belirtmeyen *on* zamirini bol bol kullanır; strateji, taktik gibi laflar eder ama bunların kimin stratejisi ya da taktiği olduğunu belirtmez ve şöyle şöyle bir tarihsel gerçekliğe şöyle şöyle bir öneme sahip “olarak bakılabileceğini” söyler ama tarihsel aktörlerin kendilerinin aynı önemi yükleyip yüklemedikleri sorusuyla hesaplaşmaz. Aynı anonimlik *Bilme İstemi*'ndeki “biyo-iktidar” kavramı için de geçerlidir.⁸⁶

Esasen Foucault'nun kaygısı, kılı kırk yaran analizlerine ve çetrefil görünen kavram kullanımına rağmen son derece temel ve basittir: iktidarın baskı, tahakküm ve rıza kavramlarından ayrılan daha geniş bir alanı kaplamasına rağmen daha sarıh bir tanımını daha doğrusu analitiğini yapmak. Çünkü Foucault rıza üretimi, baskı, ideoloji ve tahakküm kavramları arasındaki ilişkilerin ve özellikle de iktidarın baskıcı kavranışının –erken dönemdeki kendi görüşleri de dâhil– toplumsal gerçekliğin kendisini açıklamada yanlış değil ama yetersiz olduğunu fark eder. Bunlar arasında geçmişte yapılan ayrımlar iktidarın çok yönlülüğünü –en çok da üretici yönünü açıklamaya yetmemektedir. Megill, Foucault'nun soykütüğü kavramıyla birlikte Nietzscheci bir iktidar anlayışına da döndüğüne dikkat çeker. Ona göre “Foucault'nun iktidarın üretkenliği iddiasının nereden geldiği ya da hangi dinamiğe tekabül ettiği konusunda gizem yaratmaya gerek yoktur.”⁸⁷ Çünkü bu üretici iktidar anlayışı “Dionysosçu bir içgörü”ye ve “Apolluncu biçimciliğin reddine” dayanır. Megill'e göre soykütüğüyle birlikte Foucault arkeolojik biçimciliği bir kenara bırakmıştır ve bu *Kliniğin Doğuşu* ile *Hapishanenin Doğuşu*'nun karşılaştırılmasıyla takip edilebilir. İlk eserde Foucault metaforlarla ilgilenmemekte fakat ikincisinde görsel ve mekânsal metaforları kılı kırk yaran bir incelemeye tabi tutar. Aynı yoruma göre Foucault burada, erken dönem eserlerindeki yapısalcı tavrıyla da arasına

⁸⁶ Jacques Leonard'dan aktaran Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2021, s. 299.

⁸⁷ Megill, *a.g.e.*, s. 300.

mesafe koymaktadır. Öznesizlik temasının vurgulanmasına rağmen Foucault –kendisinin de onlarca kez belirttiği üzere– analizinde değişmez yapılara dayanmamaktadır:

Michel Foucault'nun iktidar üzerine kitapları, tam da onun, iktidarın tarihsel incelemesi için bir yöntem ("iktidar analitiği" dediği şey) üzerinde, özne kavramına ya da tespit ettiği yapısal ilişkilerin değişime tabi olmadığı varsayımına dayanmadan çalışıyor gibi görünmesi nedeniyle ilginçtir. Foucault, iktidarı öznesiz bir yönelim olarak düşünür, öyle ki iktidar ilişkileri kasıtlıdır ve (fakat) belirli öznelere bunların bilinçli niyetleri olarak atfedilmeden tanımlanabilir. İktidar onun (Foucault) için açıklayıcı bir kavramdır fakat tüm açıklamalar nedensel değildir. Dolayısıyla Foucault çağdaş toplumu, iktidarı bilinçli özneye ya da üretim biçimleri gibi altta yatan güçlere atfetmeden, tarihsel olarak gelişen iktidar ilişkileri ağının haritasını çıkararak açıklayabileceğini düşünür.⁸⁸

Hep siyasal iktidar ve kurumları açısından düşünülen iktidar kavramı hâlbuki siyaseten ayrıcalıklı kişi ve kurumlarla değil; insan ilişkileriyle, mükemmelen insani etkinlik olan eylemle ve insanların birbirlerinin eylemlerini etkileme potansiyelleriyle ilişkilidir. Dışlayıcı ve baskıcı iktidar fikrinin açıklamada bu yetersiz kalışı, Foucault için her şeyden önce iktidar-bilgi arasında daha önce de kurulmuş fakat kendisi tarafından daha da radikalleştirilecek bir ilişkiye dayanır –ki bu da son derece Nietzscheci bir tavidir. Bu görüşe göre iktidar basitçe kendi çıkarları doğrultusunda baskı ve rıza üretimi amacıyla bilgi üretmez. İktidar basitçe ideoloji üretmez. İktidarın tek amacı ideolojileri taşımak olan bilgileri üretmek değildir. Aslında dahası Foucault'ya göre ideolojik aygıtlar sadece “devletin” değildir. İktidar ilişkileri tam olarak insanların ilişkilerine siniktir. Bu bakımdan iktidar yalnızca kendi amaçları doğrultusunda işe yarayan bilgiyi de üretmez. İktidar, hali hazırdaki tarihsel *a priorilerin* mümkün kıldığı bir kesinlik içerisindeki bilgi gücünden destek alır. Burada “bilme istenci” hem iktidar kurumlarının hem de hâkim iktidar ilişkileri içerisinde kurulan öznelerin bir arzusu haline gelmektedir. “Yönetim” kavramının sahneye çıkmasıyla giderek daha özgün bir biçim alacak olan bu görüşleri ilkin iktidar kavramının genel kavranışı doğrultusunda ele almak gerekir.

Foucault'nun 1975 yılında Los Angeles'lı öğrencilerle iktidar üzerine yaptığı bir söyleşi, söz alan bir öğrencinin söylem ve iktidar arasındaki ilişkiye dair yönelttiği “yanlış bir soru”yla başlar. Söz konusu diyalog Foucault'nun iktidar kavrayışını ele almak açısından iyi bir başlangıç noktası olarak görülebilir. Çünkü bu soru ve cevap

⁸⁸ David Couzens Hoy, “Power, Repression, Progress”, *Foucault: A Critical Reader*, Oxford, Basil Blackwell, 1986, s. 128.

Foucault'nun iktidar ilişkilerini nasıl merkezsiz bir ilişkiler ağı olarak kavradığını ve yönteminin fenomenolojiden nasıl ayrıldığını son derece iyi bir biçimde özetler. Öğrenci şöyle sormaktadır:

Söylem ile iktidar arasında kurduğunuz ilişki üzerine size soru sormak istiyorum. Eğer söylem bir tür özerk iktidarın merkezi, iktidarın kaynağı –‘kaynak’ sözcüğünün uygun düştüğünü kabul edersek– ise, bu kaynağı nasıl tanıyabiliriz? Sizin söylem analizinizle geleneksel fenomenolojik yöntem arasında ne fark var?⁸⁹

Sorunun yanlılığı iki noktadan kaynaklanır: ilkin Foucault'ya göre söylem (hatta başka hiçbir kurum ve pratik de), doğrudan iktidarın kaynağı olarak kabul edilemez. Söylem, ilk bölümde ortaya koymaya çalıştığımız şekilde daha çok iktidar ilişkilerinin “nasılını”, ortaya çıktıkları haliyle bunların “belirşinde” arayacağımız, hâkim epistemeye uygun olarak iktidar ilişkilerini olsa olsa açığa seren ya da başka bir ifadeyle bunların belirtilerini veren ve olaya işaret eden çeşitli pratiklerdir. Söylem, iktidarın kendisi boyunca işlediği bir şeydir, merkez ya da kaynaktan ziyade bir taşıyıcıdır. Dolayısıyla söylem, iktidarı gizleyen ya da onun tarafından belirli bir niyete uygun olarak üretilip yayılan bir şey değildir. İkinci olarak Foucault'ya göre iktidar kesinlikle bir merkezden yönetilip yönlendirilen, bir merkezden aşağılara doğru yayılan ya da uygulanan, bir tarafın diğerine uyguladığı hatta bir tarafın bastıran olarak bir diğerine uyguladığı ve özgürlüğün hiç söz konusu olmadığı bir ilişki biçimi değildir. Dolayısıyla iktidarın sadece ne olduğu değil; kaynağının ne olduğu sorusu da Foucault'nun cevaplamadığı bir sorudur çünkü zaten merak konusu değildir. Foucault'nun ilgisini oluşturan, çeşitli söylemlerin kaynaklarının keşfedilmesi değil; tıpkı delilik söylemini ele aldığı gibi bunların ortaya çıktıkları halleriyle nasıl ilişkiler içerisinde oldukları, işleyiş mekanizmalarıdır. Yani belirli söylemlerin tarihte çeşitli ilişkiler içerisinde nasıl işledikleri, hangi iktidar tiplerinin taşıyıcıları olduklarının gösterilmesidir. Dolayısıyla Foucault iktidar ilişkilerinin işleyişinde arkada yatan niyetler ve amaçlarla ilgilenmez, tam da tarih yazımının ereksel bir biçimde yapılmaması gerektiği gibi söylemler de ortaya çıktıkları halleriyle kendi tekillikleri içerisinde ama ilişkisellikleri de göz önünde bulundurularak incelenmelidir. Foucault'nun iktidarın “nasıl”ı ile kastettiği tam olarak bu anlama gelir. Bu Foucaultcu söylem kavramının iktidarla olan ilişkisi 17. yüzyılda

⁸⁹ Foucault, “İktidar Üzerine Diyalog”, s. 179.

delilerin kapatılması örneğinde dikkat çektiği nokta üzerinden son derece açık bir biçimde takip edilebilir. Aylakların, çalışmayan ve üretime katılmayanların delilerle birlikte “kapatılmaları” elbette burjuvazinin, kapitalizmin kullandığı, faydalandığı bir olgu olmuştur. Burjuvazinin buradaki “kapatma” için birçok hamle yaptığı ve etkili olduğu da iddia edilebilir. Fakat Foucault’ya göre burada önemli olan böyle bir olguda hangi sınıfın çıkarlarının desteklenmiş olduğu, burjuvazinin burada nasıl önemli bir özne olarak ortaya çıktığı değil; bu kapatma pratiğinde takip edilebilen “iktidar tekniğidir”. Bu iktidar tekniği, insanların ikili ilişkilerinde, ailelerde ve kurumlarda da hâkim olan bir tekniktir. Dolayısıyla tarihsel örneği iktidar ilişkileri açısından, bir soyutlama düzeyi olarak iktidar teknikleri açısından ele almak özne ve yapıları değil, ilişki biçimini ön plana çıkarmayı gerektirir. Bu anlamda Foucault da burjuvazi örneğindeki gibi deliliğin ne olduğu, deliliğin mahiyetinin ne olduğuyla değil, burada işlemekte olan iktidar ilişkilerinin nasılıyla, bu kavrayışın özneleştirme süreçleri açısından ne anlama geldiğiyle ve nihayetinde söz konusu çağdaki hâkim iktidar tipi hakkında ne söylediğiyle ilgilenmektedir.

Bu sebeple Foucault, öğrencinin sorusuna verdiği yanıtta “söylemin arkasında onun kaynağı olacak bir iktidar bulmaya” çalışmadığını ifade eder. Nihayetinde kendi yöntemini fenomenolojiden ayırarak söylem ile iktidar arasındaki ilişkiyi şöyle özetler:

Fenomenolojik bir betimlemede söylemden konuşan özneye ilgili bir şey çıkarılmaya çalışılır; söylemden yola çıkarak, konuşan öznenin niyetlerinin ne olduğu –oluşmakta olan bir düşünce– bulunmaya çalışılır. Benim uyguladığım analiz türü konuşan özne sorununu ele almaz, stratejik bir sistem içinde söylemin farklı rol oynama tarzlarını inceler; bu stratejik sistem iktidarı içerimler ve iktidar bu sistem için işler. Demek ki iktidar, söylemin dışında değildir. İktidar söylemin ne kaynağı ne de kökenidir. İktidar söylem boyunca işleyen bir şeydir; çünkü söylemin kendisi iktidar ilişkilerinin stratejik *dispositif*inin bir unsurudur.⁹⁰

Foucault, soruya verdiği cevapta açıkça görüldüğü üzere iktidarı söylemin içine işlemekle iktidarın merkezsizliğine yani bir anlamıyla da “her yerdeliği”ne vurgu yapmaktadır. İktidar bir merkezden yayılmaz, daha çok insanlar arasında, toplumsal ilişkilerde işleyen bir “ilişki biçimi”dir ve ne devletin kendisiyle ne de onun kurumlarıyla sınırlandırılmıştır. Tam tersine söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler (kurumlar)

⁹⁰ Foucault, “İktidar Üzerine Diyalog”, s. 180.

arasında, stratejik bir dispoitifin unsurları olarak işlemektedir. İktidar ilişkileri söylemler boyunca, bedenler boyunca, kurumlar boyunca işlemektedir. Dolayısıyla Foucault, iktidar terimi ile belirli “ilişkiler”e gönderme yapmaktadır. Birbirine yol açan ve birbirine cevap veren bir eylemler bütünü düşünmektedir. Başka bir yerde Foucault, genel olarak iktidar terimini kullanmadığını vurgular: “Oysa ben iktidar sözcüğünü pek kullanmıyorum ve bazen kullandığımda da her zaman kullandığım iktidar ilişkileri deyimini kısaltmak için kullanıyorum.”⁹¹ Dolayısıyla Foucault iktidar derken, alışlageldiği biçimiyle bir elde –bir hükümdar, bir sınıf, belirli bir grup– bulundurulmuş ve bir elde yoğunlaşmış olması gereken baskıcı bir unsurdan bahsetmemektedir.⁹² Tek başına bir töz olarak iktidar diye bir şey yoktur fakat iktidar aslında hep vardır. Bir kişinin başkasının davranışını ya da gelecekteki eylemini yönlendirdiği her ilişki aslında bir iktidar ilişkisidir. İktidarın işleyişi “bazılarının başkaları üzerindeki eylem kipidir.”⁹³ İktidar ne salt şiddetle ne de salt rızayla ilgili bir şeydir. Bununla birlikte o, karşındakinin eylemleri üzerinde etkide bulunma anlamında “birilerinin” “başkalarına” uyguladığı iktidar olarak yalnızca edimde vardır. Foucault’nun iktidar ilişkilerinin kapsamını devlet ya da devletin kurumlarının dışına taşımasını anlaşılır hale getiren budur. Bir ilişki eğer iktidar ilişkisi olarak tanımlanacaksa, öncelikle üzerinde iktidar uygulanan kişinin bir “eylem öznesi” olarak tanımlanıyor oluşunu gerektirir. İktidar davranışa ilişkin, yönlendirmelere, teşviklere, manipülasyonlara ilişkin bir şeydir –ki tam da bu sebeple 1978 yılı derslerinde Foucault merkeze “yönelim”, “tutum” ve “yönetim” kavramlarını koyar. Dolayısıyla burada iktidarın özgürlükle ilişkisi de, genel kavrayıştan farklıdır. Bunlar arasında doğrudan ve sadece bir karşıtlık yoktur, buradaki şey daha çok bir -antagonizma değil– agonizmadır (*agonism*) çünkü bir eylem öznesi olmak demek, bir özgürlük imkânını varsayar. Foucault başka bir yerde, bir köle üzerinde kurulan tahakkümün, köleyle kurulan ilişkinin –eğer bu köle zincirlenmişse bir iktidar ilişkisi olamayacağını, ancak kölenin kaçma ihtimali olduğunda bunun bir iktidar ilişkisi olabileceğini belirtir.⁹⁴ Bu bakımdan “özgürlük iktidarın hem koşulu hem de etkisidir. Bir koşuldur çünkü iktidar yalnızca özgür varlıklar üzerinde uygulanabilir ve bir etkidir çünkü iktidarın uygulanışı sürekli olarak özgürlüğün göstergesi olarak direnişle

⁹¹ Foucault, “Özne ve İktidar”, s. 235.

⁹² Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitabevi, 2019, s. 64.

⁹³ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 72.

⁹⁴ Foucault, “Özne ve İktidar”, s. 75.

karşılaşacaktır.”⁹⁵ Böylece ilişkiselliğin Foucaultcu iktidar kavramını kavramak açısından önemine işaret edildikten sonra şimdi düşünürün 1975 yılından itibaren arkeoloji yerine devreye soktuğu “soybilim/soykütüğü” nosyonunun ne demeye geldiğini gözden geçirmek yerinde olacaktır.

2. “Soykütük”

Foucault’nun düşüncesi sıklıkla erken–geç dönem veya arkeoloji ve soybilim dönemleri olarak ayrılmıştır çünkü düşünür yaklaşık 1975 yılından itibaren “arkeolojik yöntem” yerine dilimize birbirinin yerine kullanılacak şekilde “soybilim” veya “soykütüğü” diye çevrilen bir inceleme tarzından söz etmektedir. Bu yapay ayırım Foucault’nun kimi eserlerinde doğrulanıyor gibi görünmesine rağmen arkeoloji ile soykütüğün klasik anlamda birer yöntem olup olmadığı kuşkuludur.⁹⁶ Soybilim veya soykütüğün ne olduğu konusuna açıklama getirmeye çalışan bu başlıkta varılacak temel sonucun, bu “yöntemlerin” birbirinden tamamen farklı olmaktan ziyade ele alınan nesnelere doğası gereği farklı isimleri aldıkları ve bu isimlerle anılan dönemler arasında Foucaultcu düşünme açısından bir süreklilik bulunduğu şeklindedir. O halde, ilk bölümde ortaya konulan arkeoloji ile ilişkisinde ele alınacak olursa, nedir soykütüğü?

Foucault 1971’den itibaren *College de France*’da, başına geçtiği “Düşünce Sistemleri Tarihi” kürsüsünde dersler vermeye başlar. Söz konusu dersler, bir üniversite olmayan bu kurumun çalışma yapısı gereği daha önce kitap olarak basılmış ya da başka yerlerde sunulmuş çalışmaları değil, yeni düşünceleri ve yeni entelektüel hazırlıkları içermek durumundadır. Ders veren birçok ünlü düşünürle birlikte Foucault da 1984’deki ölümüne dek yeni fikirler ve yeni çalışmalarını burada kamuyla paylaşmış ve bu derslerin kayıtları kitap olarak basılmıştır. Dolayısıyla Foucault’nun *College de France* derslerinin kayıtları, onun eserindeki gidişat ve ilerlemeyi takip etmek açısından büyük bir kolaylaştırıcı olarak karşımıza çıkar. İktidar hakkındaki yeni görüşleri ile “biyopolitika”nın doğuşu –gerçi bu dönüşüm *Cinselliğin Tarihi*’nin birinci cildinde de yer bulur– bu derslerde adım adım gelişecektir. Foucaultcu “iktidar” meselesinin artık

⁹⁵ Hoy, “Power, Repression, Progress”, s. 139.

⁹⁶ Utku Özmakas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

konu edilmeye ve irdelenmeye başladığı bu bölümde onun özellikle 1975'teki derslerinden itibaren bu kayıtları takip etmek ve bağımsız eserlerini de onlara eklemeyerek, onlarla ilişkilendirerek okumak doğru görünmektedir.

Foucault'nun 1975 yılı derslerinin ilk iki hatta üç haftası hem söz konusu yıl ele alınacak meselelerin birer sorunsal olarak ortaya konması, yani yavaş yavaş doğrudan iktidar sorununa doğru yaklaşma, hem de onun önceki *College de France* derslerinde ve entelektüel yaşamının başlangıcından beri araştırdığı konuların nasıl bir amaca yöneldiğini, daha doğru bir ifadeyle daha büyük ölçekte hangi araştırmanın birer parçası olduklarını ortaya koyma eğilimindedir. Foucault bu derslerde, ilgili yılın iktidar mefhumuyla daha fazla ilgileneceğini ve bunu yaparken bir sürü yeni kavramın yanında “savaş” ve “bastırma” ilkelerinin temel önemde olacağını ifade eder. Buna göre Foucault, çok kabaca da olsa “iktidar, asal olarak bastırmadır” önermesini ele alacak ve Clausewitz'in iddiasını tersine çevirerek “politikanın, savaşın başka araçlarla sürdürülmesi” olduğunu öne sürecektir. Bunu yaparken ise Foucault artık “arkeolojik yöntem”den ayrılarak “soybilim” dediği bir yöntemle başvurur ve söykütük araştırmalarının ortaya çıkışı hakkındaki iddiasını dile getirerek iktidar denen mefhumun soybilim denen yöntemle, yukarıdan değil, aşağıdan incelenmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Foucault, soybilim yöntemiyle giriştiği incelemede, savaş ve güç kavramları söz konusu olduğunda felsefe tarihinin ilk aklına gelen iki ismin, Machiavelli ve Hobbes'un düşüncelerinin esasen gördükleri gibi güç ilişkilerini ve savaşını ifade eden kavrayışa ait olmadıklarını iddia edecektir. Böylelikle Foucault'nun izlediği bu kavramsal çerçeveyi takip ederken biyopolitikanın ilk belirtilerine ve gelişimine şahitlik edilebilecektir.

Foucault, bahsi geçen 1976 derslerinde “soybilim” dediği kavramsal aracı ilk kez takdim etmeden önce –ki bu analizi *Disiplin ve Cezalandırma*'da tam anlamıyla uygular– bazı tespitlerde bulunur. Ona göre bu son on beş, yirmi yılda olan şey,

...şeylerin, kurumların, uygulamaların, söylemlerin hızla yayılan sınırsız eleştirilebilirliği; genel olarak zeminlerin bir tür un ufak olabilirliği, hatta ve belki özellikle en tanıdık, en sağlam ve bize, bedenimize, her günkü jestlerimize en komşu [–en yakın] olanları; işte ortaya çıkan bu.⁹⁷

⁹⁷ Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, s. 97.

Foucault'nun vurguladığı bu “şeylerin eleştirilebilirliği” ya da “zeminlerin kayması” ile yerellik teması aslında, çağdaşı düşünürler tarafından da dile getirilen görece tanıdık bir tespittir. Post-modern çağda hakikat zemininin kayganlaştığı, en uç biçimini “*everything goes*” şeklindeki formülasyonda bulan zeminsizliğin genel olarak kabul gördüğü, bu eğilimin de büyük ölçüde modernitenin katı evrenselciliğine karşı bir tepki olarak doğduğu yaygın olarak düşünülmüştür. Platoncu *eidōs* anlayışının çok farklı dönüşümlerle yerini Kant'ta en yüksek ifadesini bulduğu söylenebilecek “evrensel özne”yle ilişkisinde “evrensel bilgi” *ideasına* bıraktığı modern anlayışın yıkıcı bulunan sonuçları, eleştirel teoriden bu yana yerellik ve öznellik söylemlerinin temele alınmasıyla kan kaybetmiştir. Foucault'nun tespitindeki özgün yan ise bu zeminsizlik temasının sonuç olarak iktidar kiplerindeki bir dönüşümle ilişkili olduğunu tespit etmesidir.

Foucault'ya göre yaygın bir tematik olarak şeylerin eleştirilebilirliğini doğuran ve merkezi bir onay mercii olmaksızın yerel ve öznel söylemleri değer hiyerarşisi bakımından önceki yüzyıllara göre yukarı çıkartan şey esasen “bilme dönüşleri” dediği şeydir.⁹⁸ Foucault buna bir tür bilme dönüşü demektedir çünkü bilmenin kaynağı burada önceki hâkim *epistemelerin* dünyasına göre bir kayma yaşamıştır. Bunu ortaya çıkartan şey ise “uyruklaştırılan bilme”nin, yani adından da anlaşılabilceği üzere daha önce aşağı görülen türde bilmelerin “başkaldırısı” olmuştur. Bilme dönüşleri esasen “artık bilgiyi değil, yaşamı istiyoruz”; “kitap değil para” türünden bir başkaldırıyla ifade bulur. Bunu mümkün kılan da daha önce belirli bir bilme tarzıyla yaklaşılan, ele alınan, incelenen tarihsel içeriklerin maskeleydiği savaşımın ve çatışmaların dönüşen bir bilme biçimiyle görünür kılınmış olmasıdır. “Uyruklaştırılan bilme” ile Foucault'nun kastettiği ikinci şey ise insanların ampirik bilmesidir. Bir tür gündelik bilgiyi, sağduyudan farklı olarak öznel ve yerel tarzdaki bilmeyi ifade eden bu tür bilmenin başkaldırısı, genel olarak uyruklaştırılan bilmenin başkaldırısını mümkün kılmıştır. İşte eleştiriye mümkün kılan bunların ilişkilendirilmesidir. Eleştiri bunların yeniden ortaya çıkışıyla doğmuştur. Bu iki tür bilmede ortak olan temel nokta ise “savaşımın tarihsel bilmesi”dir.⁹⁹ Uzmanlaşmış bilme ile insanların bilmesinin birleşimine Foucault “soykütüğü” demeyi önermektedir ve kendisinin son yıllarda yaptığı çalışmaların ise bir tür soykütüklerinin geçici tanımı olarak görülebileceğini ifade eder. Ona göre sayısız soykütük araştırması doğmuştur

⁹⁸ Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 66.

⁹⁹ Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 98.

çünkü “bütün hiyerarşileri ve kuramsal avangardların tüm ayrıcalıklarıyla birlikte kapsayıcı söylemlerin zorbalığının sona erdirilmesi”¹⁰⁰ bu tür bilmelerin başkaldırısıyla birlikte gelişmiştir. Foucault üzerindeki Nietzsche etkisini açığa seren bu kavramsal seçimle Foucault aslında bir “kökenlere dönme” temasına atıfta bulunmaz. Garland’ın açıklayıcı ifadesiyle;

Soybilim, Foucault için eleştirel tarih yazmanın bir metodudur: günümüzde “değerlerin yeniden değerlendirilmesi”ni sağlamak için tarihi materyalleri kullanmanın bir yoludur. Soykütüksel analiz, çağdaş uygulamaların ve kurumların, çoğu günümüzde unutulmuş olan belirli mücadeleler, çatışmalar, ittifaklar ve iktidar uygulamalarından nasıl ortaya çıktığının izini sürer.¹⁰¹

Foucault, soykütük aracılığıyla yapılacak iktidar analizi yolunda kendi entelektüel çabasının bilimsel bir kesinlik iddiasından uzak olduğunu, soykütüğün işlevinin bundan uzak olmakla kalmayıp onun bir karşı-bilim olduğunu ifade eder. Çünkü önceki bölümlerde de görüldüğü üzere Foucault’nun ilgilendiği şey *epistemenin* içeriğinin sorgulanması değil, tam da hâkim *epistemelerdeki* dönüşümün kendisini görmek olmuştur; zira o, bilim olma tutkusunun ardında da ciddi bir iktidar arzusu tespit etmektedir. Çünkü “bilimselliğin” zeminini sağlayan şey doğrudan *tarihsel a priori* ve bu temelde kurulan *epistemedir*. Söz gelimi “Marksizm neden kendisini bir bilim olarak ortaya koymak istemektedir?” diye sormak makuldür zira bilimsel kesinliğine sahip olduğunu iddia etmek, bu söylem aracılığıyla bir konuşan özneyi, bir deneyim sahibi özneyi, bir söylem sahibi özneyi önemsizleştirme amacına yönelmiştir. Dolayısıyla soybilim araştırması bilimselliğin kendisini de sorgulamakta ve onu aşan tarihsel içerikler aracılığıyla iktidarı, maskelenen savaşımın ardında aşağıdan bir biçimde araştırmaya niyetlenmektedir. Bu bağlamda soykütüğü,

...bilmelerin bilime özgü iktidarın hiyerarşisi içerisine kaydedilmesi tasarısına karşılık, tarihsel bilmeleri uyrukluktan kurtarmak ve özgür kılmak, yani birlikçi, biçimsel ve bilimsel bir kuramsal söylemin zorlamasına karşı durabilir ve mücadele edebilir kılmak amacını güden bir girişim olacaktır (...) arkeoloji, yerel gidimliliklerin çözümlenmesinin yöntemi, soykütüğü de, bu yolla betimlenen yerel gidimliliklerden yola çıkarak, bunlardan yayılan boyunduruktan kurtarılmış

¹⁰⁰ Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, s. 106.

¹⁰¹ David Garland, “What is a ‘History of the Present’? On Foucault’s Genealogies and Their Critical Preconditions”, in *Punishment & Society*, 2014, Vol. 16(4), p. 372.

bilmeleri harekete geçiren taktik olacaktır, bu bir bütün tasarısını yeniden kurmaya yarayacaktır.¹⁰²

Bu noktadan itibaren iktidarın incelenmesi soykütüğü ile olacaktır çünkü uyruklaştırılan bilmeler eleştirinin ortaya çıkarttığı bilme blokları olarak görülürse, soykütüğü burada bilimsel bilmenin iktidarına karşı bir başkaldırı olarak görünür. Dolayısıyla soykütüğü daha baştan karşı-bilimdir ve “bizimki gibi bir toplum içerisinde örgütlenmiş bir söylemin kuruluşu ve işleyişine bağlı olan merkezileştirici iktidar etkilerine karşı bir başkaldırıdır (...) Soykütüğü, bilimsel olduğu düşünülen bir söyleme özgü iktidar etmenlerine karşı savaş vermelidir.”¹⁰³ Bu soybilimin amacı temelde iktidarın ne türden bir şey olduğunu farklı iktidar aygıtları düzeyinde işleyişleri, etkileri, bağıntıları içerisinde saptamaktır. Foucault bu soykütük araştırmasını, 1976 yılında cinsellik söylemi ile iktidar ilişkisini analiz etmede kullanmış; bununla insanların kendilerini nasıl birer cinsel özne olarak tanımladıklarını ve klasik, Rönesans ve modern çağlarda cinsellik söylemlerinin iktidarla nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını göstermeye çalışmıştır.

Cinselliğin iktidar tarafından sürekli bastırıldığı ve beden dışlandırdığı tespiti Foucault’ya son derece yetersiz görünmüş ve böylelikle o baskıcı varsayım dediği bu yaklaşımı reddetmiştir. Buna göre cinsellik basitçe bastırılmaz ya da basitçe iktidar tarafından üretilmez. Yalnız cinsellik, iktidar ile bedenin mükemmel bir kesişim noktası olduğu için Foucault analizine konu olarak onu seçmiştir. Cinsellik modern dönemde, hiçbir zaman olmadığı kadar hakkında konuşulan bir tema haline gelmiştir. İlerleyen satırlarda ele alınacağı üzere bedenin mekanik disiplinden daha karmaşık bir biçimde iktidar ilişkileri tarafından kuşatılması, onu iktidar ilişkilerinin kendisi boyunca farklı düzeylerde işlediği bir alan haline gelmiştir. Bireylerin kendilerini cinsel özneler olarak tanımlamaları ve bedenin de, çeşitli insan bilimlerinin bu alanda üzerine sonsuzca söz üreteceği bir alan olması cinselliği özel bir örnek haline getirirken modern iktidarın nasıldığını da açığa serer. Dolayısıyla Foucault her ne kadar tercihler dolayımıyla cinsellik söz konusu olduğunda normalleştirme söylemlerine karşı bir mücadele yürütmüş olsa da bu eserin birinci kitabı bir töz olarak cinsellik hakkında bir şey söylemekten çok “bilme”

¹⁰² Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s. 117.

¹⁰³ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s. 25.

ve “bilgi” ile ilişkisinde modern iktidar ilişkilerinin nasıldırın çözümlenmesi yolunda ele alınır.

Foucault aynı tarihli seminerinde, *Hapishanenin Doğuşu*’nda ve *Cinselliğin Tarihi*’nde de son derece önemseyeceği şu soruyu ortaya atar: “iktidarın çözümlenmesi ya da iktidarların çözümlenmesi, şu ya da bu biçimde ekonomiden çıkarsanabilir mi?”¹⁰⁴ Foucault’ya göre bu soru önemlidir çünkü liberal ve hukuksal ya da Marksist kavrayışlarda ortak olan ve “ekonomizm” diyeceği bir temaya göre bu kavrayışlar, iktidarı nihayetinde ekonomiyi temele alarak incelemekte ya da ondan çıkarsamaktadırlar. Foucault’nun buradaki iddiası son derece gösterişli ve sorgulanabilir. Çünkü o, kendisini kapitalizmin ezeli düşmanı olarak tarif eden Marksizmin, yine onun teorik onaylayıcı ve uygulayıcısı olarak gördüğü liberalizmle aynı hataya düştüğünü öne sürmektedir. Foucault’ya göre liberal ve hukuksal bakış açıları da nihayetinde –Marksizmi tarihi boyunca suçladıkları– ekonomizme düşmekte ve politikayı ekonomiden çıkarsamaktadırlar. Bu iddiaya hem liberallerin hem de Marksistlerin birden fazla sebeple karşı çıkacakları aşikârdır. Öncelikle liberalizm kendisini, politikayı ekonomiden çıkarsamadığı, aksine Marksist geleneğin bunu yaptığı ve liberalizmin esas derdinin özgürlükle ilişkisinde insan doğası üzerinden insanca yaşama uygun koşulları kurmak suretiyle serbest pazar ekonomisini uygun bulduğu yönünde olacaktır. Tüm ayrıntıları bir yana bırakarak kabaca ifade edilirse liberal görüş Marksizmin ekonomizmini, toplumda yer alan ve politikayı yönlendirdiğini iddia ettiği başka kimi mefhumları yok saymak açısından eleştirmiştir. Bunun yanında Marksizm de kendisini, yaptığı şeyin ekonomizm olmadığı, üstelik en kötü ihtimalle kimi Marksist kişi ve gruplar böyle bir eğilime sahip olsa bile Marx’ın kendi analizinin böyle bir kapıya çıkmadığını, Engels ile ortaya koyduğu haliyle teorisinde her şeyin ekonomiden çıkarsanmadığını birincil metinler tanıklığında ifade edebilecektir. Dolayısıyla bu yaygın “ekonomizme düşme” tartışması uzatılabilir ve Foucault’nun bu noktada Marx ve Engels’in eserine sadık kalmadığı ifade edilebilir.

Foucault’nun iddiası liberal ve hukuksal kuram ile Marksizmin iktidarı ekonomiden çıkarsayarak okuduğu ve bunun eksik bir okuma olduğu yönündedir. Onun, iddiasına göre bu bakış açılarınca iktidar, ekonomiye göre ikincil konumda ele alınmış ve

¹⁰⁴ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s. 29.

onun elinde işlevselleştirilmiştir. Hâlbuki iktidar ilişkileri başka tür ilişkilere (ekonomik süreçler, bilgi ilişkileri, cinsel ilişkiler) göre dışsallık konumunda değildir; onlara içkindir. “İktidar ilişkileri (...) üstyapı konumunda yer almaz; var olduğu yerde doğrudan üretici bir rol oynar.”¹⁰⁵ Liberal ve hukuksal kuramlarda iktidar belki Marksizmin tam tersi bir kavrayışa sahip gibi görünse de, bunlar toplumun kuruluşunu bir sözleşme üzerinden tasarlamak, iktidarı meta üzerinden kavramak, temele özel mülkiyeti koymak suretiyle iktidar ilişkileriyle ekonomik ilişkileri hep bir arada kavramıştır. Foucault’ya göre ihtiyaç duyulan ise iktidarın bu kavrayışlardan bağımsız bir çözümlemesine girişmek olacaktır. Bu bağlamda Foucault, iktidarın bu türden olmayan yani ekonomist şemadan sıyrılan bir çözümlemesi için iki alternatif eğilim tespit eder: Reich’in ve Nietzsche’nin varsayımları. Bu noktada sözü geçen yaklaşımlara yönelik Foucaultcu karşı çıkışa kulak vermek gerekecektir. Bu itiraz, Foucault’nun iktidarın soybilimi aracılığıyla giriştiği analizin şimdiye kadar vurgulanan (1) bir töz olmayışı, (2) her yerdeliği/ merkezsizliği ve (3) bir ilişki biçimi oluşundan farklı nitelikleri de kendine katarak “pozitif/üretici iktidar” anlayışına giden yolu oluşturacaktır.

3. İktidar, Hukuk, Hakikat

Foucault’nun 1970’li yıllardan sonra çalışmasının merkezine oturan iktidar kavramına ilişkin analizi, “üretici ve pozitif” bir iktidar anlayışına yaptığı vurguyla önemli bir dönüşüm yaşar. Disiplin, biyo-iktidar ve nihayetinde yönetimsellik ile biyopolitika kavramlarıyla birlikte düşünülmesi gereken ya da buraya varacak olan bu yaklaşımın ilk ve en önemli uyarılarından biri salt “hukuksal ve olumsuz bir iktidar temsilinden” “yakamızı kurtarmamız”¹⁰⁶ gerektiği yönünde olmuştur. Foucault’nun ünlü “kralın kellesi hala uçurulmadı”¹⁰⁷ tespiti tam olarak var olan iktidar kavrayışlarının –özellikle siyasi iktidarı tarif eden anlayışların– Batı toplumlarında bir süredir varlığını sürdüren; egemenlik, baskı ve ideoloji kavramlarıyla kuşatılamayan ve daha derinlerde işleyen, üretici ve pozitif bir iktidar tipini açıklayamıyor oluşuyla ilintilidir. Buna göre iktidarı, baskı-sözleşme şeması ve bastırma-savaş şeması altında açıklayan Reich’in ve

¹⁰⁵ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 70.

¹⁰⁶ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 68.

¹⁰⁷ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 28.

Nietzsche'nin varsayımlarını aşmak gerekmektedir. Bu girişimi, Foucault'nun kendisi öyle yapmasa da bir "aşma" olarak nitelendirmek muhtemelen yanlış olmayacaktır zira Foucault kabul edilen bu şemaların yanlışlıklarını değil, bunların eksikliklerini tespit etmiştir, dolayısıyla onunki, güncelliğin dayattığı bir genişletme ve aşma çabası olarak nitelendirilebilir. Bu bakımdan Foucault'nun iktidar anlayışı da devlete yaklaşımı da var olan çerçevelerin dışına çıkmaktadır.

Foucault'nun tespitine göre iktidar çözümlemesi yolunda Reich'in ve Nietzsche'nin hipotezi diye anılabilecek iki temel eğilim ya da varsayım söz konusudur. Bunlardan ilki iktidarın mekanizmasını bastırma olarak belirler, diğeri ise iktidar ilişkisinin bir güçler savaşı olduğunu iddia eder. Birinci varsayım iktidarı temelde "asal olarak bastırandır" şeklinde belirler ve Hegel, Freud ve Reich çözümlemelerinde bu yaklaşımı benimsemişlerdir. Buna göre iktidar "doğayı, içgüdüleri, bir sınıfı, bireyleri baskı altına alandır."¹⁰⁸ O halde iktidar çözümlemesi, baskı mekanizmalarının çözümlemesi olmak durumundadır. İkinci yaklaşım ise –ki bu yaklaşımın başlıca temsilcileri yaygın olarak Machiavelli ve Hobbes olarak kabul edilmiştir– iktidar incelemesinin temeline "savaş" ve güç ilişkileri" mefhumlarını koyan, "iktidar savaştır, başka araçlarla sürdürülen savaştır"¹⁰⁹ varsayımını benimseyen yaklaşımdır. Burada Foucault Clausewitz'in "savaş, politikanın başka araçlarla sürdürülmesidir" önermesini tersine çevirip "politika, savaşın başka araçlarla sürdürülmesidir"¹¹⁰ diye ileri sürecektir. Bu iki varsayım şimdiye kadar örneğin cinselliğin iktidarla ilişkisini düşünmede de devreye sokulmuş fakat aynı hataya düşülmüştür. Buna göre sıklıkla cinselliğin iktidar tarafından bastırıldığı –ve beden, bedenselliğin sert biçimde yadsındığı– düşünülmüştür. Fakat Foucault'ya göre yapılması gereken "hem cinselliği yasa olmaksızın hem de iktidarı kral olmaksızın düşünmek"¹¹¹ tir. Bu bakımdan nihayetinde Foucault bu iki yaklaşımın uzlaşamaz değil aksine birbirine çok benzer görüşler olduğunu ifade eder ve iki yaklaşımı da yetersiz görür. *Leviathan* modeline karşı geliştirdiği eleştiriyi özellikle *Hapishanenin Doğuşu*'nda kaleme alan düşünürün hedefi aslında tüm

¹⁰⁸ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 31.

¹⁰⁹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 31.

¹¹⁰ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 31.

¹¹¹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 68.

bir sözleşme geleneğidir. Sözleşmeciler gelenek sadece monarşi ve birey üzerindeki baskıyı meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda iktidar sorununu yanlış bir zemine de oturtur.

O halde hukuksal şema olan baskı-sözleşme şeması ve bastırma-savaş ya da bastırma egemenlik şeması olarak adlandırılabilir iki önemli iktidar çözümleme sistemi söz konusudur ve Foucault kendi analizini de baskı şemasına dâhil etmek gerektiğini itiraf ederek bir revizyona gidecektir. Foucault 1975-76 yılının ilk dersinde şöyle demektedir:

Geçtiğimiz yıllardaki derslerde söylediğim her şey hiç kuşkusuz savaşım-bastırma şeması içinde yer almaktadır(...) Ne ki, ben bu şemayı kullandıkça onu yeniden ele almak durumuna geldim; çünkü hem bir sürü noktada hala yeterince özümlemediğim değil –hatta hiç değil diyebilirim– ve hem de kanımca bu “bastırma” ve “savaş” kavramları büyük ölçüde değiştirilmeli, öyle olmasa bile bir kenara bırakılmalı.

Böylece projesinin yönünü, bu derslerin sonunda ele alacağı ve üretici/pozitif iktidarı kuşatma bakımından elverişli bulduğu biyo-iktidar kavramına çevirmektedir. Soybilimsel proje şimdi baskı ve savaş kavramlarına daha yakından bakarak temel öneme sahip “iktidar, hukuk, hakikat” üçlüsünün ilişkisini sorgulayacaktır.¹¹²

Hukuksal-sözleşme şeması, temele sözleşmeyi ve hukuku koyan fakat iktidarın kötü kullanımının baskıya dönüştüğünü ifade eden şemadır. Bu yaklaşımın, güncel siyaset söz konusu olduğunda eleştirel tavrını sıklıkla “uygulama sorunları” başlığı altında ifade edildiği söylenebilir. Bastırma-savaş şemasında güç ilişkileri temele alınmıştır ve bu çözümleme şemasına göre sözleşmeden sonra olan şey yani baskı, iktidarın sürdürülmesi olarak görülür ve bir suiistimali ifade etmez. Bu şemaya göre savaş, sessizce sürmekte iken barış durumu onun iyi koşullarda askıya alınmasıdır. Foucault’ya göre, genel olarak siyaset felsefecilerinin birbirinden net bir biçimde ayırdığı bu iki çözümleme şeması birbirinden sanıldığı kadar uzak değildir. Bu yaklaşımların arasındaki farka dair Foucault şu önemli soruyu sorar: “ne olursa olsun, nasıl ki baskı klasik siyasal hukuk kuramında, hukuki düzendeki hükümlerliliğin kötüye kullanılması idiye, biraz benzer biçimde bastırma da, savaşın siyasal sonucu değil midir?”¹¹³ Foucault’ya göre savaş varsayımında temel olan yanlardan birisi, savaşın, barış halinde

¹¹² *Hapishanenin Doğuşu, Toplumunu Savunmak Gerekir ve Bilme İstenci*’nde ele alınan bu iktidar-soybilim teması Foucault’nun disiplinden yönetimselliğe geçiş dönemi olarak görülebilir.

¹¹³ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 32.

sona ermiyor olduğu, esasen sessizce ve arka planda sürmeye devam ediyor olduğudur. Carl Schmitt'in egemenlik teorisinde kayda değer bir temsilini bulduğunu söylenebilecek bu yaklaşıma göre savaşın sona ermesi aslında iktidar bakımından güç ilişkisinin tersine çevrilmesi ya da eşitlenmesi değil, aksine bir dayanak olarak siyasal iktidarın rolünü sürdürmesi ve pekiştirmesi anlamına gelir. Bu bağlamda “barışın ve onun kurumlarının tarihi kaleme alındığında, yazılacak olan bu savaşın tarihinden başka bir şey olmayacaktır hiçbir zaman.”¹¹⁴

Foucault'nun baskı varsayımına yönelik temel şüphesini oluşturan şey, baskının iktidarı, yine iktidar yoluyla açıklıyor olması;¹¹⁵ aksine tahakkümü, ikna yollarını, mecburiyetleri, rıza üretimini dahası teşvik, yönlendirme, gönüllülük gibi unsurları hiç açıklayamıyor olmasıdır. Bu iktidar, kendisine itaat edenler karşısında buyruk vermekten ve “kendi izin verdiği dışında hiçbir şey yapamamasını sağlamaktan başka hiçbir şey” yapmamaktadır. Dolayısıyla baskı unsuru tek başına alındığında her ne kadar tamamen geçersiz olmasa da, toplum içerisindeki diğer ilişki türleri ile iktidarın üretici yanını açıklayamamak bakımından yetersizdir.

Foucault'nun “şimdi”ye, bugün ne olduğumuza ve “bugün felsefi düşünmeye konu olmak bakımından önemli olan nedir?” sorusuna yönelen eleştirel projesinin, arkeoloji ya da soybilim adı altında olması fark etmeksizin esas olarak insanlık durumunun kendisi aracılığıyla düşünüldüğu tüm yerleşik kavramsal araçları reddettiği özellikle ilk bölümde vurgulanmıştı. Bu minvalde Foucault'ya göre bugün iktidarın kendileri aracılığıyla düşünüldüğu “hukuk ve şiddet, yasa ve yasadışılık, istenç ve özgürlük, özellikle de devlet ve egemenlik”¹¹⁶ gibi kavramlara temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Bu, hem bu kavramların içeriğinin hâkim iktidar ilişkileri aracılığıyla kurulmuş olması hem de günümüzde iktidarı “hukuksal monarşiden” hareketle göz önüne getirmek demek olduğu için sakıncalıdır. Dolayısıyla bu kavramlar ve bunların işaret ettikleri iktidar tipi tamamen reddedilmese bile –çünkü çeşitli iktidar tipleri iç içe geçerek işleyebilmektedir– bu ikilikler ve karşıtlıkların aşılması gerekmektedir. Bu bakımdan günümüzdeki iktidar ilişkilerinin analizi için hali hazırda kullanılan araçlar yetersizdir,

¹¹⁴ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 32.

¹¹⁵ Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 137.

¹¹⁶ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 67.

eskidir. Ayrıca “egemenlik modelinin tüm hukuki söylemler üzerindeki etkisinin politik bir nedeni” de vardır:

Devlet içerisine ve her daim devlet kaynaklı hukuki ve yasal değerlendirmeler çerçevesine yanlış biçimde oturtulan iktidar sorunuyla karşı karşıya gelindiğinde her defasında yeniden ortaya çıkan şey monarşinin hayaletidir. Tüm modern siyaset teorisi egemenin kişiliğine, dolayısıyla yasa ve yasak meselesine saplantılı hale gelmiştir.¹¹⁷

Hâlbuki diktatörlük, monarşi ve demokrasi şemalarının açıklayıcılığı sınırlıdır ve Foucault’nun yönetimsellik kavramı altında daha ayrıntılı biçimde ortaya koyacağı iktidar tipini kuşatamazlar. Mistifikasyonlardan arındığında çırılçıplak ortada olan devlet şiddeti ya da devletin şiddet kullanma tekeli, Foucault açısından da elbette egemenlik şemasının tamamen ortadan kalkmamış olduğunu kanıtlar. Burada söz konusu olan daha çok, hâkim iktidar tipinin diğer iktidar tipleriyle birlikte var olmaya devam etmesidir. Bu sebeple Foucault’nun, iktidarın pozitif ve üretici yanına yaptığı vurgu, yine iktidarın daha önce ve hâlihazırda hâkim olmuş biçimlerine duyarsız olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Foucault’nun yaptığı “genişletme” denemesi, özellikle bedenin ve bilginin, nasıl daha önceki eleştirilere konu olan tarzdan farklı bir şekilde iktidar ilişkilerinin hedefinde bulunduğuna işaret etmektedir. Hapishanenin Doğuşu ile alet çantasından çıkan “disiplin” kavramı, öznenin aklının yerine bedeninin iktidarın hedefi haline gelişini ortaya koyar. Cinselliğin Tarihi ile ön plana çıkan üretici-pozitif iktidar teması da beden-bilgi-iktidar üçlüsünün yönetimselliğe giden yolda nasıl yeni bir teknolojik iktidar tipinin yerleştiğini gösterir. Bu bakımdan “yeni siyasetin nesnesi akıl değil, yönetimsellik tarafından şekillendirilen beden”dir¹¹⁸ Bu bakımdan eski şemaların reddi basitçe bir yorum farklılığından ziyade, failin ve nesnenin değişmesi anlamına gelir.

İktidarın “nasılımı” incelerken iki işaret noktası ortada durmaktadır, bunlardan ilki iktidarı biçimsel olarak sınırlayan hukuk ve öteki de iktidar tarafından üretilip yönlendirilen hakikat etmenleridir. Foucault iktidar, hukuk ve hakikat şeklinde yönlendirici bir üçgenle karşı karşıya olduğunu bildirir. Yalnız bu üçgen karşısında Foucault siyaset felsefesinin ve hukukun, iktidarın sınırlarını nasıl belirleyeceği şeklindeki klasik sorularını sormakla yetinmez. Bu üçgenin ilişkiselliğine dair Foucaultcu

¹¹⁷ Jean-François Bert, *Foucault*, çev. Emrullah Ataseven, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008, s. 62.

¹¹⁸ Utku Özmağas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

soru şöyledir: İktidar ilişkilerinin gerçeklik söylemlerini üretmek için seferber ettiği hukuk kuralları nelerdir? Ya da daha da ötesi: bizimki gibi bir toplumda böylesine güçlü etkilerle donanmış gerçeklik söylemlerini üretme gücüne sahip olan şu iktidar biçimi nedir?¹¹⁹ O halde, iktidar ilişkileri söz konusu olduğunda toplumlarımızda bir merkez değil ama iki temel basınç noktası tespit edilmiştir: hukuk ve hakikat. Bu iki önemli unsurun Foucault'nun kastettiği anlamda neyi ifade ettiğini anlamak için yapılması gereken en önemli şeyin hükümlerlik, monarşi, kral iktidarlarında söz konusu olan merkeziyetçi düşünme biçimini askıya almaktır. Çünkü Foucault burada genellikle yapıldığı biçimde (1) hukukun tarafsız olmayışının bir uygulama hatası olduğu ya da (2) hukukun üstünlüğü ilkesinin daha başından bir mit, kuvvet ilişkilerini gizleyen bir mistifikasyon olduğunu ileri süren demokrasi eleştirilerini düşünmemektedir. İlerleyen satırlarda açıklamayı deneyeceğimiz üzere Foucault iktidarın gerçekten de hakikatleri, gerçekleri üretmek bakımından başka ve daha altta işleyen bir teknolojiyi ifade ettiğini düşünmektedir. Bu bakımdan iktidar gerçeklik söylemlerini üretir ve sağlamlığını da tam olarak buradan alır. Foucault'nun şu ifadelerine kulak vermek gerekir;

O gerçekliği takip eden ve işleyişi için buna gereksinimi olan iktidar tarafından gerçekliği üretmeye zorunlu kılınırsınız; gerçeği söylemeliyiz, gerçeği itiraf etmeye ya da bulmaya zorunluyuz, mahkûmuz. İktidar durmaksızın sorar, bizi sorguya çeker, durmadan soruşturur, kaydeder, gerçeklik arayışını kurumsallaştırır, bunu meslekleştirir, ödüllendirir. Sonuçta zenginlik üretmek zorunda olduğumuz gibi gerçeği üretmek zorundayız ve zenginlik üretmek için gerçeklik üretmek zorundayız. Ve diğer taraftan, gerçeğin boyunduruğu altındayız aynı zamanda, şöyle ki gerçeklik yasayı koyar; bu en azından kısmen, kararı veren gerçek söylemdir; gerçek söylem iktidar etmenlerini iletir ve bizzat yürütür. Sonucunda, beraberinde özgül iktidar etmenleri taşıyan gerçek söylemlere: hukuk kurallarına, iktidar mekanizmalarına, gerçeklik etmenlerine, dahası; iktidar kurallarına ve gerçek söylemlerin iktidarına bağlı olarak bizler yargılanırız, mahkûm edilirisiz, sınıflandırılırız, göreve zorlanırsınız, belirli bir yaşam biçimine ya da belirli bir ölme biçimine adanırız. İzlemek istediğim güzergâhın çok genel çizgisi yaklaşık olarak bu oldu, biliyorum parçalı biçimde ve çok zikzak çizerek izlediğim bir yoldu.¹²⁰

Foucault Batılı toplumlarda hukukun doğrudan krallık iktidarı etrafında oluşturulduğunu ifade eder. Buna göre Batıda hukuk, kraliyet siparişinin hukukudur çünkü onun isteği üzerine ve onun yararına inşa edilmiştir. Batı hukuku söz konusu olduğunda mesele

¹¹⁹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 38.

¹²⁰ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, ss. 38-39. Ülkelerin Atlantik kıtasını inceleme konusunda birbirleriyle yarışmaları, bilimsel araştırmalar konusunda süregelen karşılaştırmalar, uzay araştırmaları gibi kısa vadede herhangi bir maddi çıkar sağlayacağı tespit edilemeyen bazı güncel örnekler bu bağlamda düşünülebilir. Bunları ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı ele almayı deneyeceğiz.

kraldır, onun iktidarındır, onun iktidarının olası sınırları veya haklarıdır. Dolayısıyla Foucault'nun yaygınca kabul edilen iddiasına göre Ortaçağ'dan bu yana hukukun işlevi esasen iktidarın meşruiyetini korumak ve “hükümranlığı” sağlamaktır. Bu bakımdan hükümranlık sorunu hukukun esas meselesidir ve bu da yine “hukukun tekniğinin ve söyleminin temel olarak egemenlik olgusunu iktidar içerisinde eritme işlevini üstlendiği anlamına gelir”¹²¹. Böylece Foucault'ya göre iki önemli nokta açığa çıkar: hükümranlığın yasal hakları ve yasal boyun eğme zorunluluğu. Foucault, hukukun iktidar üzerindeki biçimsel sınırlandırıcılığının aslında onun modern biçimlerinde dahi hükümranlık modelinden ayrılması anlamına gelmediğini, dahası hukukun kendisinin bu iktidar biçimlerindeki egemenlik olgusunu maskeleyen gibi bir işlev gördüğünü söylemiş olur. Foucault'nun bu tarihe kadar yaptığı çalışmaların izlediği aslında bunu göstermeyi hedeflemiştir; hukukun ve onun aygıt ile kurumlarının uygulandığı ilişkilerin nasıl egemenliğin sadece aracı değil aynı zamanda onun harekete geçiricileri ve taşıyıcıları olduğunu göstermeye çalışmıştır. “Hukuk sistemi ve yargı alanı, egemenlik ilişkilerinin, çokbiçimli uyruklaştırma tekniklerinin sürekli iletim aracıdır.”¹²² Fakat Foucault'ya göre hukukun, yerleştirilmesi gereken kurallar ya da insanların itaati açısından değil “egemenlik ve uyruklaştırma” kavramları ile formüle edilmesi gerekir çünkü onun için mesele hükümranlığa bağımlı bireylerin itaati sorununa kısa devre yaptırmaktır. Bu bakımdan Foucault da önceki yıllarda bu soruna kısa devre yaptırmak adına hukukun nasıl egemenliğin aracı olduğunu değil, hukukun yani tüm bir hukuki ilişkiler ağının ve kurumların egemenlik ilişkileri nasıl taşıdığını araştırmıştır. Bu yüzden incelemesinde hukuk uygulamasının uçlarına, delilere, suçlulara yönelmiştir ve burada yaptığı şey “hükümranlık ve itaat” yerine “egemenlik ve uyruklaştırma” ikilisini koymaktır. Foucault insanların nasıl olup da *Leviathan*'da gördüğümüz biçimiyle bir “kral” çıkartıp ona itaat ettikleri değil, nasıl uyruklaştırıldıklarıdır. Hâlbuki düşünürün “hükümranlık modeli” adını verdiği bu biçimde uyruk bir varsayımdır, zaten itaat eden uyruklar vardır.

Foucault bu noktada yönetime ilişkin ve iktidarın ele alınışı hakkında okuyucuyu aydınlatacak bazı önlemleri sıralar. Bunlar sırasıyla (1) iktidarın kılcallaştığı sınırlarda, en yerel ve bölgesel biçimlerinde, kurumların içine yerleştiği ve somutlaştığı yerde ele alınması gerektiği –cezalandırma örneğinde olduğu gibi– ki bu iktidarın mikrofiziğidir;

¹²¹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. S. 40.

¹²² Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. S. 41.

(2) iktidarı niyetler ve onu kimin elinde tuttuğu üzerinden değil, iktidar tarafından uyruk olarak kurulan bedenler üzerinden incelemenin gerekliliği yani bireyin iktidarın bir etmeni olarak görülmesi; (3) iktidarı homojen ve bir merkezden yayılan bir egemenlik olarak değil, dolaşımda olan ve zincir biçiminde işleyen bir şey gibi çözümlenmesi gerekliliği ve (4) iktidarın sonsuz küçük mekanizmalarda ele alınıp aşağıdan yukarıya doğru bir çözümlenme yapılmasının gerekliliği; (5) iktidarın, her ne kadar devlet aygıtı ve onun ideolojik aygıtları işleyişine eşlik etse de sonucunda sadece ideolojiler üreten bir araç olarak ele alınmaması gerekliliğidir.¹²³ Foucault'nun hukukla ilişkisinde yaptığı adli çözümlenme için baştan belirttiği bu önlemler aslında onun bahsi geçen dönemde benimsediği iktidar anlayışının özellikleridir. Nihayetinde bütün bu özellikler iktidar çözümlenmesinin bastırma, hükümlanlık ve ideoloji şemalarından, bunların göbekten bağlı olduğu kavramlardan sıyrılarak yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla mesele uyruklaştırma biçimlerinin kendileri ve bilme aygıtları, gerçeklik üretimi gibi temalara kaydırılmalıdır. Hükümlanlığın doğuşundan ziyade, uyruklaştırma süreçleri ele alınmalıdır. Belki de bu alanın önemli sorularından biri olan “politik olan nedir?” sorusuna verilecek cevabın hep yapılageldiği üzere hükümdarın doğuş anında değil, uyruklaştırma sürecinde aranması gerektiğini işaret eder. Bu yolu izleyerek Foucault nihayetinde biyopolitika kavramını önerdiğinde siyasetin çekirdeğinde bir dönüşümü ilan etmiş olacaktır.¹²⁴ Fakat şimdilik 1976 yılına dönersek, derslerde açıklanan bu önlemlere, aynı yıl kaleme alınan *Cinselliğin Tarihi*'nde bir yenisini eklenir: “İktidarın olduğu yerde direnme vardır.”¹²⁵ Bu önemli hususa son bölümde değinilecektir.

Bu bağlamda uyruk üretimi ve uyruklaştırma kavramları son derece önemli iki noktaya işaret eder: ilkin iktidar ilişkileri açısından üzerinde durulması gereken an hükümdarın doğuşundan ziyade uyruklaştırılma süreçleri olmalıdır; ikinci olarak da modern paradigmada “doğal” olduğu ifade edilen “halk” hukuki ifadesinin yapay karakteri göz önüne alınmalıdır. Çünkü mesele tam da insanların bireyler olarak birbirlerinin gelecek eylemleri üzerinde etkide bulunma potansiyelleri olduğu için bu bireylerin kendilerini nasıl uyruk, vatandaş ya da etik özne olarak tanımladıklarını incelemek önemlidir. Foucault'nun süreç içerisinde özellikle 1970'lerden itibaren neden

¹²³ Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, ss. 41-47.

¹²⁴ Utku Özmakas, “Foucault: İktidardan Biyoiktidara”, *Cogito: Foucault Özel Sayısı* içinde, s. 55.

¹²⁵ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 71.

sınıf kavramını kullanmayı reddettiği sorusunun cevabını burada bulabileceğimizi ifade etmek yanlış olmayacaktır. Foucault iktidarın hatta sonraki bölümde ele almayı deneyeceğimiz üzere yönetimselliğin nesnesi olarak sınıftan önce biyolojik varlığıyla belirlenen nüfusu ve özneleşme süreçleriyle tanınıp kendini de tanıyan bireyleri görür. Çünkü her ne kadar Marksist anlamıyla sınıf kavramının kullanımı ve önemini kabul etse de, karşılıklı etkilere sebep olan öncelikli olarak bireylerdir. Bu minvalde 1970’lerden itibaren yönetim kavramına olan artan ilgisi, öncelikle devlet sorununu ele alırken daha sonra kendinin yönetimi olarak etik ilişkide geçerli kavram olacaktır. Bir parantez açarak yine de şunu belirtmek gerekir; yukarıda belirtildiği gibi Foucault Marksist sınıf kavramını reddediyor değildir, hatta çalışmalarının birçoğunda Marksizmlerin değil ama Marx’ın tezlerine belirli ölçülerde bağlı kaldığı bile iddia edilebilir. Fakat bu çalışmada varılan sonuçlardan birisine göre Foucault’yu Marx’ın kendisinden ayıran en önemli nokta Marx’ın ekonomist bir yorumu benimsiyor olması değil; Marx’ın yorumuna göre iktidarın kullanımının bazı “niyetlere” bağlanıyor olması ve Foucault’ya göre nihayetinde tarihin kendisinde bulunmayan bazı ereksel ilişkileri ona dikte ediyor olmasıdır. Foucault’nun anladığı haliyle Marx’ın tarih okuması yeteri kadar tarafsız değildir¹²⁶ ve kelimenin doğru anlamıyla, Foucault’nun karşı çıkacağı biçimde moderndir. Hâlbuki Foucault’ya göre tarihin, iktidar ilişkilerini ortaya çıkartan bir okuması yapıldığında görülmesi gereken ve ısrarla göz ardı edilmiş olan şey –belki yorumcularının da bu unsuru ön plana çıkartmadıkları ifade edilebilir– “olay”ın tekilliği ve biricikliğidir. Foucault’ya göre düşünce ve toplumsal tarihte, özellikle iktidar ilişkileri açısından yaşanan her şeyin, her kazanım ve her kaybedişin, ya da bir sınıfın kazanımıyla başka bir sınıfın kayıplarının, insanların birbirleriyle ve başkalarıyla, evrenle kurdukları ilişkide belirli ilişki biçimlerinin hâkim olmasının sadece “gücü elinde bulundurmak”la açıklanamayan, bir iktidar merkezinin yönlendirmesi olarak açıklanamayan bir tesadüfiliği de vardır. Bu tesadüfilik açıklanamazlık olarak anlaşılmalıdır, burada kastedilen daha çok, her açıklamanın nedensel olmayabileceğidir.¹²⁷

¹²⁶ Marx’a büyük ölçüde Hegel’den miras kalan diyalektik, çatışma, değişim, olumsuzlama gibi ilerleme unsurlarının yerini Foucault’da Nietzscheci bir tarzda problematik alır.

¹²⁷ Söz gelimi düşünce tarihinde yaşanan bir kırılmanın izi, bugünden bakılarak çok çeşitli gelişmelerin ışığında anlaşılabilir hale gelebilir. Hatta bu gelişmelerin bazıları iktidar odaklarından yayılmış, belirli sınıfların çıkarı doğrultusunda telkin edilmiş, kullanılmış olabilir. Ancak Foucault’ya göre nihai sonucun şimdi ele alındığı haliyle ortaya çıkmasında, yine de belirli başka iktidar ilişkilerini, insanların birbirlerinin

4. Disiplin Toplumundan Yaşam Üzerindeki İktidara

Foucault'nun modern iktidar ilişkilerine yönelik soybilimsel incelemesi son derece önemli ve verimli bazı sonuçları doğurmuştur. İktidar kavramının kapsamının, iktidar ilişkileri olarak toplumun geneline yayılması ve siyasi iktidara ayrıcalık ithaf etmeden kullanılışı başlı başına önemli bir hamledir. Soykütük ise Foucault'yu nihayetinde bu andan itibaren isminden ayrılmayacak olan biyopolitika ve yönetimsellik kavramsallaştırmalarına götürür. Foucault'nun yönetimsellik kavramıyla önerdiği yenilik iktidarın üretici ve pozitif yönünü dikkate almak; iktidarı bir teknoloji ve stratejiler bütünü olarak kavramaktır.

Foucault, modern iktidar kiplerini açıklamakta yetersiz gördüğü egemenlik-iktidardan uzaklaşarak ilk önce disiplinci bir iktidar tanımı yapar. Bu iktidar tipi, *Hapishanenin Doğuşu*'nda ortaya koyduğu üzere insan bedenini biyolojik bir beden varlığı olarak ele alır ve mekanik olarak bedenler boyunca işler. Fakat şaşırtıcı olmayan bir biçimde analizini hep yeniden gözden geçiren ve revize eden Foucault *Cinselliğin Tarihi*'nde bu iktidar kipini de aşan ve bir teknoloji olarak tür-insanla ilgilenen bir iktidar ilişkileri bütününden bahseder. Bu çalışmanın esas odak noktasını oluşturan “yönetimsellik” kavrayışına geçmeden önce düşünürün adı geçen iki eserde işlediği soybilimsel analizin sonuçlarını ortaya koymak gerekli görünmektedir. Dolayısıyla bu son başlıkta yapılacak olan disiplinci iktidar anlayışından yaşatma üzerindeki iktidara geçişteki süreci ele almak ve böylece yönetimsellik kavramına giden yolu tamamlamayı denemek olacaktır.

Foucault'nun tespitine göre 18. yüzyıldan itibaren yeni bir iktidar tipi giderek monarşilerin içine girmiştir. Bu iktidar tipi basitçe iktidarın uygulanışının keyfiliğiyle, hukukla ya da ekonomik kategorilerle açıklanamayan yeni bir teknolojidir. Çünkü bu yeni iktidar tipi uzun süre olduğu gibi “yaşam ve ölüm üzerindeki hak” ile karakterize olmayan fakat daha fazla her yerde olan, son derece sağlam biçimde ortaya konmuş bilgiler ve gerçeklerle hareket eden, yeni bir hedef olarak “nüfus”la muhatap olan ve “yaşatan” bir teknolojiler bütünüdür. Fakat *Cinselliğin Tarihi*'nde ortaya konan bu yaşatmaya yönelen

eylemlerini etkilerken etkisinde kaldıkları başka küçük bazı etkilerin tesadüfiliğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

iktidar fikri, birkaç yıl önce *Hapishanenin Doğuşu*'nda geliştirdiği disiplin kavramı olmaksızın anlaşılabilir.

İktidar eğer bir strateji, bir teknoloji hatta beden teknolojisi ve bir taktikler bütünü olarak anlaşılacaksa ve yukarıda belirtildiği gibi gerçekleri talep eden, hakikat üreten bir iktidarsa onun bilgi ile olan ilişkisi de şimdiye kadar kabul edilenden farklı olacaktır. Foucaultcu bilgi-iktidar kavramı temelde bu motivasyona dayanmaktadır. Bilindiği üzere bilgi biçimleri ile özellikle modern insan bilimlerinin ortaya çıkışı Foucault'nun erken dönemdeki en önemli ilgi odağını oluşturur. Fakat *Hapishanenin Doğuşu*'yla birlikte Foucault'nun bilgi-iktidar ile biyo-iktidar kavramlarına adım attığına ve "beden" ile "bilgi"yi iktidarın doğrudan hedefi olarak belirlediğine şahitlik edilir. İktidarın mikrofiziği Foucault'ya cezalandırma alanında ruhun değil bedeninin nasıl doğrudan bir iktidar aracı olduğunu göstermiştir. Buna göre somut ceza, ruhun terbiye edilmesini amaçlayan ve onu hapseden bir unsur olmaktan çok beden üzerindeki bir siyasal teknolojiyi, bir iktidar teknolojisini ifade etmektedir. Üstelik hapisane suçun cezalandırılmasını sağlamaz, suçun yeniden üretimini sağlar. Beden, iktidarın hedefi olarak esasen iktidar tarafından kuşatılmış durumdadır. "İktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan müdahale meydana getirmektedirler; onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çektirmekte, onu işe koşmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedir."¹²⁸ Üstelik bu iktidar stratejisi doğrudan çıplak şiddete başvurmamaktadır ve başvurmak zorunda da değildir. O halde bu iktidar tipi, öncekilerden farklı olarak çıplak şiddete başvurmamasına rağmen çok ince bir biçimde işleyerek yine de fiziksel bedeni hedef alabilmektedir:

(...) panoptik gözetim, modern öncesi iktidar mekanizmalarından oldukça farklıdır. İkincisi [modern öncesi iktidar mekanizmaları] kesintili ve aralıklı olarak işlemiştir ve güç uygulayan bir öznenin varlığını gerektirmiştir. Diğer yandan ilk kez disiplinler mikropratiklerde gelişen modern iktidar, bu türden bir varlığı gerektirmez; o şiddet ve silah zorunu, kesintisiz görünürlüğün daha nazik baskısıyla değiştirmiştir. Öyleyse modern güç, düşük bir profil tutması bakımından ayırt edicidir. Onun, eski rejimin iktidar uygulamasında karakteristik olan görkemli gösterilere ihtiyacı yoktur.¹²⁹

¹²⁸ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 63.

¹²⁹ Nancy Fraser, "Foucault on Modern Power: Empirical Insights and Normative Confusions", *Praxis International*, Issue 3, ss. 272-287, 1981, s. 278.

Hapishane ve cinsellik örneğinde ön plana çıkan bu yaklaşıma göre insanların ve insan bedenlerinin bir bilgi nesnesi haline gelmesi bu süreci beslemekte, daha doğru bir ifadeyle taşımaktadır:

Bedenin siyasal olarak kuşatılmasının ve iktidarın mikrofiziğinin çözümlenmesi, böylece şiddet-ideoloji zıtlığından –iktidara ilişkin olarak–, mülkiyet istiaresinden, sözleşme veya fetih modelinden vazgeçilmesini; bilgiye ilişkin olarak, “ilgili” ile “ilgisiz” arasındaki zıtlıktan, bilgi modelinden ve öznenin önceliğinden vazgeçilmesini gerektirir (...) Bu siyasal “anatomi”de “siyasal beden”, insan bedenlerini kuşatan ve onları bilgi nesnelere haline getirerek tabi kılan iktidar ve bilgi ilişkilerinde silah, menzil, iletişim yolu ve destek noktası olarak hizmet eden maddi ve teknik unsurların bütünü olarak ele alınacaktır.¹³⁰

Beden’in, biyolojik bir varlık olarak bedenli insan-bireyin, iktidarın kendisi aracılığıyla, kendisi boyunca işlediği bir unsur olarak sahneye çıkışı Foucault’yu disiplin kavramına götürmüştür. *Disiplin ve Cezalandırma* bedenın anatomisi ile iktidar ilişkileri arasındaki göbekten bağı ifade ederken henüz daha çok “mekanik” bir boyuta dikkat çeker. Çünkü burada disiplin ve cezalandırma, iktidarın, önceki dönemlerde hâkim olan dışlayıcı ve kapataıcı etkilerinden daha fazlası olduğunu gösterir fakat henüz yönetimsellikteki kadar stratejik de değildir. Disiplinci iktidar bedeni sadece cezaevinde değil, okulda, fabrikada, tatilde ya da evlerde hapsedtiği yerde mekanik bir biçimde şekillendirmektedir. Cezaevi, ıslahevi bu bakımdan bireyin bir yeniden üretimine, fakat hâkim ilişkiler bütününe uyan “normal” bir biçimine dönüştürme işlevine sahiptir. Bu süreçler bir yandan bireyselleştirici bir yandan da bütünselleştirici bir etkiye sahiptir. Bu süreç bedenın anatomo-politikasını ifade eder, fakat yaşatma üzerine kurulu pozitif ve üretici iktidar temasından farklı olarak teknolojik değil, mekaniktir. O halde denilebilir ki Foucault’nun soykütük aracılığıyla giriştiği iktidar analizi, iktidarın yukarıda bahsi geçen özelliklerine ek olarak ve temelde, iktidarın dışlayıcı, negatif, kapataıcı yanından, dönüştürücü yanına geçişi gösterir. Disiplin, bedeni hedef almakta ve burada iktidar ilişkileri beden üzerinden mekanik bir tarzda işlemektedir. Disiplin, Benthamcı panoptikon tarzında bir her yerdeliği ve bedenın düzenlenişini ifade eder:

Ve bu iktidar icra edilebilmek için sürekli, tüketici, her yerde hazır ve nazır, her şeyi görülmez kılma koşuluyla yapan bir gözetim altında tutma aletine sahip olan ama bunu kendini görülmez kılma koşuluyla yapan bir gözetim altında tutma aletine sahip olmak zorundadır.

¹³⁰ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 66.

Disiplin ne bir kurumla ne de bir aygıtla özdeşleşebilir: o bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünüdür; o bir iktidar “fiziği” veya “anatomisi”dir, o bir teknolojidir (...) Öyleyse sonuç olarak, bir cins toplumsal “karantina” olan kapalı disiplinlerden, “Panopticon tarzı”nın sonsuza kadar genişletilebilir mekanizmalarına kadar giden disiplinsel bir toplumun oluşumundan söz edilebilir.¹³¹

Foucault bu noktada, kendisine yöneltebilecek muhtemel eleştirilere cevaben bir uyarıda bulunmaktadır. Bu durum, iktidarın disiplinci tarzının, diğer tüm biçimleri kendi içerisinde eriterek ortadan kaldırdığına işaret etmez. Burada olan şey daha çok, bu yeni iktidar tipinin diğerlerini, kendisine bağlamak ve daha küçük farklı mekanizmaları kendi işleyiş yolunda kullanacak şekilde taşımak yoluyla hâkim hale gelmesidir. Bu bakımdan örneğin disiplinci iktidar anlayışının daha ileriki zamandaki başka türden ilişkileri açıklamakta yetersiz olması, aynı egemenlik örneğinde olduğu gibi bu kavrayışın yanlış olduğunu göstermez. Fraser’ın işaret ettiği üzere örneğin disiplinsel taktikler, iktidar ilişkilerindeki sonraki dönüşümleri de haber verir.¹³² Bu bağlamda Foucault’ya göre hâkim iktidar ilişkileri, “olay”ların tikelliğini de hesaba katarak yön değiştirebilir. İktidar ilişkilerinden birisinin öne çıkması demek, bu ilişki tipinin hali hazırda var olan sorunlara, ihtiyaçlara ve çıkarlara hizmet ettiği için varlık göstermesi demektir. Bu minvalde, disiplinci iktidarın yerleşmesi ve genişlemesi çok çeşitli tarihsel tikel unsura, bireyler ve sınıflar arası ilişkilerin yönlendirmesine, iktidar tipinin “iş görürlüğüne” bağlı olarak gelişmiştir. Son derece açıklayıcı olsa da Foucault’ya yöneltilen “iktidar ilişkilerinin genel hareketini belirleyen kim olduğu” yönündeki soruya verilebilecek cevap, genel olarak iktidarı bir meta ve elde tutulup diğerlerine uygulayan bir şey olarak gören zihin için kuşkuludur. Bu soruya Foucault’ya bağlı kalarak verilecek cevap iktidarın ilişkiselliği ve “olayın tikelliği” olsa da, günümüz dünyasında sözü geçen ve zenginliği elinde bulunduran küçük azınlığın, sermayenin hareketinin gözlemlenebilir yönlendiriciliğinin, genel olarak iktidar ilişkilerinin işleyişine –günlük ilişkiler de buna dâhil– yön verdiği hususu önemli bir problem olarak ortada durmaktadır. Bununla birlikte Foucault’nun, panoptikonla elde edilen görünürlüğün, öznenin kendisinin de aktif olarak katıldığı bir sürece işaret ettiğine yani oto-sansürü üreten bir özelliğe sahip olduğunu da

¹³¹ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 69.

¹³² Fraser, *a.g.e.* s. 277.

hatırlatmak gerekir. İktidarın özneyi, tabi kılma anlamında “özne” yaparak daha çok yönetmesinin unsurlarından birisi de budur:

Görünürlük alanına tabi kılınan ve bunun farkında olan kişi, iktidarın kısıtlayıcılıklarının sorumluluğunu üzerine alır; bu kısıtlamaların onu gelişigüzel etkilemesine izin verir; aynı anda iki role de sahip olduğu iktidar ilişkisini kendine atfeder; kendi tabiyetinin temeli haline gelir.¹³³

Cinselliğin Tarihi, Foucault'nun düşüncesinde ikinci döneme atılan bir adım olarak görülmüştür. Yaşatmaya yönelik, yaşatan iktidar anlayışı, disiplinci iktidar anlayışının tüm kazanımlarıyla birlikte bu eserde karşımıza çıkar. Buna göre, bu başlığın ilk satırlarında belirtildiği üzere yaşam ve ölüme karar veren iktidar, giderek yerini yaşatma ya da ölüme atma hakkına bırakan, doğrudan bireylerin yaşatılması ve yaşamlarıyla ilgilenen bir iktidar tipi hâkim hale gelmiştir. Burada söz konusu olan şey egemenliğin hukuksal varlığından ziyade “bir halkın biyolojik varlığıdır.”¹³⁴ Burada siyasal iktidar, kelle uçurmak yerine yaşamı yönetmeyi seçmiştir ve bu sebeple disiplinci iktidarın mekanizmi, daha stratejik, daha teknolojik bir tarzda gelişmiştir. 17. ve 18. yüzyıldan itibaren hâkim olmaya başlayan bu iktidar tipi, bedenın anatomo-politikasından yani bedenın bir makine olarak ele alınıp terbiye edilmesinden bir adım daha ileri gider: tür olarak insanı temele alır ve bireylerin tür-insan, tür-beden olarak canlılığı üzerinden yaşamıyla ilgilenir.

Bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır; bunların sorumluluğunun yüklenilmesi bir dizi müdahale ve *düzenleyici denetim* yoluyla gerçekleşir: İşte bu da nüfusun biyo-politikasıdır. Beden disiplinleri ve nüfus düzenlemeleri, yaşam üzerindeki iktidarın çevrelerinde örgütlendiği iki kutbu oluşturur. Klasik çağda bu çift taraflı –anatomik ve biyolojik, bireyselleştirici ve özgürleştirici, bedenın performanslarına dönük ve yaşamın süreçlerine bakan– büyük teknolojinin yerine oturması, artık en yüce görevi öldürmek değil de yaşamı yavaş yavaş kuşatmak olan bir iktidarın özelliğidir.¹³⁵

Cinselliğin Tarihi işte iktidarın bu yanını ön plana çıkartan ve iktidara ilişkin baskıcı varsayımı reddetmekle kalmayıp, disiplinci iktidar anlayışını da genişleten önemli bir ampirik çalışmadır. Cinsellik Foucault'ya göre iktidar ile bedenın mükemmelen bir araya

¹³³ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 203.

¹³⁴ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 98.

¹³⁵ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 99.

geldiği, kesiştiği alan olarak temel örnektir, bu sebeple de incelemeyi özellikle cinsellik üzerinden yürütmeyi seçmiştir. Böylece biyo-iktidar kavramının artan etkisi ile tür-insan ve nüfus kavramlarının makro-iktidarı ifade eden devreye girişine şahitlik edilir:

Öncelikle, *Cinselliğin Tarihi 1*'de Foucault gerçekten de modern iktidar analizini yeniden düşünme sürecindedir – [modern iktidarın] önceki yıllarda geliştirdiği disiplin modelince tam olarak ifade edilmediğini ama burada nüfuslara yönelik ikinci bir makro-düzeyin bulunduğunu farkettiği süreçtedir. Böylece bu yeni kipi tarif etmek için “biyo-iktidar” terimini tanıtır.¹³⁶

Disiplinci iktidarın bedenle ve biyolojik bir varlık olan beden-insanla olan ilişkisi, modern iktidar ilişkilerini açıklamada yetersiz kalır çünkü Foucault'nun gözlemine göre “nüfus”un doğuşu ile toplumun tür-insan olarak ele alınışı yeni bir iktidar kipinin doğumunun habercisi olmuştur. Bu andan itibaren Foucault'nun zihni makro-iktidarla meşgul olmaya başlamıştır. Bu da hem iktidarı tarif eden kavramlardaki bir dönüşümü hem de ele aldığı nesnelere bir dönüşümü getirir:

Foucault'nun iktidarın işleyişine dair anlayışı ciddi bir yeniden yapılandırmaya tabi olmuştur. Disiplinci mikro-düzey iktidar analizi, makro-düzey iktidarın nüfuslar, biyoloji ve yaşam kavramları açısından analiziyle desteklenmektedir. Gelişmekte olan bu reformülasyon, *Cinselliğin Tarihi 1*'de mevcut olan ancak henüz tam olarak çözülmemiş gerilimler olarak ortaya çıkıyor.¹³⁷

Foucault *Cinselliğin Tarihi*nden sonra biyopolitika ve “yönetimsellik” kavramlarını merkeze alacak, projesini kendisinin de hiç tahmin etmediği bir yöne kaydıracaktır: yönetim kavramı bağlamında devletin, geçici olarak da olsa merkeze alınması. İşte yorumcuları *Cinselliğin Tarihi*'ni Foucault'nun düşüncesinde bir geçiş eseri olarak tespit etmeye iten kavramsal dönüşüm temelde bu olmuştur. Görünen odur ki Foucault artık devlet sorununu ihmal edemez hale gelmiştir. Bu yüzden de yönetimsellik kavramıyla ilişkisinde ilk kez eserinde bu denli ön plana çıkaracağı devlet sorunu, yeni bir pencerenin açılmasına sebep olur. Foucault öncelikle siyasi iktidarı, daha sonra da kendinin yönetimi kavramı altında etiği konu edinecektir.

¹³⁶ Richard A. Lynch, “Reading The History of Sexuality, Volume 1”, *A Companion to Foucault*, (Ed.) Christopher Falzon; Timothy O'Leary; Jana Sawicki, Wiley-Blackwell Publishing, 2013, s. 159.

¹³⁷ Lynch, *a.g.m.*, s. 160.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNETİMSELLİK VE DEVLET

Foucault, College de France 1978 derslerinde ilk kez, dilimize yerleşik olarak “yönetimsellik” diye tercüme edilen “*gouvernementalite*” (*governmentality*) kavramını kullanır. Bu kavramı esasen 1976 yılında ilk adımlarını attığı “biyopolitika” kavramsallaştırmasına eşlik edecek biçimde ve modern yönetim sanatını tarif ederek devlet sorununa ilk kez özel olarak eğilmekte kullanacaktır. Kavram, *gouverne* ve *rationalité* kavramlarından türetilmiştir böylece yönetime dair bir rasyonaliteyi, özgün bir akılsallığı ifade etmek amacıyla ortaya atılmıştır.¹³⁸ 1976 derslerinde¹³⁹ iktidarın pozitif yanına vurgu yapan ve yaşam üzerinde iktidardan söz etmeye başlayan Foucault’nun projesi sonraki yıl başka bir yöne doğru evrilir. 1977-1978 derslerinin başlığı her ne kadar *Güvenlik, Toprak, Nüfus* olsa da bu derslerde giderek daha fazla yönetim ve yönetimsellik kavramlarını kullanmakta ve temelde bir yönetimsellik tarihi ortaya koyarak modern devletin soykütüğünü çıkartmaktadır. Güvenlik ve nüfus ise burada yönetimselliğe özgü anlamlarıyla, modern yönetme sanatının ayırt edici unsurları olmak bakımından ön plana çıkarlar. “Nüfus” kavramının ortaya çıkışı; politik iktidarın toprakla kurduğu ilişkideki dönüşüm; güvenliğin modern kavranışı ya da güvenlik mekanizmalarındaki dönüşüm ile artış, yönetsel rasyonalitenin alamet-i farikaları olacaktır.

Foucault *Toplumun Savunmak Gerekir*’de oluşturduğu izlek üzerinden *Bilme İstenci*’ne uzanan yolda iktidarın içerisinde ele alındığı şemaların eksikliklerini fark eder ve yaşam üzerindeki iktidarı ele almak gerektiğine işaret eder –ki bu da Foucaultcu biyopolitika kavramının keşfine işaret eder. Ona göre modern iktidarda, daha önce hâkim olan iktidar ilişkileri bütününden farklı, eski tip kavrayışlarla ele alınamayacak bir yan

¹³⁸ Kavram, Umut Koloş’un Colin Gordon’u referans alarak ifade ettiği gibi aslında Türkçe’ye “yönetimsel rasyonalite” olarak tercüme edildiğinde tam anlamını vermektedir. Fakat kavram dilimize “yönetimsellik” olarak yerleştiği ve kökeni itibarıyla içerisinde bir rasyonaliteyi ifade ettiği bilindiği için bu çalışmada da “yönetimsellik” şeklindeki çevirisine bağlı kalınacak, yalnız vurgunun özellikle gerekli görüldüğü kimi yerlerde yönetsel rasyonalite ifadesi de kullanılacaktır. Koloş, *Foucault, İktidar ve Hukuk: Modern Hukukun Soybilimi*, s. 328

¹³⁹ Foucault ölümüne kadar sadece 1977’de bir yıl bu derslere ara verecektir, 1976 yılı derslerinin devamı 1978’de gelir.

vardır. Önceki bölümde ifade edildiği üzere *Toplumunu Savunmak Gerekir*'de disiplinden farklı bir iktidar türüne işaret etmeye başlayan Foucault burada hem hukuksal şemanın, hem savaş varsayımının eksikliklerini gösterir hem de biyo-iktidar kavramını devreye sokar. Beden üzerine uygulanan disiplinler iktidar her ne kadar toplumsal ilişkiler ve de kurumlar bakımından son derece açıklayıcı olsa da, sadece ideolojik aygıtların bedenler üzerindeki hâkimiyetiyle açıklanamayacak bir teknoloji, modern dönemde hâkim olmaya başlamıştır. Foucault'ya göre işte bu yaşam üzerine uygulanan, daha doğru bir ifadeyle nüfusla yani tür olarak insanın yaşamıyla ve biyolojik varlığıyla etraflıca ilgilenen ve bu yaşamı sadece olumsuz tarzda bastırarak değil tercihleri, arzuları ve istekleriyle üreten bir iktidar kipi doğmuştur. “Nüfus”un doğuşu başta olmak üzere kimi modern gelişmelerle birlikte anlaşılabilir bu yeni iktidar stratejileri bütünü kapsayıcı bir biçimde tespit edebilmek için Foucault, ilkin biyo-iktidar daha sonra da yönetimsellik ve biyopolitika kavramlarına başvuracaktır. Öyle ki Foucault'nun daha önce özneleştirme süreçlerine yaptığı vurgu ile iktidar analizi, “yönetim” kavramı aracılığıyla birbirine bağlanacaktır. Çünkü Foucault'nun çıkış noktası her şeyden önce *suje*'nin ikili anlamıdır ve bu da ona göre çeşitli özneleşme biçimleriyle nüfus olmanın –tebaadan farklı olarak– basitçe bir bastırma mekanizmasıyla açıklanamayacağına en temel göstergesidir. Her ne kadar biyopolitika kavramı kadar ünlü olmadığı ifade edilebilecek olsa da yönetim, Foucault'nun düşüncesi açısından belki de daha göbekte duran bağlayıcı bir kavramdır. İlerleyen satırlarda görüleceği üzere 1978 yılından sonra yönetim kavramı hem neoliberalizm ve biyopolitika hem de öznenin kendisinin yönetimi açısından iktidar ilişkilerini açıklamanın temel şeması haline gelir. Foucault bu noktada yönetim ve yönetimsellik kavramlarıyla, daha önce ayrıcalıklı olarak üzerinde durmadığı devlet sorununa da giriş yapar. Ona göre soyut bir ide olarak modern devlet ancak yönetimsellik aracılığıyla anlaşılabilir. Bu bakımdan modern devletin soykütüğü aslında yönetimselliğin tarihiyle çakışır. Böylelikle o yönetimselliğe yönelerek, “tarihsel bir analizle, modern devlet iktidarının işleyişinde uygulanan, spesifik bir siyasi aklın ve iktidar teknolojisinin gelişimini açığa çıkarmak ve ortaya koymak”¹⁴⁰ istemektedir. Bu bakımdan modern devlet, bir iktidar teknolojisi olarak yönetimselliğin etkilerinden birisidir. Başka bir ifadeyle yönetimsellik bir kurum değil bir etkinliktir ve bir kurum

¹⁴⁰ Johanna Oksala, “Devlet Şiddetinin Yönetimi: Foucault'da Siyasi İktidarın Yönetimsellik Olarak Yeniden Ele Alınması”, *Cogito: Michel Foucault Özel Sayısı*, Sayı 70-71, İstanbul, YapıKredi Yayınları, 2018, s. 169.

olarak alınacaksa devlet bu rasyonalitenin uygulayıcısından daha fazla bir şey değildir. Böylelikle Foucault okuyucusunu, modern devlet ve devlet aklı kavramlarına ilişkin, kaynağını karmaşık iktidar ağlarında bulan, perspektifini daha geniş ve daha gelişkin gördüğü bir tartışmaya davet eder.

Foucault, 1979 yılı derslerinde biyopolitika kavramını anlamının ancak liberalizm ve neoliberalizmin bir analizi aracılığıyla mümkün olduğunu ifade eder. Liberalizm, basitçe bir ekonomik doktrin olarak görülemez ve yönetimselliğin özel bir kipi, bir rejim olarak anlaşılmalıdır. Çünkü liberalizm, kutsal özel mülkiyet hakkını, birey özgürlüğü ile çıkarını ve toplumsal faydayı ama en önemlisi serbest piyasa ekonomisini ön plana çıkartarak sadece ekonomik düzenlemeleri ya da bir ekonomik ideolojiyi değil; toplumun, toplumsal yaşamın belirli bir biçimde düzenlenmesinin bir formudur. İktidar, Foucaultcu anlamıyla bireylerin birbirlerinin gelecekteki eylemlerini etkileme kapasitesi olarak kavrandığında ve özneleşme süreçleri açısından alındığında liberalizm bir yönetim formu, bir yönetimsellik biçimi olarak görülmelidir. Fakat liberalizm, gelişen sanayileşme ve şehirleşme ile piyasa ile yönetim arasındaki gerilimler gibi bazı sebeplerden ötürü bir krize girer. Liberalizmin ortak fayda ile bireysel haklar arasındaki gerilime cevap oluşturamayışı ve devlet müdahalesini en aza indirgeyen “bırakınız yapınlar” ilkesinin artık iş görmüyor olması bu rejimin 19. yüzyılın sonlarından itibaren güçsüzleşmesine sebep olur. 1980’lerden sonra ise dünya yeni bir akılsallıkla donanacak, onun tarafından kuşatılacak, en ücra noktalarına kadar ona bürünecektir: neoliberalizm. Liberalizmin krizine cevap olarak neoliberalizm de ne basitçe bir ekonomik ideoloji ne de liberalizmin ufak bir farkla revize edilmesinden ibarettir. Neoliberalizm “dünyanın yeni aklı”dır ya da “yenidünya düzeni”dir. Neoliberalizm, Dardot ile Laval’ın da konu hakkında yaptığı ve son derece kapsamlı olan “Foucaultcu” analizinde öne sürdüğü üzere genel bir akılsallığı, hem toplumsal hem de bireysel ilişkileri –bireyin kendisiyle kurduğu ilişki de dâhil– düzenleyen bir varoluş normudur. Bu bakımdan, yönetimsel bir rejim olarak neoliberalizm, her şeyden önce, tıpkı liberalizmin olduğu gibi bir özne varsayımına dayanır. Üstelik neoliberalizmde piyasanın itici gücü ya da temel ilkesi artık “rekabet” olarak belirlendiği için, öznelerin belirlenmesine şimdiye kadarki sistemlerden daha fazla dayanmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizm, “insanların evrensel rekabet ilkesi uyarınca yönetilmesinin yeni bir tarzını belirleyen söylemlerin, pratiklerin, düzeneklerin bütünü

olarak tanımlanabilir.”¹⁴¹ Foucault’nun yönetimsellik çerçevesinden analiz ettiği liberalizm ve neoliberalizm burada özgürlük, özne ve devlet kavramlarıyla ilişkisiyle sınırlandırılarak ele alınacaktır.

1. “Yönetim”in Sahneye Çıkışı ya da “Devlet” Sorununa Giriş

Toplumunu Savunmak Gerekir’le birlikte Foucault ölüm ile yaşam meselesi üzerinden biyo-iktidar sorunsalına giriş yapar. Burada, “yaşam”ın mesele edilmesiyle birlikte “nüfus” denilen özne-nesnenin nasıl özgün bir anlama sahip olduğu ilk kez açıklanır. “Yaşamın nasılı” ile ilgilenen yeni bir iktidar tipinden söz eden ve iktidarın üretici yanına vurgu yapan düşünür, 78 yılından itibaren bu iktidar teknolojisini “yönetim” kavramının devreye girmesiyle birlikte devlet üzerine düşünmekte kullanacaktır.¹⁴² Foucault söz konusu derslere kadar devlet sorunu üzerine özellikle eğilmemiş, önceki bölümlerde değinildiği üzere iktidar ilişkilerinin devlet dışında, kurumun dışından ele alınarak analiz edilmesi gerektiğinde ısrar etmiştir. Bu görüşü değiştirmese de şimdi yapmaya çalıştığı şey, modern devletin kendisini, yönetim teknolojileri aracılığıyla ele almak olacaktır. Ona göre devlet sorununa iki biçimde aşırı önem verilmiştir: (1) devleti soğuk bir canavar olarak kavrayan lirik biçim ve (2) devleti üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi gibi bazı işlevlere, bunların taşıyıcısı olmaya indirgeyen biçim –ki bu biçimleri Foucault devlet fobisi olarak adlandırır. Hâlbuki devlet, iktidar ilişkilerinin kristalize olduğu bir biçim olmakla birlikte, hiç de sanıldığı kadar önemli, daha doğrusu iktidar ağları açısından başrolde olmamıştır.¹⁴³ Tam da bu sebeple devlete, daha genel bir perspektiften, genel bir iktidar teknolojileri perspektifinden yaklaşmak gerekir. Çünkü Foucault’ya göre içerisinden geçilen dönemde bir “yönetim krizi” söz konusudur. Yönetimden anladığı şey ise “idareden eğitime kadar insanlara kılavuzluk eden kurum ve pratikler bütünüdür.”¹⁴⁴

¹⁴¹ Pierre Dardot; Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s.2.

¹⁴² “Yönetimsellik” kavramının Foucault’nun yaşadığı sürece basılan eserlerinde yer almadığını, esas olarak 1978 *College de France* derslerinden itibaren “iktidar ilişkileri” kavramının yerini alarak öne çıktığını hatırlatalım.

¹⁴³ Michel Foucault, “Disiplinci Toplum Krizde”, *İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 248.

¹⁴⁴ Michel Foucault, “Michel Foucault ile Söyleşi”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 313.

“Yönetim” kavramı aslında son derece geniş ve görece belirsiz bir kapsama sahiptir. Foucault’nun ifade ettiği üzere yönetim kavramından türeyen yönetimsellik de ilk bakışta son derece yapay ve sorunlu bir kavram gibi görünebilir. Foucault’nun devlet analizinde yönetimsellik kavramını kullanıyor olmasının sebebi, hem devletin gerçekliği hem de metodolojiyle ilgilidir. Devleti, iktidar teknolojileri perspektifinden analiz etmek demek, onun bir kuvvetler ilişkisi, iktidar ilişkileri ağından hareketle soybilimsel bir analizle kavranması demektir. Yönetimsellik kavramı Foucault’nun, merkezi devletle ilişkilendirilen iktidar ilişkileri pratiklerini, yani vatandaşlık sorununu, refah devletlerince uygulanan pastoral iktidarı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların politik doktrini olarak devlet aklı ve polisi, yine devletin kendisini merkeze koymadan ele almasını sağlar.¹⁴⁵

Foucault’ya göre devletin soybilimi ya da soykütüğü (*généalogie*)¹⁴⁶, soy zincirine dayalı doğuş analizinden (*analyse génétique*) farklıdır. Bu minvalde yapılacak şey, soy zincirine eğilen genel siyaset teorisinden farklı olarak ilkin kurumun dışına geçmek olacaktır. Yönteme ilişkin ikinci önemli nokta, işlev meselesine karşı mesafe almak, “işlevin içsel bakış açısının yerine, strateji ve taktiklerin dışsal bakış açısını”¹⁴⁷ geçirmektir. Tıpkı hapishane projesinde olduğu gibi, Foucault nasıl hapishaneyi işlevsel ve içsel bir bakış açısıyla ele almak yerine onu dışarıdan ve disiplinci taktikler aracılığıyla ele aldıysa, devleti de aynı böyle, (yönetimsel) stratejiler vesilesiyle ele almaktır. Üçüncü önemli nokta ise nesneye ilişkindir yani analiz nesnesi olarak devletin gerçekliğiyle.

Foucault, çalışmalarında devlete hiç yer vermediği ve iktidar etkilerini analiz ederken devlet etkisini göz ardı ettiği yönünde sıklıkla eleştirilmiştir.¹⁴⁸ Bu eleştiriye göre iktidarın mikrofiziği, makro-politik olguları ihmal etmektedir. Örneğin kimi Marksist düşünürler tarafından sıklıkla dile getirilen bir itiraz, iktidar ilişkilerinin özelliklerine ve belirli tekniklerin ve uygulamaların ayrıntılı dokusuna yönelik bu yeni dikkatin, siyasetin küresel sorunlarına, yani toplum ve devlet arasındaki ilişkilere değinmediği veya bunlara

¹⁴⁵ Barry Smart, *Michel Foucault*, New York, Routledge, 2002, s. 127.

¹⁴⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2016, s. 102.

¹⁴⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 104.

¹⁴⁸ Kendisinin de belirttiği üzere bu eleştiriler Foucault’ya *Hapishanenin Doğuşu*’ndan itibaren yöneltilmiştir. Michel Foucault, “Questions of Method”, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago, University of Chicago Press, 1991, s. 85.

ışık tutmadığı yönündedir.¹⁴⁹ Marksist kanattan, Foucault'nun analizindeki devlet nosyonunun eksikliğini vurgulayanlar az sayıda değildir fakat bu düşünürler arasında onun iktidar analizini topyekûn reddetmeyip, bir kaynak olarak görenler de yok değildir.¹⁵⁰ Bunun yerine söz konusu olan şey, Foucault'nun verimli kavramsal çerçevesini¹⁵¹ kullanmak fakat bu elverişli kaynağı hem devletin maddiliğini hem de üretim ilişkilerini hesaba katarak devrimci bir tarzda işlemektir.¹⁵² Fakat Foucault'nun erken dönemden itibaren karşılaştığı bu itirazların önemli bir kısmının, onun 1978 yılındaki seminerlerinden önce gerçekleştiğini ifade etmek gerekir. *Hapishanenin Doğuşu*'nda yer bulmayan devlet sorunu yönetimsellik kavramıyla birlikte, benzer bir yaklaşımla ele alınmış olur.

Siyaset teorisinde yaygınca yapılanın aksine devlete yaklaşmanın doğru biçimi strateji ve taktiklerin dışsal bakış açısını edinmektir. Çünkü Foucault'ya göre “biz, 18. yüzyılda keşfedilmiş olan ‘yönetimselliğin’ çağında yaşıyoruz”¹⁵³ ve bu bakımdan esas mesele “bizim modernliğimiz, yani bugünümüz [*actualité*] için önemli olan, toplumun devletleştirilmesi değil, daha ziyade benim devletin ‘yönetimselleştirilmesi’ olarak adlandırdığım şeydir.”¹⁵⁴ Devletin yönetimselleşmesi demek, her şeyden önce bu politik birliğin, onu hayatta tutacak olan yönetsel taktiklere bürünmesi, bu stratejiler bütünüünün aktörü, uygulayıcısı olması demektir. O halde karşımızda olan şey hükmeden bir canavardan ziyade özel bir teknolojinin, bir yönetim teknolojisini rasyonelliğiyle

¹⁴⁹Colin Gordon, “Governmental Rationality: an Introduction”, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago, University of Chicago Press, 1991, s. 4. Nicos Poulantzas'ın bu eleştirinin en güçlü temsilcilerinden birisi olduğunu belirtmek gerekir.

¹⁵⁰ Poulantzas da, Marx'ın teorisinde herhangi bir problem olduğunu kabul etmeyen yorumculardan – Barry Smart'ın esprili ifadesiyle, “Marxist dogmanın lisanslı koruyucuları” gibi davranan yorumculardan – ayrılmaktadır. Poulantzas'ın ortaya koyduğu Foucault okuması, Marksizmin, basitçe Foucault'cu soykütüğü analizinden daha üstün olduğu fikrine dayanmaz. Poulantzas'a göre Foucault'nun çalışması, ondaki sınıfsallığı göz önünde bulunduran devrimci perspektifin eksik olmasına rağmen önemlidir. Bu düşünceyi önemli hale getiren, modern toplumlarda bireyselliğin oluşmasını sağlayan belirli iktidar kurumlarına ilişkin yani devletin bireyselleştirici yanına ilişkin son derece materyalist bir analiz ortaya koyuyor olmasıdır. Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, London, Bookwell, 2001.

¹⁵¹ Foucault ortaya koyduğu kavramsal çerçeveyi gerektiğinde kullanılabilir bir “ kavramsal alet çantası” olarak görür.

¹⁵² Bu konudaki en önemli girişimlerden birinin Jacques Bidet'ye ait olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Düşünür *Foucault'yu Marx'la Okumak* başlıklı çalışmasında iki düşünürü birbirlerinin projelerini tamamlayacak biçimde okumayı dener. Bununla birlikte özellikle güvenlik ve yönetim kavramları söz konusu olduğunda, bu çalışmamızda da faydalandığımız birçok Marksist ve anarşist düşünürün Foucault'ya döndüğünü belirtmek gerekir.

¹⁵³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 98.

¹⁵⁴Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 98.

uygulayan, onun hem dışında hem de içinde yer alan yönetimsellik sayesinde varlığını sürdüren bir biçimdir:

O halde, sınırları ve tarihi içerisinde devlet, ancak genel yönetimsellik tekniklerinden hareketle anlaşılmalıdır.

Ve belki de, tamamen genel, kaba ve dolayısıyla kesin olmayan bir biçimde, Batı'daki büyük iktidar biçimleri ya da ekonomileri şu şekilde yeniden okunabilir: Önce, bütün mukavele ve uyumsuzluklar oyunuyla birlikte işleyen, feodal bir toprakta doğmuş ve kabaca bir yasa –yazılı ve sözlü yasalar– toplumuna denk gelen adalet devleti; ikinci olarak, 15. ve 16. yüzyıllarda feodal değil sınıra dayalı bir topraktan doğmuş olan, nizamname ve disiplin toplumuna denk gelen idari devlet; ve nihayet toprağıyla, işgal edilen yüzeyle değil, bir kitleyle tanımlanan yönetim devleti –ki burada kitleden kasıt, hacmi, yoğunluğu ve elbette üzerinde yayıldığı ama onun ancak bir bileşeni olan toprakla birlikte nüfus kitlesidir. Temel olarak nüfus üzerinde yoğunlaşan ve ekonomik bilgiye dayanıp bunu kullanan bu yönetim devleti, güvenlik düzenekleriyle kontrol edilen bir topluma denk gelir.

Gordon'un belirttiği üzere,

Devlet teorisi, yönetimin modern faaliyetlerini devletin özsel özelliklerinden ve eğilimlerinden, özellikle de kendi dışındaki her şeyi yutmaya veya sömürgeleştirmeye yönelik varsayılan eğiliminden çıkarmaya çalışır. Foucault, devletin bu tür içsel eğilimleri olmadığını savunur; daha genel olarak, devletin bir özü yoktur. Foucault, devlet kurumunun doğasının, bunun tersinden çok, yönetim pratiklerindeki değişikliklerin bir işlevi olduğunu düşünür. Siyaset teorisi kurumlara çok fazla, pratiklere ise çok az ilgi gösterir.¹⁵⁵

Foucault'nun erken dönem çalışmalarından itibaren vurguladığı üzere hem iktidarın hem de devletin bir özü yoktur. Onun yaklaşımına göre devlet, onun ideolojik aygıtları ve bunların etkileri basitçe devletin çekirdeğinden, onun özünden çıkarsanamaz. Aynı şey üretim ilişkileri için de geçerlidir. Üretim ilişkileri de ne iktidar ilişkilerinin altında yatan temel hareket ettirici olarak görülebilir ne de devlet sadece bu ilişkilerin yürütücüsüne indirgenebilir. Ona göre en temelde, tüm insan ilişkilerine sinmiş durumda işleyen bir iktidar ilişkileri ağı söz konusudur. Dolayısıyla bunlar iktidar odakları oldukları ölçüde, hem devletin hem de üretim ilişkilerinin anlamlı derecede belirleyici olduğu bir okuma gerçekleştirilebilir olsa da, bunların bir öz, tüm iktidar etkilerinin kendilerinden çıkarsandığı bir köken olarak kavranması hatalı olacaktır. Buna göre yapılması gereken şey, iktidar etkilerini yönetim gibi çatı bir kavram aracılığıyla yeniden ele almaktır.

¹⁵⁵ Gordon, *a.g.m.* s. 4.

Dolayısıyla her şeyden önce yönetim ve yönetimsellik kavramlarıyla birlikte Foucault'nun devlet sorununa giriş yaptığını tekrar etmek gerekir. Bu tarihten itibaren Foucault, Hristiyan pastorallığından günümüzde neoliberal yönetimselliğin uygulanmasına giden yolda yönetimselliğin gelişimini orijinal bir okumayla serimler. Burada Lemke'nin kıymetli hatırlatmasına kulak vermek gerekir: Foucault, “yönetimi yalnızca bir iktidar teknolojisi olarak değil, bilhassa onun politik rasyonelliği üzerinden çözümler (...) Yönetim, iktidar uygulamasının ‘rasyonelleştirildiği’ söylemsel bir alana işaret eder.”¹⁵⁶ Bu bakış açısından özgün bir rasyonaliteye sahip devlet de, o halde, yönetimin bir kipi olarak görülecektir.¹⁵⁷

Foucault 11 Ocak 1978 dersinde girişi şöyle yapar:

Bu sene, daha önce biraz gelişigüzel biçimde biyo-iktidar olarak adlandırdığım şeyi, çok önemli bulduğum bir dizi fenomeni, yani insan türünün temel biyolojik özelliklerini oluşturan şeylerin bir politikaya, bir politik stratejiye, genel bir iktidar stratejisine dâhil olmalarını sağlayan mekanizmaların bütününe incelemeye başlamak istiyorum. Başka türlü söylersek, modern Batılı toplumların 18. yüzyıldan itibaren, insanın bir insan türü teşkil ettiği yönündeki temel biyolojik olguyu nasıl hesaba katmaya başladıklarını incelemek istiyorum.¹⁵⁸

Yaşam ve nüfus kavramları, Foucault'nun yönetimsellik kavrayışının (biyopolitika kavramı ona eşlik edecek şekilde) temel odak noktalarından ikisidir. 1976'da biyo-iktidar kavramını ortaya atarak ifade ettiği yaşam üzerindeki iktidar fikri, aradan geçen bir yıl sonra şimdi “nüfus” kavramına yaptığı vurguyla yönetimsellik ve biyopolitika kavrayışlarına bağlanır. Çünkü yeni iktidar, yaşam üzerinde işler (biyopolitika) ve bunun yegâne koşulu –ona eşlik eden tüm modern mefhumların bağlayıcısı olarak– nüfus denen yeni bir politik öznenin doğmuş olmasıdır. Kariyerinin başından itibaren Batı dünyasındaki özneleşme biçimlerini iktidarın kılcallaştığı noktalarda inceleyen Foucault öncelikle 16. yüzyıldan itibaren sahneye çıkan “insan” kavramını hedef almış, sonrasında da bu kavrayışa özgü iktidar teknolojilerinin, nasıl olup da içinde bulunulan hâkim iktidar ilişkileri biçimine büründüğünü analiz etmek

¹⁵⁶ Thomas Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 212. Lemke'ye göre bunun ilk ve en açık belirtisi kavramın kendisinde yönetim ile *mentalite*'nin semantik bağlantısıdır.

¹⁵⁷ Pasquale Pasquino, “Theatrum Politicum: The Genealogy of Capital”, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago, University of Chicago Press, 1991, s. 117.

¹⁵⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 4.

istemiştir. “İnsan”ın, tüm modern belirlenimleriyle (psikolojik, biyolojik vs.) bir tür ve nüfus olarak kavranışı, ona farklı bir şekilde muamele edilmesini getirmiş, böylece bu yeni özne modern devletle birbirini koşullayarak yeni bir iktidar teknolojileri bütününe doğuşuna eşlik etmiştir. Modern bilimlerin doğuşu, bu sırada yerleşen insan anlayışı, ekonomi politığın doğuşu, mekânın belirli bir tarzda düzenlenmesi ve nihayet güvenliğin şimdiye dek görülmemiş bir tarzda ele alınması, tüm bunlar yönetimsellik denen özgün bir iktidar teknolojileri bütününe ancak birlikte ele alındıklarında anlaşılabilir eşlikçileridir. Foucault’ya göre modern devletin varlığını sürdürmesini, daha doğru bir ifadeyle imparatorlukların çözülme sürecinde devreye girerek –ulus devlet biçiminde– hâkim iktidar tipi olarak ortaya çıkıp sağ kalmasını sağlayan şey, tüm bu yenilikleri benimseyen yönetimselliğin taktikselliği/teknolojisi olmuştur. Liberalizm ve neoliberalizm ise burada, söz konusu bütünlüğü modern devletle birlikte taşıyan rejimler olarak kavranır. Foucault, şimdilerde genel kabul olarak –ve onun en önemli katkılarından birisi olarak– görülen “liberalizm bir ekonomik sistem değil, bir tür yönetme sanatıdır” şeklindeki tespiti yapan ilk düşünürdür ve bu bağlamda “Yönetimsellik kavramı, herhangi bir iktidar ilişkisini değil; modern devletin doğuşunu besleyen yönetim tekniklerini tanımlamaktadır.”¹⁵⁹ Bu bakımdan “şimdi” ile ilgilendiği ölçüde Foucault’nun yönetimsellik analizi, en başından “neoliberal yönetimsellik” analizi olarak da görülebilir.

Foucault, yasa koymak ile hükmetmekten farklı bir iktidar tipi/teknolojisi olarak “yönetim”in doğuşunu doğrudan “nüfus”un doğuşuyla bağlantılandırır. Aslında yönetim kavramını kendi kavramsal çerçevesine ekleme ihtiyacı tam olarak bu doğumdan kaynaklanmıştır. Yani onu “yönetim” kavramını kullanmaya iten şey, ilkin iktidarın mikrofiziğiyle ortaya koyduğu, “iktidarın, belirli ölçüde özgürlükleri bulunan iki özne arasındaki bir ilişki kipi olduğu ve birinin diğerinin gelecekteki eylemlerini belirleme kapasitesi olduğu” tespiti ve ikinci olarak da belirli bir tarihsel süreçte nüfusun hâkim iktidar tipi açısından temel özne ve muhatap olarak ortaya çıktığını gözlemlemek olmuştur. Foucault bu andan itibaren adeta kelimelerin zorlamasıyla “hükmetmek”

¹⁵⁹ Michel Sennelart, “Derslerin Bağlamı”, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2016.

ifadesini terk etmek ve “yönetim”den bahsetmek zorunda kaldığını belirtir. Zira modern siyaseti düşünürken ortada olan şey ona göre hükmetmekten daha “fazlasıdır”:

Nüfustan söz ederken, sürekli geçen bir kelime vardı –benim bunu bilerek yaptığımı söyleyeceksiniz, belki tam da öyle değil–, bu da “yönetim” [*gouvernement*] kelimesiydi. Nüfustan söz ettikçe “hükümrân” demeyi bıraktım. Burada görece yeni olan, kelime ya da gerçeklik düzeyi olarak yeni olmasa da teknik olarak yeni olan bir şeyi belirtmeye ve ona ulaşmaya doğru sürüklendim. Ya da daha ziyade, bir gün kralın iktidarını sınırlandırmak için “kral hükmeder ama yönetmez” dedirtecek ölçüde, yönetimin kurallara nazaran ayrıcalıklı hale gelişinin, yönetimin hükmetmenin yerini almasının ve yönetimin aslında hükmetmeye, hükümrânlığa, *imperium*’a göre daha fazla bir şey oluşunun, kısacası buradaki modern politik sorunun mutlak olarak nüfusa bağlı olduğunu sanıyorum.¹⁶⁰

Nüfusun yönetimsellik açısından bunca önemli oluşu, Foucault’nun en başından beri ilgisini oluşturan iktidar ilişkileri içerisinde yerleşen “özneleşme biçimleri” meselesinin önemli bir tezahürü olmasından kaynaklanır. Yönetimsellik kavramıyla birlikte Foucault’nun düşüncesi, onun böyle bir iddiası olmamasına rağmen bir bütünlüğe kavuşur çünkü burada olan şey insanların tam da daha az müdahale, daha az idare ve hatta daha az yönetimle fakat “özneleşme” aracılığıyla daha çok yönetiliyor olmasıdır. Bu bakımdan nüfus denilen yeni politik özne, yönetimselliğin ilk hedefi ve üzerinde işleyebileceği yegâne alandır. Fizyokratların “ekonomik yönetim” kavramını giderek öne çıkaran Foucault, nihayetinde kavramı iktidarın ekonomi formunda ve modelinde uygulanması anlamında kullanmaya başlar. Fakat bu noktada başta nüfus olmak üzere ele alınacak tüm kavramların anlaşılabilmesi açısından Foucault’nun yönetimselliğe dair en temel tanımını erkenden hatırlatmak uygun görünmektedir. Ardından nüfusu Foucaultcu yönetimsellik kavrayışı açısından ayırt edenin ne olduğu, içerisine doğduğu “ortam”ın nihai özelliklerinin ortaya konmasıyla ayrıntılı olarak anlaşılacaktır. Yönetimselliğin anlaşılması yolunda güvenlik, toprak ve liberalizm-neoliberalizmin çiftinin ancak birlikte var olabilecek anlamlarının anlaşılabilmesi için bu yol uygun görünmektedir. Foucault yönetimsellik kavramıyla temelde üç şeyi kastetmektedir:

“Yönetimsellik” derken, temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan,

¹⁶⁰ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 71.

usullerden, çözümlene ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastediyorum. İkinci olarak, “yönetimsellik” derken, Batı’nın tamamında, “yönetim” olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümlerlik ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi, kuvvet çizgisini kastediyorum. Bu iktidar tipi beraberinde bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan ise bir dizi bilmeyi getirmiştir. Nihayet, “yönetimsellik” derken, Ortaçağ’daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş “yönetimselleştiği” süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu anlamak gerekir.¹⁶¹

Görüldüğü üzere Foucault, “insanların”, bir tür olarak “insan” başlığı altında toplanmalarını, yani biyolojik olarak üzerinde konuşmanın bir fark yarattığı, en temeli yaşam olan haklara sahip olduğu tırnak içinde “insan” olarak ele alınmalarını ve nüfus adı altında politik bir öznellik biçiminde birleşmelerini yeni bir olgu olarak ele almaktadır. Gerçekten de “insan”ın, hem biyolojik bir tür olarak hem de belirli eğilimler ve özelliklerin toplamı olarak bu başlık altına alınması modern bir yaklaşımdır. Nihayetinde “insan” kavramı, bugün kullandığımız anlamıyla ilk kez erken dönem modern düşünceyle birlikte düşünce dünyamızda yer edinmiştir. Politik izdüşümünü yurttış kavramının anlamında takip edebileceğimiz bu dönüşüm, bir takım toplumsal olaylar ve fenomenlerin gelişmesiyle birlikte düşünülmüş ve en az tıp kadar sosyal bilimler alanında da karşılık bulmuştur. Foucault da, ilk kez 1974 yılında “Toplumsal Tıbbın Doğuşu” başlıklı bir konuşmasında kullandığı “biyopolitika” terimini ayrıntılandırmak istemekte yani insanın bu biyolojik varlık olmağına iktidar ilişkileri açısından yönelmektedir.

Şimdiye dek iktidar ilişkilerini toplumsal ilişkilerin tümüne sinik –neredeysse yazgısal– bir biçimde kavrayarak iktidar söz konusu olduğunda devletin ayrıcalıklı yerini elinden alan Foucault, yönetimsellik kavramıyla birlikte devlet sorununa bir dönüş yapar. Hukuki ve savaş olarak iktidar düşüncelerinin terk edilmesiyle birlikte Foucault iktidarın mikrofiziğinin temel varsayım ve sonuçlarını da gözden geçirmeye başlar ki bu da onu makro-iktidarın soybilimsel bir analizini yapmaya iter. Aslında Foucault’nun makro ölçekli bir kurum olarak devletin iktidar hususunda ayrıcalıklı bir yere sahip olmadığı yönündeki görüşü değişmiş değildir. Her ne kadar devlet iktidar ilişkilerinin bazı açılardan düzenlenmesinde inkâr edilemeyecek boyutta etkili olsa da, nihayetinde iktidar

¹⁶¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 97-98.

ilişkileri devletin varlığını “önceler”. Bu bakımdan devlet, iktidar ilişkileriyle ya da yönetsel rasyonaliteyle ilişkisinde ele alındığında “üstyapısal”dır.¹⁶² Fakat incelemesi eninde sonunda onu, bu ilişkilerin yoğunlaştığı bir birim olarak devletle de ilgilenmek zorunda bırakır. Çünkü hem yönetsellik modern devleti özgün bir ilişkisellik içerisinde doğurmuştur; hem de eğer bir hakikat politikası yapılacaksa sorunu doğru tespit etmek adına, devletin bu ilişkilerin bir sonucu olduğunu göstermek gerekir. Üstelik önce liberalizm ve sonra neoliberalizm, yeni ve özgün tipte iktidar teknolojilerinin yürütücüsü olduğu, günümüz dünyasına temel karakterini veren yönetsel rejimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Foucault, hâlâ iktidar meselesinin devletin üzerinde, ondan daha kapsayıcı olduğunu düşünmektedir fakat yönetsellik kavramıyla o, “modern devletin incelenmesini, ondan daha geniş ve daha köklü bir teknolojiler bütününe (‘yönetselliğe’) bağlamak istemektedir.”¹⁶³ Peki, devletle ilgili bu tür açıklamalarda bulunmak ve neredeyse “önemsiz” olduğunu söylemek Foucault’yu eleştirdiği şekilde “devlet-fobik” yapmaz mı? Kelly’nin de ifade ettiği üzere, Foucault’nunki, onun devlet fobisinden anladığı anlamda bir fobi değildir. Foucault kariyeri boyunca devlet kavramının politikanın asli unsuru olarak ele alınışına, politikayı düşünmenin temel yolu olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Fakat onun kastettiği, önceki bölümde ele alınan, “kralın kellesinin uçurulması gerekir” fikrinde yatar. Devlet fobisiyle kastettiği şey, bir karşı çıkışı ifade etse bile yani onu bir “canavar” ya da bir sınıfın çıkarlarını korumak üzere işleyen bir aygıt olarak nitelendirse bile, devlete aşırı önem yükleyen bakış açısıdır. Bu bakımdan “devleti olduğundan daha önemli kıldığı için devletten nefret etmek bile bir hatadır”.¹⁶⁴

Yönetim ve yönetsellik kavramlarının hem Foucault’nun düşüncesi hem de modern toplumun kavranması açısından özel bir önemi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Foucault 1978 yılının dördüncü dersinde bu derslerin başlığının aslında “yönetselliğin tarihi” (*Histoire de la gouvernementalite*) olmasının daha doğru olacağını belirtir zira derslerin odağı tamamen “yönetim” olmuştur. Nihayetinde 1979 yılı derslerinin başında bir önceki yılki amacını şöyle özetlemektedir; “politik hükümlerliliğin

¹⁶² Mark Kelly, “State”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, s. 478.

¹⁶³ Ferhat Taylan, “Önsöz: Strateji, Norm, Yönetim: 1978 Dersi İçin Bir Güzergâh”, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2016, s. xviii.

¹⁶⁴ Kelly, *a.g.e.*, s. 479.

icrasında yönetim pratiğinin akılsallaştırılmasının incelenmesi.”¹⁶⁵ Söz konusu kavramın Foucault düşüncesi açısından önemi iki türdür: bu kavram, (1) şimdiye kadar ortaya koyduğu düşünceleri birbirine bağlar. Lemke’nin yerinde tespitine kulak verilecek olursa “yönetim kavramı, Foucault’nun ‘devlet’ ve ‘öznellik’ten oluşan ve önceki çalışmalarını belirlemiş olan ikili problem bloğuna verdiği yanıttır.”¹⁶⁶ Bu tespite göre yönetim kavramı Foucault’nun bireyselleşme ve devletleştirmeyi birlikte ele alabilmesini, öznenin özgürlüğü ile devletin iktidarını birbirini dışlamayan tümleyici süreçler olarak okumasını sağlayan kavramdır –ki ilerleyen satırlarda gösterilmeye çalışılacağı üzere devletin yönetimselleşmesi süreci tam da neoliberal öznenin özgürlüğünü yönetim aracılığıyla garanti altına alır.¹⁶⁷ (2) Bu kavrama başvurmakla Foucault siyaset felsefesi tarihinde yerleşik olarak yapılan kuvvet-diyalog; şiddet-düşünce; zorunluluk-özgürlük karşıtlıklarından sıyrılmış olur. Siyaset felsefesi geleneğinde genel olarak başlangıcının Platon’a dayandırıldığı ve daha sonra Locke ve Kant’ı izleyerek günümüzde Arendt, Habermas, Rawls gibi düşünürlerle bağlanan ve genel olarak kamusal, adalet ile “diyalog” temelinde yükselen bir anlayış bulunduğu varsayılır; daha doğru bir ifadeyle tarih okumalarında böyle bir hat takip edilebilir. Buna karşılık bir de sofistler ile Thrasymakhos’ta ilk ifadelerini bulan, modern dönemde Machiavelli ve Hobbes’un öne çıkan temsilcileri olduğu ve özellikle Marx ile kimi Marksist düşünürlerin içerisinde yer aldığı ve kuvvet ilişkilerini ön plana çıkartan, bu minvalde devlet ve toplumu da bu kuvvet ilişkileri temelinde kavrayarak şiddeti açıklayıcı bir nosyon olarak hesaba katan hat olduğu görülür. Buna göre bu iki hat, Foucaultcu bir tarzda söylenirse, tarih okuması *a priori* kabullerden bağımsız yapılamayacağı için “diyalog” ve “kuvvet” ilişkilerini temele almışlardır. Esasen Foucault’nun yaptığı hukuksal model ve savaş modeli ayrımı da – kimi düşünürleri tamamen geleneğin dışında ele almış olsa da– yaklaşık olarak bu klasik ayrıma tekabül etmektedir. İşte Foucault, önceki bölümde gösterildiği gibi, geldiği noktada modern dünya açısından iki yaklaşım biçimini de yetersiz bulduğu için, üçüncü bir yol aramaktadır. Bu da tam olarak onun özgün iktidar kavrayışına uyan bir “yönetim” kavramıyla olur. Foucault’nun iktidar ilişkilerini kurumlardan kurtarmak suretiyle yaptığı

¹⁶⁵ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 4.

¹⁶⁶ Lemke, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁶⁷ “Öznenin ‘özgürlüğü’ ve devletin ‘iktidarı’ birbirine dışsal değildir, bilakis birbiriyle ilintilidir; yani Foucault’nun ‘modern devletin soybilimi’ ile ‘öznenin tarihi’ birbiriyle ilintilidir.” Lemke, *a.g.e.*, s. 218.

mikro-fiziksel analiz onun “devlet” söz konusu olduğunda üçüncü ve daha kapsayıcı bir kavrayış sunmasına imkân vermektedir:

Esasen iktidar, iki rakip arasında bir çatışma ya da biriyle öteki arasında bağ kurulmasından daha fazlasıdır [...] Dolayısıyla iktidara özgü ilişki kipi ne şiddet ya da mücadele alanında ne de sözleşme ya da gönüllü bağ alanında... aranmalıdır. Bu ilişki *ne savaş ne hukuk modeline giren özel* bir eylem kipinde, yani yönetimde aranmalıdır.¹⁶⁸

Foucault'nun 1975 ile 1980 yılları arasında özellikle odaklandığı yönetimsellik kavramı ve devlet analizi, kendisinden sonraki çağdaş tartışmalarda son derece önemli bir yer tutmuştur. Yönetimsellik ve yönetim meseleleri, özellikle de neoliberalizm bağlamında yapılan birçok çalışma en başından Foucault'ya dönmektedir. Dolayısıyla Foucault'nun, yukarıda yaptığımız siyaset tarihindeki iki hattın dışında konumlanarak, kendisinin böyle bir iddiası olmasa da devlet teorisine ciddi bir katkı yaptığını ifade etmek gerekir. Yukarıda bahsi geçen ayrımın çok benzerini Steven Lukes da yapmıştır. Fakat Lukes *İktidar: Radikal Bir Görüş* başlıklı çalışmasında Foucault'yu ikinci hatta yerleştirir.¹⁶⁹ Bu çalışmada gösterilmeye çalışıldığı üzere Foucault'nun daha en başından yaptığı iktidar ilişkileri analiziyle ve sonrasında onun yerini alan yönetimsellik kavramıyla bu ayrımların dışında konumlandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Thomas Lemke de aynı noktaya işaret etmiş ve Lukes'un bu konumlandırmasını hatalı bulmuştur.¹⁷⁰ Bu bağlamda, bu çalışmada Foucault'nun bu ikili hattın dışında kaldığı ve yönetim analitiği ile devlet analizine ciddi bir katkı yaptığı yönünde iki temel sonuca varıldığını, bu sonuçların Lemke'de de bulunduğu gözlemlendiğini şimdiden ifade etmek gerekir.

Foucault yönetimsellik kavramını, özgün iktidar kavrayışından hareketle özne ve “devlet”e yaklaşmanın mümkün ve doğru yolu olarak öne sürmüştür. Daha doğrusu onun yaptığı, “devletin incelenmesinde yönetim kavramına, kurumların analizinde disiplin

¹⁶⁸ Foucault'dan akt. Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, s. 210.

¹⁶⁹ Steven Lukes, *İktidar: Radikal Bir Görüş*, çev. Mehmet Ratip, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

¹⁷⁰ “Foucault, ziyadesiyle yaygın olan bu ayrımın ötesine geçmek ve her iki kavrayışın da altında yatan şu öncülü sorgulamak ister: İktidar analizinin ya meşruiyet ve uzlaşa sorunuyla ya da sınırlama ve şiddet sorunuyla bağlantılandırılması.” Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, çev. Utku Özmakas, Pharmakon Yayınları, 2015, Ankara, s. 13.

kavramına verilenle aynı önemi”¹⁷¹ atfetmektir. Tam da bu sebeple deliliği, yani en yerel biçiminde iktidarın etkilerini yahut ceza sistemini ve cinselliği, hatta devleti aynı soruyu sorarak incelemeye kalkışmaktadır.¹⁷² Acaba bu verili biçimlerinin altında –veya üstünde– bunların norma bağlı olarak kendileriyle ilişki içerisinde düşünüldükleri kurumların dışında incelenebilirler mi? Dahası, iktidar ilişkilerine dair bir çözümleme, bunları hakikat oyunu dediği şeyin dışında ve daha kapsayıcı biçimde ele almayı sağlayabilir mi? Çünkü nihayetinde Foucault’nun reddetmemizi söylediği “olduğumuz şey”¹⁷³, tüm bu ilişkiler çokluğu içerisinde türemiş öznellik biçimlerinden meydana gelmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere Foucault devlet sorununa genel olarak gereğinden fazla önem verildiğini ve iktidarın, merkezi devlet olan bir noktadan yayılmadığını ifade etmiştir. *Bilme İstenci*’ne geldiğinde Foucault’nun iktidarla ilişkisinde devleti tam olarak nerede gördüğünü anlamak mümkün olur. Öncelikle “iktidar derken, belli bir devlet içinde vatandaşların bağımlılığını garanti eden kurum ve aygıtlar bütünü olan – büyük ‘i’ ile yazılan– İktidar’dan söz etmek istemiyorum”¹⁷⁴ diyen düşünürün siyasi iktidarı ve hükümeti büyük İ ile yazılan iktidar olarak görmediği fakat “iktidar ilişkileri” analizinin bu kurumları aşan başka bir pratikler çokluğuna, bir ilişkiyel ağ bütününe işaret ettiği anlaşılmaktadır. İlerleyen satırlarda düşünür “Nasıl ki devlet iktidar bağıntılarının kurumsal bütünleşmesine dayanıyorsa” diye ekleyerek devleti, toplumsal ilişkiler ve kurumlar arasında işleyen iktidar ilişkilerinin makro bir biçimi olarak gördüğünü ifade etmektedir. Devlet sorununa ilerleyen satırlarda dönülecek olsa da burada işaret edilmek istenen nokta esas olarak şudur; Foucault, çeşitli nesnelere (delilik, cinsellik, ceza ve devlet de dâhil), tarih içerisinde aldığı biçimlerin bir dökümünü yapmaya çalışmamaktadır. Onun yapmaya çalıştığı şey, tüm bu ilişkiler çokluğunun çeşitli tarihsel görünümünün altında yatan ilişki biçimlerini, klasik kurumlardan ayrı ve daha derin bir

¹⁷¹ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault’nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, s. 211.

¹⁷² “Devlet, toplum, hükümdar, tebaa, vb. bir şeyin varlığını *a priori* kabul etmediğiniz takdirde nasıl tarihi yazabilirsiniz? Aynı soruyu delilik için de sormuştum; burada da soru ‘delilik var mıdır?’ değildi. Tarih bana deliliğin var olduğuna dair bir şey gösteriyor mu? Tarih bana deliliğe dair bir şey göstermiyor, dolayısıyla delilik diye bir şey yoktur. Hayır, akıl yürütme şekli, çalışma yöntemi bu değildi. Yöntem şuydu: deliliğin var olmadığını varsayalım. Bu noktadan hareketle, görünüşte delilik gibi bir ön kabule bağlanan pratikler ve olaylardan nasıl bir tarih çıkarılabilir?” Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 5.

¹⁷³ Foucault, “Özne ve İktidar”, s., 66.

¹⁷⁴ Foucault, *Cinselliğin Tarihi: Bilme İstenci*, s. 69.

biçimde düşünmeyi denemektedir. Yani söz konusu olan cezalandırma pratikleri olduğunda analiz mutlaka hukukun sınırlarını aşacak; devlet sorunu ele alındığında da büyük İ ile yazılan iktidarı incelemek yetersiz kalacaktır. Yapılması gereken devleti daha geniş bir iktidar teknolojileri bütünü açısından ele almaktır. Bu bakımdan Foucault'nun biyopolitika ve yönetimsellik kavramlarının devreye girmesiyle yürüttüğü araştırma devletin “iktidar ilişkileri” açısından bir analize tutulmasının sonucudur. Kendi ifadesiyle;

Nasıl ki modern Batı'da akıl ile delilik arasındaki ilişkileri incelemek için kapatma ve ayırma usullerini araştırmayı denediyseniz ve böylelikle tımarhanenin, hastanenin, terapilerin ve sınıflandırmaların arkasından dolaşmış olduysanız; nasıl ki hapisane konusunda, genel iktidar ekonomisine ulaşmak için dar anlamda ceza kurumlarının arkasından dolaşmayı denediyseniz; acaba devlet konusunda da aynı tersine dönüşü gerçekleştirmek mümkün müdür? Acaba devleti, onun dönüşümlerini, gelişimini, işleyişini sağlayan bir genel iktidar teknolojisinin içine dâhil etmek mümkün müdür? Acaba devletle arasındaki ilişki, ayırma teknikleriyle psikiyatri arasındaki, disiplin teknikleriyle ceza sistemi arasındaki, biyopolitikle tıp kurumları arasındaki ilişkiye benzeyen “yönetimsellik” diye bir şeyden söz edebilir miyiz?¹⁷⁵

Foucault yönetimsellikle birlikte devlet sorununa giriş yapmıştır fakat bu hareketi ve yönetim kavramının eklenmesi önceki çözümlerini reddettiği anlamına gelmez. Aksine yönetimsel rasyonalite belirli bir tarihte yoğunlaşan ve hâkim hale gelen bir iktidar tipi olmasına rağmen böyle bir toplumun içerisinde disiplinci ve yasal taktiklerin, iktidarın bu tür bir kuruluşunun tamamen ortadan kalktığı asla düşünülmemelidir. Bu iktidar tipleri birlikte var olabilmekte, birlikte işlemektedir, mesele daha çok belirli bir dönemde birinin hâkim iktidar tipi olarak iktidar ilişkileri ağına temel karakterini, ruhunu vermesidir. Bu yanılgıdan kaçınılmasını Foucault birden fazla yerde telkin eder.¹⁷⁶ Aksi

¹⁷⁵ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 106.

¹⁷⁶ Bu durum cinselliğin bastırılması meselesi için bile geçerlidir. Foucault, cinsellik örneği üzerinden ele aldığı “baskıcı varsayım”ın yanlış olduğunu söylemekle, cinselliğin hiç bastırılmadığını ve bu yöndeki yaklaşımların hepten yanlış olduğunu kastetmez. Onun kastettiği daha çok, bu ilkelerin analiz için tamamen yanlış değil, eksik ve yetersiz olduğudur: “Bir noktada iyice anlaşmamız gerekir: İlkçağdan bu yana cinselliğin yasaklanmadığını, karalanmadığını, maskelenmediğini ya da bilinmezlikten gelmediğini iddia etmiyorum. O dönemden sonra, eskisine oranla daha az bastırıldığını bile öne sürmüyorum. Cinsellik yasağının bir tuzak olduğunu söylemiyorum; benim söylediğim, bu yasağı, modern çağdan bu yana cinselliğe ilişkin söylenmiş olan sözlerin tarihini yazdıracak temel kurucu öğeye dönüştürmenin bir tuzak olduğudur. Baskıcı varsayımın, ‘hayır’ demeye yarayan kocaman merkezi bir mekanizmada bir araya getirdiği tüm bu öğeler –yasaklar, retler, sansürler, inkârlar- yalnızca, hiç de salt bunlara indirgenemeyecek bir söyleme geçirme, bir iktidar yöntemi, bir bilme istencinde işlerlik kazanacak taktik ve yerel rolleri bulunan parçacıklardır.” Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi: Bilme İstenci*, s. 18.

takdirde örneğin olağanüstü hal ilan edilen ve kanun hükmünde kararnamelerin çıkartıldığı, yurttaşların yargılanmaksızın işlerinden atıldığı ya da devlet şiddetinin gözle görünür bir biçimde kullanıldığı aktüel bir durum düşünölsün; böyle bir durumda siyasi iktidarın yönetimsel taktiklerin dolambaçlı yollarından ziyade hükümlanlık tipi çözümlere başvurduğu şeklinde bir karşı çıkış daha baştan Foucault'nun iktidar ilişkileri çözümlemesini yanlışlamış olurdu. Dolayısıyla Foucault'nun şu hatırlatmasını burada tekrar etmek yerinde olacaktır:

Yani, öğelerin birbirini takip ettiği, ortaya çıkanların öncekileri ortadan kaldırdığı bir dizi yoktur karşınızda. Yasal olanın çağı, disiplinci olanın çağı, güvenliğin çağı yoktur. Güvenlik mekanizmaları disiplinci mekanizmaların, onlar da hukuki-yasal mekanizmaların yerine geçmez. Aslında karşınızda, içinde elbette tekniklerin değiştiği, mükemmelleştiği, en azından daha çetrefil hale geldiği karmaşık bir yapılar dizisi var; ama esas değişen, hukuki-yasal mekanizmalar, disiplinci mekanizmalar ve güvenlik mekanizmaları arasında arasından hangisinin ağır bastığıdır, daha doğrusu bunlar arasındaki bağılılık sistemidir. Başka türlü söylersek, buradaki tarih, esas olarak tekniklerin tarihidir.¹⁷⁷

Bu noktada Foucault'nun iktidar tipleri dökümünün tarihsel değil tematik olduğuna işaret eden en önemli örneklerden birisi, maalesef bizlerin de deneyimlemek zorunda kaldığı “salgın hastalık” örneğidir. Önceki bölümde ortaya konduğu üzere Ortaçağ boyunca cüzzam karşısında alınan “dışlama” önlemi Foucault'nun iktidarın belirli bir tipini karakterize etmesine kaynak sağlıyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda veba karşısındaki tavır ise değişmiş görünmektedir. Buna göre veba karşısında yapılan şey söz konusu bölgelerin, şehirlerin sınırlandırılıp dışarıya kapatılmasının yanında, bu insanların dışarıya ne zaman çıkabileceklerinin, neler yapmaları gerektiğinin, nasıl beslenmeleri gerektiğinin belirlenmesidir. Söz konusu bölgede yasaklara uyulmak zorunludur ve evler müfettiş denetimine açılmak zorundadır. Buradaki sistemin disiplinci olduğu son derece açıktır. Geldiğimiz noktada asıl önemli olan örnek ise yine bahsi geçmiş olan çiçek hastalığı ve aşılama pratikleridir. Burada yakın zamanda yaşanan pandemi deneyimiyle ortak bazı kaygılar söz konusudur ve disiplinci tekniklerin, güvenlik düzenekleriyle birlikte kullanıldıkları ortadadır:

Burada sorun, disiplin yardıma çağrılısa bile, bir disiplini dayatmak değil, kaç kişinin, kaç yaşında, hangi sonuçlar ve hangi ölüm oranlarıyla çiçek hastalığına yakalandığını, nasıl izler taşıdığını, aşının taşıdığı riskleri, bir bireyin aşuya

¹⁷⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 9.

rağmen ölme ya da hastalığa yakalanma risklerini, nüfus üzerindeki genel etkileri bilmektir. Yani asıl sorun, cüzzamdaki gibi bir dışlama sorunu, vebadaki gibi bir karantina sorunu olmaktan çıkıp, salgın ya da yerleşik fenomenleri önlemeye uğraşan tıbbi mücadeleler sorunu, salgın hastalıklar sorunu haline gelecektir.¹⁷⁸

Örneğin gösterdiği üzere yasal ve disiplinci mekanizmalar pekâlâ güvenlik düzenekleriyle iç içe biçimde işleyebilirler. Bu bakımdan ne iktidar düzeneklerinin birbirinden ayrı varlıkları, ne de Foucault'nun ayrımı salt tarihseldir. Judith Butler, Guantanamo'da yaşananları tartıştığı metninde devlet şiddeti ile Foucaultcu yönetimsellik kavramını ele alır. “O da, Foucault için egemenin iktidarının ve yönetimselliğin birbirini dışlamadığını ve bu iki iktidar biçiminin eş zamanlı var olabileceğini vurgular.”¹⁷⁹ Devlet şiddetinin, yaşam ve ölüme karar veren egemen formunda ortaya çıktığı bu durumda hukukun askıya alındığı, hatta yasa-ötesi bir konumda bulunduğu ileri sürülmüştür. Buna göre yönetimsel pratikler, güvenlik meseleleri ve nüfus idaresi söz konusu olduğunda, şiddet etkili ve verimli olduğu ölçüde şiddetin meşruiyetini kabul etmektedirler. Johanna Oksala, devlet şiddeti meselesinin, Foucault'nun çözümlemesinin sadece disiplinci yanına uygun olmadığını, yönetimsel-idare ile son derece tutarlı olduğunu ileri sürer:

Profesyonelleşen, aklileşen ve bürokratikleşen [artık] şiddettir. Devlet, şiddetin uygulanışı ile ilgili yasal, psikolojik ve tıbbi uzmanlık ağı oluşturmalıdır. Bu profesyonel uzmanlar, neyin yapılması ve neyin yapılmaması gerektiği ile ilgili öneri dağıtarak devlet şiddetinin işleyişine bir akılsallık, ruhsuzluk ve adalet aurası vakfederler.¹⁸⁰

Sonuç olarak yönetim kavramının sahneye çıkışı, “devlet”in Foucaultcu analize ilk defa özel olarak konu olduğu anlamına gelir. Foucault, yönetim kavramını özel bir anlamda kullanmak üzere sınırlandırır ve devlete dair politik rasyonaliteye işaret etmek üzere –özgün bir biçimde– “yönetimsellik” kavramını türetir. Yönetimsellik kavramıyla onun yapmak istediği şey “devlet sorunsalını dışarıdan ele almak, yönetimsellik pratiklerinden yola çıkarak incelemektir.”¹⁸¹ Yönetimsellik sorunu “Foucault’ya sıkça yöneltilen ‘iktidar analizinde devleti yok saydığı’ yönündeki itiraza cevap verir. Foucault

¹⁷⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 11.

¹⁷⁹ Butler’dan akt. Johanna Oksala, “Devlet Şiddetinin Yönetimi”, s., 172.

¹⁸⁰ Oksala, “Devlet Şiddetinin Yönetimi”, s., 173.

¹⁸¹ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 65.

bu analizin devleti dışlamadığını, ancak ona tabi de olmadığını açıklar.”¹⁸² Foucault’nun yönetim kavramına giden yolu, 1976 yılındaki son dersinde açıkça kendisini gösterir. Foucault, özellikle tıbbın ve istatistiğin insanların nasıl giderek yaşamlarını düzenleme (*regulation*) ilkesi haline geldiğini; politikada gerçekleşen şeyin giderek daha fazla biyotoplumsal süreçleri yürütme, idare etme olduğunu gözlemlemektedir. İşte burada Foucault yaşam-ölüm, hastalık-aşı, istatistik-güvenlik temalarının öznesi olan çokbaşı başka bir beden, biyolojik varlık olarak nüfusun sahneye çıkışıyla “yönetimsellik” kavramına geçiş yapmıştır. “Modernlik eşiğini” aşan devletlerde insanlar bir tür olarak, biyolojik bir tür olarak “insan” başlığı altına alınmakta ve yönetimsellik denen taktiksel bütün bu nüfusun “biyopolitikası” aracılığıyla işlemektedir. Böylelikle şimdi (modern) devlet sorunu Foucault’nun temel ilgisi haline gelir ve “iktidar ilişkileri” kavramsallaştırması yerini yönetimselliğe bırakır. İktidar analizinin “yönetim” kavramıyla devleti konu ediyor olması, yukarıda belirtildiği üzere Foucault’nun çalışmasını -sadece iktidar değil özne açısından da- bağlayan bir genişleme olarak görülmelidir:

1978 dersinde gerçekleşen “iktidar”dan “yönetim”e geçiş, yöntemsel çerçevenin eleştirilmesinden değil, bu çerçevenin disiplinlerin analizinde yerini bulamayan yeni bir nesneye, devlete doğru genişlemesinden kaynaklanır.¹⁸³

Çünkü Foucault’nun ele aldığı biçimiyle yönetim, sadece devlet yönetimini/ politik yönetimi değil “kendiliğin yönetimi” (*gouvernement de soi*) ile “başkalarının yönetimi”ni (*gouvernement des autres*) de kapsar. Genel olarak yönetim, neredeyse esrarengiz bir biçimde “tutumların yönlendirilmesi/yönetilmesi” anlamına gelir (*Conduire du conduite; conduct of conduct*). Bu bağlamda yönetim kavramının kullanımı özne meselesine de bir geri dönüşü işaret etmektedir.¹⁸⁴

¹⁸² Michel Sennelart, “Derslerin Bağlamı”, Güvenlik, Toprak, Nüfus, çev. F. Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2016, s. 285.

¹⁸³ Michel Sennelart, “Derslerin Bağlamı”, s. 286.

¹⁸⁴ Mitchell Dean, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, New York, Sage Publications, 2009, s. 22.

2. Güvenlik Mekanizmaları

Güvenlik, çok uzun zamandır politik yaşantının temel kavramlarından birisi haline gelmiştir. Hatta güvenliğin, hangi türden olursa olsun politik birliklerin kuruluşundaki en önemli meşruiyet kaynaklarından birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Barbar topluluklara karşı iç güvenlik, dış güçlere karşı uluslararası güvenlik yani içerideki ve dışarıdaki “düşmanlara” karşı güvenlik, her zaman politik ufkun odağında olmuştur. Hatta modern siyaset teorisinin (modern) devleti keşfi, doğrudan “insanların bir parça güvenlik uğruna özgürlüklerinden vazgeçmeleri”¹⁸⁵ dolayısıyla olmuştur. Hukuk devleti idealini hayal kırıklığına uğratan istisna hali, güvenlik uğrunadır. Son olarak, abartısız ifade edilirse bile ancak gözetim “çılgınlığı” diye nitelenebilecek olan günümüzdeki izlenme fetişizmi, tamamen toplumsal ve bireysel güvenlik uğrunadır. Lemke’nin Foucault’dan hareketle özetlediği gibi bugün bizler “bir hukuk devletinde veya disipline dayalı bir toplumda yaşamıyoruz; daha ziyade, hukuki ve disipline dayalı mekanizmaların giderek ‘güvenlik tertibatı’ tarafından ‘kolonize edildiği’ bir ‘güvenlik toplumu’nda yaşıyoruz.”¹⁸⁶

Elbette her kavram gibi güvenlik kavramının da, bir doğumu ve yaşadığı süre boyunca ilişkiler içerisinde aldığı tarihsel anlamlar vardır. Bu bakımdan güvenliğin siyaset tarihinde ortak bir mefhum olduğunu söylemekle iddia edilen şey, bu kavramın hep aynı anlama geldiği değildir. Söz gelimi antik güvenlik kaygısı ile modern güvenlik anlayışı birbirine çok az benzemektedir. Foucault’nun analizine göre de güvenlik, tarih içerisinde ortaya çıkmış iktidar kipleri tarafından son derece farklı biçimlerde kavranmış ve uygulanmıştır. Fakat modern dönemde güvenlik, öyle temel bir mekanizma haline gelir ki, düşünür bir “güvenlik toplumu”ndan bahsetmenin mümkün olup olmadığını incelemek durumunda kalır. Bu minvalde Foucault, yasal, disiplinci ve güvenliğe dayanan yönetsel üç iktidar tipinden özellikle ikinci ve üçüncü biçimi, “güvenlik düzeneklerinin” yerleşmesi süreciyle ayırır. Buna göre güvenliğin disiplinci ve modern ele alınışları farklı olmakla kalmaz; modern iktidar temel araç olarak güvenlik mekanizmalarını kullanır. Güvenlik mekanizmaları Foucault’nun yaptığı ayrıma göre

¹⁸⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019.

¹⁸⁶ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 272. “Mark Neocleous’a bakılırsa ‘Eğer herhangi bir fikir zamanımızın en belli başlı fikri olduğunu iddia edebilseydi, bu fikir ‘güvenlik’ olurdu.’. Özbekas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, s. 138.

modern iktidar teknolojileri içerisinde öyle bir yolda kullanılır ki, “bir güvenlik düzeneği, en azından benim burada sözünü ettiğim gibi bir düzenek, ancak özgürlük gibi bir şeyin sağlanması koşuluyla iyi işleyebilir.”¹⁸⁷ İşte modern iktidar kipinin üretici ve pozitif yanının ortaya çıktığı en önemli olgulardan birisi, modern özgürlüğün kullanımınıdır. Buradaki özgürlük, elbette liberal dolaşım özgürlüğüdür ve disiplinci mekanizmalardan farklı olarak güvenlik mekanizmaları bu özgürlüğün kullanımını sayesinde yerleşir.¹⁸⁸

2.1. Disiplinci Şehir İnşasından Güvenliğin “Ortam”ına¹⁸⁹

Foucault’nun yaptığı gibi yönetimsellik kavramı çerçevesinde modern devlete ilişkin bir analize, 1978 seminerlerine adını veren ilk kavramla başlanacak olunursa, nedir güvenlik? “Güvenlik”ten ne anlamak gerekir? Bu soruyu cevaplamak için Foucault “çocuksu” diye nitelendirdiği basit bir örnek kullanır. Söz gelimi “çalmayacaksın” ya da “öldürmeyeceksin” gibi bir yasa söz konusu olduğunda bunun cezası idam, sürgün gibi bir ceza olabilir. Foucault’nun daha önce belirlediği yasaya dayanan iktidar tipinin esas aldığı şey burada yasanın kendisi ve cezası olacaktır. Aynı örneğin ikinci yani disiplinci biçiminde yine aynı yasak söz konusudur fakat bu kez ceza bir dizi gözetleme, kontrol altına alma, izleme ve mekânı çeşitli bölgelere ayırma teknikleriyle düzenlenmiştir. Dolayısıyla ceza beden üzerinde yoğunlaşmıştır ve burada esas olan onun kontrol edilmesidir. Burada idam veya sürgün gibi cezanın bir anlık uygulanışı ve suçun suçlunun “bedeninde tanınarak”¹⁹⁰ bedelin ödenmesinden ziyade ıslah edilme, topluma yeniden kazandırılma süreçleri ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla ceza bir bedelden ziyade kapatılma ve ıslah aracılığıyla topluma yeniden kazandırılmayı gözetmektedir –ki biyo-iktidarın beden üzerindeki bu uygulanışı *Hapishanenin Doğuşu*’nda ele aldığı disiplinci mekanizmadır.

¹⁸⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 48.

¹⁸⁸ Özgürlük meselesi liberalizm ve neoliberalizm başlığında ayrıca ele alınacaktır.

¹⁸⁹ Çalışmanın önümüzdeki birkaç başlığı, elinizdeki bir tez çalışması olduğu ve temel meselesi “yönetimsellik” olduğu için zorunlu olarak bazı betimleyici ayrıntılara ayrılmıştır. Bu başlıklarda Foucault’nun vardığı sonuçlara gidiş yolu özetlendikten devlet tartışmasına girilecektir. Foucault’nun 18 Şubat’taki dersinden alıntılanırsa: “bütün bunların hem şematik hem de biraz sıkıcı havası için kusura bakmayın.” Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 31.

¹⁹⁰ Ferda Keskin, “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, *Cogito: Şiddet*, Sayı:6-7, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 117.

Aynı örneğin, şimdi konu ettiğimiz üçüncü biçiminde ise esas kaygıyı oluşturan şey, suçun cezasının kesilmesi de, bedenine disipline edilmesi de değildir. Burada önemli olan bu suçun daha işlenmeden önce öngörülebilmesi ve engellenmesi yani nüfusun kontrolü yoluyla “güvenliğin”, “asayişin” sağlanması, daha doğru bir ifadeyle garanti edilmesidir. Dolayısıyla bu üçüncü biçimde suça ilişkin önlem ve cezalandırma süreçleri esasen şu soru etrafında şekillenecektir: “Bu tip bir suçun ortalama işlenme sıklığı nedir?” Soru çeşitli biçimlerde genişletilebilir, mesela suçun azaltılmasını sağlayacak önlemlerin olup olmadığı; bu suçun hatta cezasının topluma maliyetinin ne olduğu; suçun ne derece sert bir bastırma gerektiriyor olduğu; suçlunun cezadan sonra toplum için tekrar bir tehlike oluşturup oluşturmayacağı vb. ¹⁹¹ Bu sorular Foucault’nun “güvenlik toplumu”, “yönetimsellik” ve “biyopolitika” çözümlemesinin önemli noktalarının birleştiği bir tezahür olarak görülebilir. Buradaki “belirli bir ortamda” –bir ülke, bir şehir, bir semt– bir suçun “ortalama” olarak işlenme sıklığının sorulması Foucaultcu çözümleme açısından son derece anlamlıdır. Çünkü “güvenliği” garanti altına almak isteyen bu soru, söz konusu ortamda yaşayan insanları, haklarında istatistiksel bir veri sağlanacak bir nüfus olarak ele almaktadır. İşte Foucault’nun, ayrıntıları ilerleyen satırlarda gösterilecek olan güvenlik toplumu dediği biçim bu türden bir yaklaşımla işlemektedir. Bu noktadan itibaren de artık politika ya da siyasetten değil, biyopolitikadan bahsetmek gerekecektir.

Foucault’nun okumasına bakılırsa yukarıda suça yaklaşımlarıyla biraz da kabaca karakterize edilmiş olan bu üç biçim, üç tür iktidar ilişkileri biçiminin yani tarihte dönem dönem öne çıkarak hâkim olduğu söylenebilecek üç iktidar tipinin genel karakterine karşılık gelir. Yani “yasal biçim”, “disiplinci biçim” ve nihayet “yönetimsellik” esasen iktidar ilişkilerinin, gerektiğinde en uygunu ve “ekonomik olanı” hangisiyse kullanılmak üzere belirli temel özelliklere sahip olan türleridir. Bunlar belirli dönemlerde sadece politik ve kamusal ilişkilerde değil, insan ilişkilerinde de hâkim karakter olarak işlemektedirler. Tam da bu sebeple iktidar ilişkileri, devlet meselesinden ve politikadan ontolojik bakımdan önce gelir. İlk biçim bir yasa koymak ve bunu çiğneyenleri cezalandırmaktır, yani ilk biçim yasal ya da hukuki mekanizmadır. İkinci biçim, fiziki beden üzerinden işleyerek gözetim ve ıslah mekanizmalarına dayanan disiplinci mekanizmadır. Üçüncü biçim ise “güvenlik düzeneklerini” belirtir:

¹⁹¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 6-7.

Güvenlik düzeneği, genel olarak söylersek, hırsızlık gibi bir fenomeni, olası bir dizi olayın parçası olarak ele alır. İkinci olarak, bu tip bir fenomene karşı iktidarın tepkilerini bir hesaba, bir masraf hesabına dâhil eder. Son olarak da, yasaklananla izin verilen arasında bir paylaşım yapmaktan ziyade, önce optimal kabul edilen bir ortalama saptar ve sonra da “kabul edilebilir” olanın, artık ötesine geçilmemesi gerekenin sınırlarını çizer. O halde burada şeylerin ve mekanizmaların bambaşka bir dağılımı söz konusudur.¹⁹²

Bu çocuksu örnek aslında Foucault'nun, derste ilerlemeden önce bazı temel noktaları netleştirmek üzere verdiği ve disiplinci iktidar ile yönetsel rasyonalitenin işlemekte olduğu güvenlik mekanizmaları arasındaki farkları belirginleştirmek için kullandığı bir örnektir. Ona göre sunduğu bu şema, basitçe zayıf bir tarihsel analiz olarak görülmemelidir. Gerçekten de bu üçlü ayırım, ilk bakışta Foucault'nun basitçe cezalandırma biçimlerini tarihsel olarak sınıflandırdığı izlenimi verebilmektedir –ki önceki çalışmaları hakkında böyle yanlış anlaşılmanın yaşandığı yaygınca bilinmektedir. Aynı şey *Cinselliğin Tarihi* için de geçerlidir. Hâlbuki Foucault bu arkaik, eski, modern ve çağdaş sınıflandırmalarını yetersiz bulmaktadır. Buna göre tarihsel olarak Orta çağ'dan 17.-18. yüzyıla kadar yasal sistem, 18. yüzyıldan sonra modern disiplinci sistem ve günümüzde uygulanan yönetsel güvenlik sistemi gibi bir ceza sistemleri şeması, arkada işleyen iktidar ilişkileri ağı hakkında bir sonuca varmak üzere kabaca ayrılıyor olsa da gerçekte bu kesin ayrımlara dayanmak meselenin özünün gözden kaçmasına sebep olabilir. Dolayısıyla Foucault'ya göre bu ayrımlar tarihsel olmaktan ziyade tematiktir. Tarihsel olarak belirli bir döneme karşılık geldiklerindeyse, birbirlerinin içine geçmiş halde bulunurlar fakat iktidarın işleyişinin genel karakteri göz önünde bulundurulduğunda bu tiplerden birisi ön plana çıkabilir ve isimlendirmeler, bölümlenmeler buna işaret etmek içindir– *Geist* olarak döneme genel ruhunu verdikleri içindir. Söz gelimi, “hukuki yasal sistemde disiplinci bir yan olduğu mutlaklıdır.”¹⁹³ Böylece daha önce de değinildiği üzere yasal olanın çağı, disiplinci olanın çağı, güvenliğin çağı yoktur ve buradaki tarih, esas olarak tekniklerin tarihidir.

Foucault, “güvenlik toplumu” adı altında toplanabilecek bir iktidar teknolojileri bütününden bahsedilip bahsedilemeyeceğini ya da güvenlik teknolojilerine tabi olan “bir genel iktidar ekonomisi olup olmadığını” anlamak istemektedir. Bu minvalde güvenlik

¹⁹² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 8.

¹⁹³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 8.

düzeneklerine ilişkin dört önemli özelliğin öne çıktığını ve bunlar üzerinde durmak istediğini ifade eder. Bunlardan ilki güvenliğin mekânla olan ilişkisi yani güvenlik mekânları; ikincisi, rastlantısal olanın burada nasıl ele alındığı; üçüncüsü disiplinci normalleştirmeden farklı olarak güvenliğe özgü normalleştirme ve son olarak güvenlik ile nüfus arasındaki ilişkidir. Son ve en önemli husus olarak nüfus, güvenlik düzeneklerinin hem nesnesi hem de öznesi durumundadır ve hem kavram hem de gerçeklik olarak 18. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla hem bu dönem öncesi politik işleyiş için hem de bu dönemdeki politik bilgi ve teoriler açısından son derece yenidir.¹⁹⁴

“Mekân” meselesi söz konusu olduğunda Foucault “hükümranlık bir toprağın sınırları içinde uygulanır, disiplin bireylerin bedenleri üzerinde uygulanır, güvenlik ise bir nüfusun bütünü üzerinde uygulanır” şeklindeki basit tablonun duruma uymadığını ve bu tablonun “çokluk” (*multiplicités*) sorununu da hesaba katarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Hükümranlığın birincil olarak bir toprak üzerinde kurulan iktidarla ilişkili olduğu kabul edilmiş olsa da bu toprak üzerindeki iktidarın uygulanışı bir “çokluğa” işaret eder. Bunun yanında Foucault her ne kadar disiplinci iktidarın doğrudan “birey” hatta bireyin “bedeni” üzerine uygulanan bir iktidar biçimi olduğunu önceki yıllarda göstermiş olsa da, disiplin de ilkin bireysel bedeni değil, çokluğu hedeflemektedir. Yani “disiplin ancak bir çokluk olduğu ölçüde ve bu çokluktan hareketle ulaşılabilecek bir amaç, bir hedef, bir sonuç olduğu ölçüde”¹⁹⁵ vardır ve “disiplin, çoklukların bireyselleştirilmesinin bir kipidir.”¹⁹⁶ Okul, askeriye, fabrika, atölye veya hapisane gibi disiplinci kurumlar çokluğun, bedenler üzerinden düzenlenme mekânlarıdır. Dolayısıyla hem hükümranlık hem disiplin, mekânın bunlar için ayrı bir yer tutmasının yanında çokluklar üzerinden işlemektedir. Güvenlik teknolojisi söz konusu olduğunda ise hükümranlıkta olduğu gibi toprağın kapitalleşmesinden; disiplinde söz konusu olduğu gibi mekânın inşa edilmişinden değil de mekânın düzenlenişinden ve dahası “ortam”dan söz etmeye başlamak gerekir. Çünkü güvenlik düzenekleri ile birlikte devletin yurttaşlara garanti ettiği şey topraktan ve ülke sınırlarının korunmasından daha fazlasıdır: yaşamın ya da hayatın sürdürülmesinin

¹⁹⁴ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 12.

¹⁹⁵ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 12-13.

¹⁹⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 13.

garanti altına alınması çabası. İşte bu bizim güvence toplumumuzdur. Devlet artık şöyle demektedir:

“Size bir toprak vereceğim” yerine “güvence altında olacaksınız. Belirsizlik, kaza, zarar, risk, olabilecek her şeye karşı güvence. Hasta mısınız? Sosyal güvenliğiniz var! İşiniz mi yok? İşsizlik ödeneğiniz var! Su baskını mı var? Bir dayanışma fonu kurulur! Suça eğilimliler mi var? Size onların ıslah edileceği ve sağlam bir polisiye gözetim güvencesi verilir!”¹⁹⁷

Dolayısıyla modern güvenlik düzeneklerinin mekânla ilişkisi güvenliğin yasal ve disiplinci ele alınışından farklıdır. Yönetimselliğin –Foucault’nun üç aşamalı tanımına göre– teknik aracı olarak görülen güvenlik, mekânla ilişkisinde şehir örneği üzerinden takip edilebilir. Foucault’ya göre 17. yüzyılda şehir, yalıtılmış bir toprağın hukuki ve idari olarak ayrıcalıklı bir birim olmasıyla belirlenmiştir fakat şehrin bu sınırlılığı ve yalıtılmışlığı, 18. yüzyıldan itibaren idari devletin gelişiminde bazı sorunlara yol açmıştır. Bu sorun, Foucault’nun Jean-Claude Perrot’nun 18. yüzyılda Caen şehri üzerine yaptığı çalışmayı referans göstererek tespit ettiği üzere en temelde bir “dolaşım sorunu”dur. Buna göre şehrin dışa kapalılığı hem askeri-idari ama en önemlisi de ticari açıdan ciddi bir sorun yaratmaktaydı. Kapitalist pazarın genişlemesiyle birlikte şehrin sınırlarının katılığı hem ticari açıdan hem de şehrin ekonomisi açısından uygun bir ortam sağlamamaktaydı. Bu durum şehrin, bir dolaşım alanına dâhil olmasını zorunlu kılmıştır.¹⁹⁸ Dolayısıyla dönüşen ilişkiler ve toplumsal düzen açısından –genişleyen pazar ilişkileri muhtemelen buradaki kilit değişimdir– hükümlerliliğin etrafında şekillendiği temel soru şöyledir: “sıkı bir hükümlerlilik sisteminin içerisinde ticaret yoluyla nasıl azami bir ekonomik gelişim sağlanacak?”¹⁹⁹

Foucault’nun aynı derste kullandığı ilk örnek Alexandre Le Maitre’nin 17. yüzyılda kaleme aldığı *La Metropolitée* isimli eseridir. Bir mühendis olan La Maitre eserinde temel olarak “bir ülkede başkent olmalı mıdır ve bu başkent nasıl olmalıdır?” yani iyi kapitalleşmiş²⁰⁰ bir ülke nasıl olmalıdır sorularını cevaplamaktadır. La Maitre’nin projesine göre devlet büyük bir binaya benzer ve temelinde köylüler, onun üzerinde

¹⁹⁷ Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 165.

¹⁹⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 13.

¹⁹⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 16.

²⁰⁰ Dersin çevirmeni Ferhat Taylan’ın şu önemli notunu aktarmak gerekir: “*Capitalisé* sözcüğü burada hem bir başkent (*capitale*) etrafında örgütlenmiş bir devlete, hem de sanayileşmiş bir devlete işaret ediyor.” Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 16.

zanaatkarların yaşadığı küçük şehirler ve nihayetinde üçüncü tabaka dediği hükümrân ve görevlilerinin yaşadığı başkent bulunmalıdır. Daire şeklinde kurulu olması gereken devletin merkezinde bir başkent olmalı ve bu toprağın üzerinde hükümrân merkezden tüm toprağa hâkim olabilecek şekilde yönetmelidir. Bilimler, hakikatler başkentte doğmalı ve ahlak ile dinin merkez de yine bu başkent olmalıdır. Toprağın kalanına yayılan yalnızca bu zenginlikler değildir, başkent aynı zamanda ekonomik olarak da merkezde olmalı yani üretim, dağıtım burada gerçekleşmeli; başkent dış-ticaret açısından bir cazibe merkezi olmalıdır.²⁰¹ *La Metropolitée*'nin hükümrânlık mantığına göre düzenlenmiş olduğu açıktır. Foucault'nun dikkat çekmek istediği nokta ise burada hükümrânlığın toprakla ilişkisidir. Bu projeye göre hükümrânlığın sağlamlığı ile devlete ilişkin tüm işlevleri düzenleyen şey esasen toprak üzerindeki şematik dağılımla belirlenmiştir. Buna göre “iyi bir hükümrân (kolektif ya da bireysel olabilir) bir toprağın içinde iyi bir yerde bulunan kişidir (...) iyi çerçevelenmiş bir toprak da mekânsal olarak iyi ayarlanmış bir topraktır.”²⁰² Dahası “dolaşım” burada hükümrânlığın sağlamlığını sağlamada en önemli unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkar. Fikirlerin, emirlerin, istençlerin dolaşımı ve ticari dolaşımın yoğunluğu hükümrânlığın politik sağlamlığının koşuludur. Burada *La Maitre*'in dolaşım fikri modern olsa da Foucault'ya göre başkent doğrudan toprak üzerine uygulanan hükümrânlık ilişkileri açısından düşünülmüştür.²⁰³

Foucault'nun ikinci örneği Fransa'nın yapay şehirlerinden biri olan Richelieu'yu örnek verir ki buna benzer yapay şehirler dizisinde aynı ortak noktalar ön plana çıkmaktadır. Bu şehirler *La Metropolee* gibi yuvarlak değil, keskin köşeleriyle dikdörtgen ve kare şekillerdedir ve geometrinin incelikli bir kullanımıyla düzenlenmişlerdir. Şehirlerin inşasında temel olarak Roma kampı formunun kullanıldığını belirten Foucault, bunun disiplinin temel aygıtı olarak askeri kurumlarda yeniden kullanılmaya başlanan bir form olduğunu belirtir. Buna göre 17. yüzyıldan itibaren özellikle Protestan ülkelerde ordunun disipline edilmesi amacıyla birliklerin biçimlenip bölümlendirilmesinde Roma kampı formu yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Şehirlerin planlanması –ki kelimenin kullanımından da anlaşılacağı üzere bu modern anlamına yakın bir şehir planlamasıdır– insanların ilişkilerini düzenleyecek biçimde olması dikkat çekicidir. Buna göre şehrin

²⁰¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 15.

²⁰² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 16.

²⁰³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 17.

kendilerinden oluştuğu daha küçük dikdörtgen birimler arasındaki geniş caddelerin yanlarında evler; bunların daha sıkışık olduğu yerlerde zanaatkârlar, esnaf ve dükkânlar; onların aralarında pazar kurulacak alanlar bulunmalıdır. Evlerin kimileri statü, zenginlik, sınıf ve ekonomik farklılıkları gösterecek biçimde büyük gösterişli, kimileri küçüktür. Dolayısıyla şehrin tüm planlanması esasen dolaşım sorunu üzerinden şekillenmiş; temel olarak disiplinci bir taktikle kurulmuştur. Foucault'ya göre “*Metropolitée*’de bir toprağı başkente çevirmek/ “kapitalleştirmek” söz konusuydu. Burada ise mekânı mimarileştirmek söz konusu olacak. Disiplin geniş anlamda bina etme, inşa etme üzerine kuruludur.”²⁰⁴

Üçüncü örnek ise Pierre Lelièvre'nin imar ve düzenleme planlarını sunduğu Nantes şehridir. Nantes'in sorunu üst üste yığılmaların sonlandırılması, ekonomik ve idari işlevlere yer açmak, yakın köylerle ilişkileri düzenlemek ve büyümeyi öngörmektir. Bu minvalde sokakların dört temel işlevi yerine getirmek üzere düzenlendiği görülür: (1) Hijyen ve havalandırma işlevi, (2) İç ticaretin sağlama alınması işlevi, (3) Gümrük işlemlerinin düzenlenmesi amacıyla sokakların dış ağa bağlanması, (4) Şehrin güvenlik amacıyla gözetlenmesine olanak sağlanması. Sonuncu madde Foucault'nun tespitine göre 18. yüzyıl şehirlerinin ortak bir sorunudur. Buna göre şehirlerin duvarlarının ekonomik gelişim sebebiyle yıkılması özellikle geceleri şehirleri istenmeyen herkese açık hale getirmiştir. Köylerden gelen hırsız, gezgin, suçlu, dilenci gibi kimselerin şehirlere serbestçe girebiliyor olması temel bir güvenlik sorunu teşkil etmiştir. Dolayısıyla şehrin dolaşımı düzenleme ihtiyacı aynı zamanda istenmeyen nüfusun dışarıda tutulmasını da gerektirmekteydi. Dolayısıyla gözetleme, güvenlikle birlikte bir ihtiyaç olarak gündeme girmeye başlamaktadır ve bu bağlamda gözetim, yönetimin ayrılmaz bir parçası hatta özgürlük gibi, koşullarından birisi olacaktır. Yönetim, özellikle bilgiye bağımlılığı noktasında gözetim çalışmalarında güçlü bir yankı bulmaktadır.

Foucault'ya göre disiplini güvenlik mekanizmalarından ayıran noktalardan önemli bir tanesi burada ortaya çıkar. Disiplin inşa eder derken Foucault disiplinin boş bir alan üzerinde çalıştığına dikkat çeker. Güvenlik ise bir veriyi işlemektedir. Maddi bir veriyi yani suların konumu, hava durumu gibi belirli verilere dayanarak çalışır. Yani sıfırdan inşa etmediği için olasılıklar üzerinden işler ve tamamen ortadan

²⁰⁴ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 19.

kaldırılmayacak bazı ihtimalleri işlemek zorunda kalır. Yani şehir “olabilecek şeyleri hesaba katmak” zorunda ve geleceği de göz önünde bulundurmaktadır. Foucault bütün bu örneklerden yaptığı çıkarımları şöyle özetlemektedir:

Hükümlerlik, hükümetin merkezine dair temel soruyu sorarak bir toprağı kapitalleştirir; disiplin bir mekânı inşa eder ve kendisine öğelerin hiyerarşik ve işlevsel dağılımı sorusunu sorar; güvenlik ise, dönüşebilir ve çok işlevli bir çerçevede düzenlenmeleri gereken olası öğeler ve olaylar dizisinden hareketle bir ortamı [*milieu*] oluşturmaya çalışır. Güvenliğe özgü mekân o halde olası bir olaylar dizisine bağlıdır, zamansal ve rastlantısal olana, verili bir mekâna yerleştirilmeleri gereken bir zamansallığa ve rastlantısallığa bağlıdır. Rastlantısal öğe dizilerinin içinde olup bittiği mekânın, aşağı yukarı ortam denilen şey olduğunu düşünüyorum.²⁰⁵

Ortam kavramının güvenlik düzenekleriyle olan ilişkisini ya da güvenlik düzenekleri söz konusu olduğunda neden Foucault'nun mekân değil de “ortam” kavramını kullandığını anlamak, yönetsel rasyonalitenin hareket kabiliyetini ve daha da önemlisi işleyiş biçimini açığa sermek açısından son derece önemlidir. Foucault burada *milieu* diyerek Newton ve Newtoncular tarafından kullanılmış ve biyolojide de Lamarck tarafından ön plana çıkartılmış “ortam” kavramından söz etmektedir. Peki, nedir ortam? “Bir cismin diğeri üzerindeki mesafeli eylemini izah etmek için gerekli olan şeydir. Yani bir eylemin dayanağı ve dolaşım ögesidir.”²⁰⁶ Foucault'ya göre 18. yüzyıldaki şehir planlamacıları, ortam kavramını kullanmasalar da, bu kavramı haber verecek türden bir düşünme gerçekleştirmişlerdir. Başka bir ifadeyle burada henüz ortam kavramı kullanılmasa da şehir planlamacılarının şehri düşünme ve dönüştürme biçimleri, sordukları sorular, üzerinde durdukları noktalar bu kavramın yapısına uygun görünmektedir:

Güvenlik düzenekleri, ortam kavramı daha oluşmadan ve yalıtılmadan evvel, bir ortam üzerinde çalışır, onu üretir ve düzenlerler. O halde ortam, dolaşımın gerçekleşmesine olanak sağlayan şeydir. Ortam, nehirler, bataklıklar ve tepeler gibi bir doğal veriler bütünü olduğu kadar, bireylerin bir aradalığı gibi bir yapı veriler bütünüdür de. Ortam, orada yaşayan herkesin üzerinde uygulanan bir dizi kitlesel etkidir. Nedenlerle sonuçlar arasında döngüsel bir ilişkinin kurulduğu ögedir, çünkü bir taraftaki sonuç, diğeri taraftaki nedene dönüşür. Örneğin üst üste yığılma ne kadar çoksa, o kadar miyasma, o kadar çok hastalık ortaya çıkar. Elbette, ne kadar çok hasta olunursa, o kadar çok ölünecek. Ne kadar çok ölünecek

²⁰⁵ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 22.

²⁰⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 22.

o kadar ceset olacak ve bu yüzden de miyasma artacak vb. O halde ortam ile hedeflenen, tam da neden ve sonuçların bu dolaşım fenomenidir.²⁰⁷

Böylelikle güvenlik düzenekleri mekânı, toprak ya da bedenli bireylerin içerisinde bulunduğu gerçek mekân olarak değil, insanların içerisinde kısmen şekillendikleri, etkisine maruz kaldıkları bir ortam olarak ele almaktadır. Bir şehrin düzenlenişi, hâkim iktidar tekniği hakkında ciddi anlamda fikir vermektedir. Bilinen klasik örnekler hatırlatılacak olursa şehirlerin parklarla dolu olması ya da çarpık bir biçimde üst üste yığılmış binalardan oluşması, köprülerin kurulmuş olması vb. önemlidir çünkü insanların gündelik yaşamını doğrudan etkilediği, insanların bu türden yaşam pratikleri de kendilerini belirlediği için “ortam” orada bulunanlar hakkında hem belirleyici hem de fikir vericidir. Tam da bu sebeple yönetimselliğin bir teknik aracı olarak güvenlik mekanizmaları çevre yerine bir ortamı kurmakta ve düzenlemektedir. Ortam, bu anlamda bir müdahale alanıdır, insanların içerisinde yaşayacakları, çalışıp üretecekleri, var olacakları bir şey yaratmaktır. Ortam, nüfus için bir yaşam, varoluş ve çalışma alanı yaratır:

Ortam, bireyleri (...) tam da bir nüfus olarak gören bir müdahale alanıdır. Ortam ile ulaşılmak istenen şey, tam da bu birey, nüfus ve grupların ürettiği olaylar dizisiyle, onların etrafında olup biten neredeyse doğal olaylar dizisi arasındaki kesişme noktalarıdır.²⁰⁸

İşte bu noktada ortam kavramıyla birlikte insanların “biyolojik bir tür olma” yanına da işaret edilmiş olur ve “nüfus” kavramı kullanıma girer. Burada tıpkı doğa belgesellerinde olduğu gibi insanların, içerisinde nüfuslarının artacağı, hastalıkların çoğalacağı, birbirleriyle belirli türlerde ilişkiler kuracakları bir “ortam” söz konusudur. Daha sonra ele alınacak olan nüfusun, burada etkide bulunulacak müdahale alanının muhatabı olduğu fark edilir. Foucault’ya göre burada biyopolitikaya dair önemli bir soru, “yapay bir ortam içerisindeki insan türünün doğallığı sorunu” doğar. Türün doğallığı sorusu, tam da biyopolitikanın işgalci eğilimine uygun olarak bir iktidar ilişkisinin politik yapaylığı içerisinde ortaya çıkmıştır. Foucault’nun ortam kavramını bu türde ele alışı, “insan doğası” kavramını tümünden reddettiği hatırlanırsa özellikle anlamlı olur. Zira onun kullandığı anlamıyla ortamın, yani güvenlik düzenekleri tarafından şekillendirilmiş

²⁰⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 23.

²⁰⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 23.

ortamın insanlar için yapay bir doğa oluşturduğu, dolayısıyla onları belirli ölçülerde belirlediği yani “yapaylığın doğa rolü oynuyor olduğu” ilerleyen satırlarda biyopolitika bağlamında yapılacak tartışmada dönmek üzere akılda tutulmalıdır.

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, “güvenlik, toprak, nüfus” başlığında görece arka planda kalan “toprak” meselesi yönetim açısından da hala önemlidir, yani tamamen konu dışında kalmış değildir. Elbette Foucault, toprağı arazi olarak değil de, yönetsel bir sorunsal olarak da ele alır. Fakat Elden’in öne sürdüğü gibi, yönetsellikte ortam kavramı öne çıkıyor olsa da toprak meselesi de hesaplama açısından hala önemlidir. Söz gelimi yönetim, toprağı hakkında, haritalama, sayma, verimliliğı ölçme vs. gibi ve kentsel sağlığı değerlendirmek için mekânsal demografi ve epidemiyoloji alanındaki disiplin uzmanları tarafından analiz edilebilecek hesaplanabilir bir bilgiye sahip olmalıdır.²⁰⁹ Dolayısıyla burada bir kez daha hükümlanlığa ve yönetime ait kavramları bir arada işlerken görmek mümkündür.

2.2. Güvenliğin “Olay”la İlişkisi

Bir sonraki derste Foucault, yönetim ile olay arasındaki ilişkiyi azlık sorunu bağlamında ele alır. Azlık, kıtlıktan farklı olarak “bir ulusu hayatta tutmak için gerekli olan tahıl miktarındaki *güncel* yetersizliktir.”²¹⁰ Azlık durumunun kıtlıktan farklı olarak daha çok ürünlerin azlığına değil de ülkeler arasındaki ticari ilişkiselliğe işaret eden, piyasalar açısından son derece önemli bir durumdur. Buna göre kapitalist formasyonda azlık sözü konusu olduğunda bu ender bulunma durumu fiyatların yukarı çıkmasına sebep olur, bu da fiyatların yüksekliğini bir fırsata çevirmek isteyen kimseler ve grupların bunları stoklamasına yol açabilir. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda şehirlerdeki azlık durumu hükümetlerin mutlak olarak kaçınmak istediğı bir durumdur zira şehirlerdeki azlık ayaklanmalara sebep olabilmektedir. Fakat azlık durumu sistemin doğası gereğı tekrarlanan ve yeniden üretilen bir durum olacağı için bu duruma karşı geliştirilen tepkiler ve önlemler de farklı yönetim teknikleri tarafından çeşitlendirilmiştir.

²⁰⁹ Stuart Elden, “Governmentality, Calculation, Territory”, *Environment & Planning D: Society and Space* içinde, Volume:5, ss. 562 – 580 .

²¹⁰ Louis-Paul Abeil’den aktaran Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 28.

17. ve 18. yüzyılda azlık sorunu karşısında alınan önlemler genel olarak hem hukuki hem de disiplinci bir tarzda kurulmuştur. Buradaki genel kaygı, tıpkı şehir örneğinde olduğu gibi azlığı yani azlık “olay”ını daha o gerçekleşmeden önce önlemek, verileri koşullar içerisinde şekillendirmekten ziyade sıfırdan kontrol etmeye çalışmak, onun meydana gelmemesini sağlamaya çalışmaktadır. Alınan önlemler genelde bilinen düzenlemelerdir: fiyatların sınırlandırılması, özellikle biriktirme hakkının sınırlandırılması, malın hemen satılması zorunluluğu, yurtdışına tahıl gönderiminin yasaklanması gibi. Burada, gelişen kapitalist piyasa koşullarının başka türde zorlamaları da mevcuttur, mesela eğer tahıl tarlaları çok verimliyse ve çok geniş alanlara ekim yapılmışsa bu bolluk fiyatların çok aşağı düşmesine ve köylülerin zor durumda kalmasına sebep olur. Bu durumda ekimin sınırlandırılması söz konusudur, bunun tersi durumda ise köylüler tahıl ekmeye de zorlanabilirler. Dolayısıyla burada söz konusu olan; “bir dizi fiyat, biriktirme, ihraç ve ekim sınırlandırması. İnsanlar en azından asgari bir miktarı ekmeye zorlandıkları ya da bazı şeylerin ekimi yasaklandığı ölçüde burada bir zorlamalar sistemi de var.”²¹¹ Bu yaklaşım 17. yüzyıl başından 18. yüzyıl başına kadar Avrupa’da hâkim olan yönetim ve ekonomi idaresi teknikleri olarak Merkantilizmin, azlık olayına karşı yaklaşımıdır. Buna göre fiyatlar mümkün olduğunca düşük tutulmalı, böylece şehirdeki ücretler de düşük tutulabilmelidir. Fakat bilindiği üzere 18. yüzyılda bu sistem çözülmeye başlar çünkü Merkantilizmin fiyatların düşük tutulmasını hedefleyen politikası, köylülerin karının minimize edilmesi sebebiyle gelecek yıllardaki ekimleri de etkileyerek azlığın sürekli yeniden üretimiyle sonuçlanacaktır. Böylece Foucault’ya göre “fizyokratik doktrinin içinden, ekonomik yönetimin ilkesi olarak tahılların dolaşımı ve ticaret serbestisi fikri ortaya çıkmıştır.”²¹² Bu yaklaşım hiç şüphesiz bir yanıla fizyokratik yaklaşımın –yani bir ulusta elde edilebilecek biricik ürünün köylü ürünü olduğunu yönündeki yaklaşımın– teorik ve pratik sonucudur. Bununla birlikte Foucault’ya göre bu dönüşüm salt ekonomik bir hamle olarak görülemez, bundan daha fazlasıdır. Yani bu ekonomik düzenleme politik bir tercihtir ve “yönetim tekniklerindeki büyük bir değişimin bir evresidir ve benim ‘güvenlik düzenekleri’ adını verdiğim şeylerin yerleşmesinin öğelerinden biridir.”²¹³

²¹¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 30.

²¹² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 31.

²¹³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s.32.

Foucault, azlık tanımını kendisinden aldığı Abeille'in *Lettre d'un négociant sur la nature du commerce des grains* (Tahıl Ticaretinin Doğası Üzerine Bir Tacirin Mektubu) başlıklı metnini bir bilgi arkeolojisinin içinde değil, iktidar teknolojilerinin bir soybilimi dâhilinde yani yönetsel stratejiler çerçevesinde ele almak ister. Foucault'nun dikkat çektiği ilk nokta hukuki disiplinci sistemde mutlak olarak kaçınılması gereken ve daha ortaya çıkmadan engellenmesi gereken şey, Abeille için mutlaka kaçınılması gereken bir musibet değildir. Bu fenomeni öncelikle “doğal” bir şey olarak ve ne iyi ne de kötü olarak görmek gerekir. Buna göre;

(...) Çözümlemenin birliğini sağlayan şey, ender bulunma- pahalılık etkileriyle birlikte piyasa değil, toprağın kalitesi, yetiştirmedeki özen, kuraklık, sıcaklık, nem gibi iklim koşulları, bolluk ya da ender bulunma, piyasaya sürülme vb. mekanizma ve yasalar uyarınca başına gelebilecek ve bir anlamda doğal olarak gelebilecek her şeyle birlikte tahılın kendisidir. Üzerinde etkide bulunulmaya çalışılacak olay, azlık takıntısından çok tahılın gerçekliğidir.²¹⁴

Şehir örneğinde görüldüğü üzere güvenlik düzenekleri olay sorununa yaklaşımda da verili olanı işleyen, onu olduğu haliyle olmaya bırakan bir tavra sahiptir. Fizyokratik “doğal” görme tahıllardaki fiyat artışına izin verir, hatta onu teşvik bile edebilir. Bu liberal tavır, gerektiğinde tahılların depolanmasına, gerektiğinde piyasanın hafifletilmesine, doğal dalgalanmaların gerekli görülen taktiklerle yönlendirilmesine imkân verir. Fakat bu çerçevede genel kıtlık sorunu –yani nüfusun geneli açısından açlık sorunu– ortadan kalkmakla birlikte bireysel düzeyde kıtlık sorunu ortadan kalkmaz. “Fakat bu ölmeye bırakmak, yokluğu hülya haline getirmenin ve önceki sistemlerde onu tanımlayan haliyle yekpare bir musibet olmasını engellemenin yoludur.”²¹⁵ Dolayısıyla azlık olayı iki düzeye sahip olur: kolektif ve bireysel düzeyler, yani nüfus ve bireyler çokluğu düzeyleri. Burada devletin ekonomi politik eylemi için elverişli olan düzey, yani esas alınacak düzey, muhatap ve özne “nüfus”tur.

Nüfusun elverişli düzeyi ile elverişli olmayan –ya da basitçe araçsal olan– düzey arasındaki kırılma, teknolojik ve ekonomik işletmenin içinde, bu bilme-iktidarın [*savoir-pouvoir*] kendisi içinde meydana gelir. Bu bakımdan burada esas önemli nokta ise merkantilistler ile fizyokratların kolektif özneye yaklaşımlarıdır. Nihai

²¹⁴ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 36.

²¹⁵ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 41.

hedef nüfus olacaktır. Nüfus hedef olarak elverişlidir; fakat bireyler, birey dizileri, birey grupları, bireylerin çokluğu hedef olarak elverişli olmayacaktır.²¹⁶

Buna göre merkantilistler nüfusu uyruk/tebaa/halk olarak ele alarak hukuki-disiplinci bir çerçeveye yerleşirken fizyokratlar bu çokluğa nüfus olarak yaklaşmışlardır. Foucault'ya göre egemen dolayımıyla, sözleşme aracılığıyla egemenin kişiliğinde birleşen halk ile güvenliğin esas öznesi olan nüfus arasında ciddi bir niteliksel fark vardır.

Güvenlik teknolojilerinin bir örneği olarak fizyokratların ticaret yönetim modeli böylece hem ekonomik faaliyetlerden etkilenen bir nesne hem de ekonomik süreçlerin denge mekanizmasını bozmamak için belli tarzda hareket etmesi gereken siyasal bir özne olarak nüfusu ortaya çıkarır.²¹⁷

Nüfusun 18. yüzyıldan itibaren politik özne olarak kazandığı anlamın ayrıntılarına geçmeden önce burada Foucault'nun disiplin ve güvenlik mekanizmalarına ilişkin yaptığı üç tespiti hatırlatmak gerekir: (1) Disiplin esas olarak merkezci [centripete], disiplin sıkıştırır [concentre], merkezleştirir [centre], kapatır; hâlbuki güvenlik merkezden kaçır. (2) Disiplin, tanımı gereği, her şeyi kurala bağlar [reglemente]; güvenlik ise yapmaya bırakır [laisse faire]. (3) Disiplin, yapılması gerekeni her zaman söyler ve burada düzen, yasak olanların fiilen engellenmesiyle kurulur; oysa güvenlik, gerçekliğin düzenlenmesi üzerine kuruludur.²¹⁸

2.3. Normlama & Normalleştirme

Foucault, olay kavramından sonra şimdi, normalleştirme denen şeyin güvenlik düzenekleri tarafından nasıl ele alındığını göstermeyi deneyeceğini ifade eder. Aslında Foucault, *College de France* dersleri dâhil, tüm kariyeri boyunca Batı dünyasındaki normalleştirme süreçlerinin üzerindeki perdeyi kaldırmaya, bu normalleştirme pratiklerine karşı bir itirazı iktidar ilişkilerinin tarihi/analitiği aracılığıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat Foucault da “normalleştirme” kavramının giderek artan sorunlu kullanımının ve talihsizliğinin farkındadır. Öyle ki Foucault kelimenin sınırsız kullanımına işaret ederek “normalleştirme olmayan bir şey var mı? Ben normalleştiriyorum, sen normalleştiriyorsun, vb.” diye sormak zorunda kalır. Düşünür

²¹⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 41.

²¹⁷ Emre Koyuncu, “Foucault'nun Siyaset Felsefesinde Biyopolitikanın Doğuşu”, *Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri*, İstanbul, NotaBene Yayınları, 2016, s. 48.

²¹⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 43-46.

normleştirme, norm, normlama kavramlarını ele alıp bunlar arasındaki ayrımları netleştirir ve bunların güvenlik düzenekleri açısından anlamını ortaya koymayı dener. Disiplinin normleştirdiği neredeyse kesin olarak kabul edilmiştir fakat Foucault şimdi bunun esasen normleştirmeden ziyade bir “normlama” (*normation*) olduğunu ifade edecektir. Disiplinci modelde normal olanla anormal olan arasındaki fark, normal olanın bir norm aracılığıyla belirlenmesiyle olur. Yani norm, normal olana göre önseldir. Disiplinci teknikte normal olana varma, ancak bir norm aracılığıyla olabileceği için, normun bu öncelikli yanına vurgu yapmak için Foucault burada olanı normlama olarak adlandırır. Bu da Foucault’ya göre Kelsen’in işaret ettiği “her yasa sisteminin bir normlar sistemine bağlandığı” şeklindeki tezden son derece farklıdır. Çünkü Foucault’nun göstermeye çalıştığı şey, her yasanın bir normu kodladığı doğru olsa bile, normleştirme tekniklerinin nasıl olup da bazı durumlarda onun “karşı istikametinde geliştiklerini gösterebilmektir.”²¹⁹ Dolayısıyla Foucault bir kez daha iktidar ilişkilerinin yasa ve kurumların berisinde, onların altında yatacak biçimde işlediğini ve kendine ait bir var oluşa sahip olduğuna da işaret etmiş olur. Yalnız düşünür *Toplumun Savunmak Gerekir*’de normun sadece disiplinci iktidarın kullanımında olmadığını, aynı zamanda biyo-iktidar açısından da önemli olduğunu da ileri sürmüştür. Buna göre norm hem bireysel bedenlere, hem de yer yer nüfusa uygulanan bir şeydir. Dolayısıyla normun kullanımı da iktidar taktikleri açısından geçişlidir. “Aralarındaki bütün farklılıklara rağmen, Foucault biyo-iktidarın disiplinci iktidar mekanizmalarının zayıflamaları pahasına değil, onlarla işbirliği içinde ve hatta onların içinde işlediğini vurgular.”²²⁰

Güvenlik düzeneklerinin normleştirme açısından ele alınması için Foucault, yakın geçmişte dünyanın içinde bulunduğu durum açısından son derece güncel de olan bir örneği, salgın hastalık yani çiçek hastalığı örneğini ele alır. Foucault’nun çiçek hastalığının güvenlik düzenekleri tarafından ele alınışına dair, yani ona yönetsel rasyonalitenin yaklaşımına dair tespitleri, bugün hepimizin aşına olduğu vaka, risk, tehlike gibi kavramların doğumuna işaret ederek son derece verimli bir kaynak sunar.

²¹⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 50.

²²⁰ Koyuncu, “Foucault’nun Siyaset Felsefesinde Biyopolitikanın Doğuşu”, s. 40.

Yönetimsel rasyonalite ve biyopolitikanın tüm politika ve siyaset sahnesini günümüzde nasıl işgal etmiş olduğu çiçek hastalığı örneği üzerinden mükemmelen doğrulanır.²²¹

Çiçek hastalığıyla birlikte söz konusu olan çiçekleme ve aşılama pratikleriyle birlikte Foucaultcu biyopolitika anlayışının hâkim olduğu dünyaya tam bir giriş yapıldığını ifade etmek muhtemelen yanlış olmayacaktır. Çünkü bu andan itibaren mekân ve olay (şehir ve azlık) meselelerinde altta yatan temel eğilimin, yani güvenlik düzeneklerinin yerleşik hale gelişinin ve yönetimsel rasyonalitenin yerleşmesinin temel özne ve nesnesi görünür hale gelir: nüfus. Nüfusun ortaya çıkıp biyolojik varlığıyla tıp ve istatistik üzerinden ele alınıyor oluşu Foucault'nun şimdiye dek yaptığı tüm analizlerinin birlikte işleyişini göz önüne seren bir olgudur. Deliliğin özneleşme sorunu bağlamında ele alınması ve psikiyatrinin modern bir insan bilimi olarak konumu, genel olarak insan bilimlerinin ve insanın bilgiyle ilişkisinin nasıl altta yatan bir paradigma dönüşümüne işaret ettiği, istatistiğin konumlandırılışı, politikanın artık kralın kellesi uçurulmadan düşünülmemeyeceği fikirleri vb. Tümü yönetimsellik ve biyopolitika kavramlarıyla birlikte modern devletin bir analizini aşarak çağdaş insanlık durumu üzerine eleştirel bir hakikat politikasına ya da eleştirel bir şimdinin ontolojisine²²² dönüşür.

18. yüzyılda çiçek hastalığı karşısındaki genel tavır önceki yaklaşımlardan ciddi bir kopuşu ifade eder. Cüzam ve veba örneklerinden farklı olarak çiçek hastalığına karşı uygulanan aşılama pratikleri ve genel olarak hastalığın kavranışı biyopolitikanın yerleşmesine işaret eder. Burada artık kapatma ya da dışlama pratikleri yerine hastalığı “doğal” bir gerçeklik olarak ele alan ve hastalığı yayılma hızı, öldürücülüğü, aşının etkileri üzerinden istatistiki olarak izleyen bir güvenlik tertibatları silsilesi söz konusudur. Hastalığın “nüfusa” etkileridir burada söz konusu olan. Disipline dayalı mekanizmalar hastalığın kendisiyle ilgilenirken güvenlik tertibatları “sağlıklılar ve hastalar arasında bir ayırım gözetmenin yanı sıra, buradan hareketle nüfusu bir bütün olarak ele alır ve ‘normal’ bulaşmanın, ölüm oranlarının ve benzerlerinin bu süreklilik içerisindeki yerini saptar.”²²³ Dolayısıyla güvenlik mekanizmaları, diğer iki örnekte de görüldüğü gibi hastalığı bir

²²¹ İlerleyen sayfalarda ele alınacak olan güvenlik (teknoloji) ve özgürlük (dolaşım) meseleleriyle birlikte yaşadığımız salgın hastalık örneğinin, Foucault'nun bazı tespitlerini, belki de onun hayal bile edemeyeceği ölçüde doğruladığını söylemek muhtemelen abartılı olmayacaktır.

²²² Aydınlanma

²²³ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 269.

gerçeklik, bir veri olarak alarak onun üzerinde işlemde bulunur fakat dahası da vardır. Bunun temel sebebi, egemenlik ve yönetimin nihai amaçlarında, hedeflerinde de kendisini gösterir. Egemenlik için amaç, “hukukun otoritesi” mekanizması aracılığıyla kendini korumaktır. Güvenlik toplumu ise yönetsel bir akla göre işlediği için hükümetin aksine, ilgi odağı zenginlik ve kaynaklar, yaşam biçimleri gibi tüm çeşitliliğiyle insan ilişkileridir: sadece arzularıyla ve özgürlüğüyle insan yaşamı değil, insan durumunun savunmasız olma eğiliminde olduğu beklenmedik durumlar (örneğin kazalar, salgın hastalıklar, kıtlıklar vb.) her daim yönetimin ilgi odağıdır.²²⁴ Burada “biyopolitik” bir tarzda ele alınan nüfusun bir dizi istatistikle ele alındığı, bireye karşı “nüfusun” hastalıkla mücadelesinin konu edildiği görülür. Hastalıkla mücadele, hastalığın bulaştığı kişi sayıları, hangi yaş ve cinsiyet gruplarının daha fazla enfekte olduğu, ölüm oranları gibi veriler üzerinden işler. Bu sebeple 18. yüzyılda çakışan, tıp başta olmak üzere insan bilimlerindeki gelişmeler, yönetsel rasyonalitenin yerleşmesini beslerken biyopolitikanın geri dönülmez bir biçimde hâkim politik kavrayış olmasını sağlamışlardır. Çünkü biyopolitika, sadece politikanın nesnesinin değişip nüfus ve yaşam olması değildir; biyopolitika, politikanın (hatta kavram kökenlerinden hareketle bir ayırım yapılması meşru kabul edilecekse siyasetin de) hepten yerini alır.

2019 yılında ortaya çıkan Koronavirüs pandemisi sebebiyle tüm dünyanın gündemine giren kimi kavramlar 18. Yüzyıldaki çiçek hastalığı salgınıyla ve modern anlamlarıyla kullanıma girmişlerdir: vaka, risk, tehlike ve kriz. Foucault'nun analizine göre vakaların, risklerin ve tehlikelerin hesaplanması son derece modern bir görüngüdür ve nüfusun ele alınmasıyla ilişkilidir. Söz gelimi 18. yüzyılda yapılan istatistiklere göre çiçek hastalığına bağlı normal ölüm oranı (yani beklenen ölüm oranı) 7782'de 1'dir ve genel olarak bu istatistikler birbirleriyle tutarlıdır.²²⁵ Burada normal (normal ölüm oranları gibi), disiplinci sistemdeki gibi bir norma göre değil, şeylerin verili ve doğal işleyişlerine göre, veriye göre belirlenmiştir. Anormal olan, normal eğriye kıyasla ortaya konacaktır, söz gelimi üç yaşın altındaki çocuklarda çiçek hastalığı çok daha hızlı yayılmaktadır ve hedef bu oranı tamamen düşürmek değil de normal sınıra çekmektir. Tıpkı koronavirüsün 1'den fazla kronik hastalığı bulunan kişilerde sağlıklı bireylere göre çok daha ölümcül seyretmesi gibi ki burada da hedef kronik hastalığı bulunanların da

²²⁴ Smart, *Michel Foucault*, s. 126.

²²⁵ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 56.

hastalığı sağlıklı kişilere benzer belirtilerle yani normal orana göre geçirmesini sağlamaktır. Dolayısıyla güvenlik düzenekleri açısından,

Bu dağılımların kendileri norm görevi görür. Norm diferansiyel normallikler içerisindeki bir oyundur. Birincil olan normaldir ve norm buradan çıkarsanır veya normun sabitlenip fiili rolünü oynaması, bu normallik incelemesi sayesinde olur. O halde, burada söz konusu olanın artık bir normlama değil, daha ziyade dar anlamında bir normleştirme olduğunu düşünüyorum.²²⁶

3. Biyopolitikanın Müdahale Yüzeyi: Nüfus

Foucault'ya göre bu üç örnek “şehir” unsuruyla birbirine bağlanır. Pazar alanı olan şehir, ayaklanmanın mekânı olarak şehir, salgın hastalıkların bulaştığı yer olarak şehir yani genel olarak şehir, güvenlik mekanizmalarının kalbindeki sorundur. 18. yüzyılda ortaya çıkan yeni fenomenlerin buluşma, çakışma yeri olarak şehir, güvenlik mekanizmalarının ortaya çıkışıyla doğrudan ilintilidir. Şehrin tüm bu fenomenlerle birlikte nasıl yönetileceği sorunu, hükümlarlığın şehri nasıl olup da yönetebileceği sorunu (ekonomik ve politik olarak), güvenlik mekanizmalarının yerleşmesi sürecinde başrol oynamıştır. Foucault'ya göre tam da bu sebeple adına güvenlik mekanizmaları dediği yeni bir “yönetim teknikleri” bütünü doğmak durumunda kalmıştır. Yani yeni bir takım yönetsel taktiklerin uygulanışı aslında kısmen –elbette tümüyle değil– hükümlarlığın şehirde nasıl uygulanacağı sorusuna cevap olarak gelişmiştir. Hükümlarlığın “bireysel davranışların en ince dokusuna kadar”²²⁷ uygulanışı, şehrin yönetiminde mümkün olmayacaktır. Şehrin içindeki bireyler, çeşitli mekanizmalarla ne kadar bireyselleştirilmiş olsalar da, şehrin “yönetimi”, insanların tam anlamıyla bireysel olmayan, özel bir kolektif tarzda ele alınmalarıyla mümkün olacaktır. İşte burada “bu döneme kadar var olmamış, algılanmamış, bir anlamda tanınmamış ve sınırları çizilmemiş yeni, mutlak olarak yeni bir karakterin 18. yüzyılda sahneye çıktığını görüyoruz: Nüfus.”²²⁸ Foucault, nüfus denen aktörün ortaya çıkışının –daha doğrusu nasıl tebaanın varlığı doğrudan bir kralın varlığıyla koşulluysa, toplumun şimdi tebaa değil de

²²⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 57.

²²⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 60.

²²⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 61.

bir “nüfus”u oluşturuyor olmasının– hükmetmenin yerini yönetmeye bıraktığı başka türde bir iktidar ilişkileri ağını örgütlediğini ifade eder:

Ne hukuksal bir çözülemeye ne de ekonomik bir okumaya indirgenebilir olan (birbirine bağlı buldukları halde) bu yeni yönetimsellik tipi, sonuçta, yeni bir nesnede kendini gösteren bir iktidar teknolojisi olarak sunulur: "nüfus". Nüfus biyolojik ve özel patolojik nitelikler taşıyan ve hayatın kendisinin iş gücünün daha iyi yönetilmesini sağlamak için kontrol altına alınmaya elverişli olduğu, canlı ve birlikte var olan varlıkların bir toplamıdır.²²⁹

Muhtemelen nüfusu tebaadan ayırt eden en önemli özelliği “biyolojik varlığıyla” belirleniyor olmasıdır. Biyolojik varoluş, nüfusların normalleşmesi ve şeylerin doğal ortamının çalışılıp manipüle edilmesiyle ve bunların yönetim rasyonelliğinin insanların ulus-devlet formunda yönetilmesini sağlamasıyla, politik hale gelmiştir. İşte bu bakımdan nüfus ile biyopolitika kavramları birbirinden ayrı düşünülemez. Hatta en ekonomik şekilde ifade edilmeye çalışılırsa yönetimsellik ve biyopolitika, nüfusların yaşamının politik yönetimi olarak tanımlanabilir. Foucault’nun modern bir bilim olarak istatistiği konumlandırışı hatırlandığında, nüfus ile biyopolitika ve yönetim arasındaki ilişki, hatta tüm bunların hakikat ve bilgiyle olan bağı da anlamlı hale gelir. Nüfus, hem tarihsel olarak ortaya çıkışı anlamında hem de pratik varlığı bakımından bir tebaa değildir ve nüfuslar salt yasa karşısındaki hukuki özneler değildirler. Nüfus daha çok doğal ortamı içerisinde ele alınan, hem yer değiştirme hem de eğilimleri anlamında belirli hareketleri bulunan, üzerinde hesaplama yapılabilecek çünkü temel bazı biyolojik özellikleri haiz bir öznedir. Dolayısıyla nüfus, basitçe yasaya uyan yahut basitçe disiplin tekniklerine tabi tutulan bir çokluk olmaktan ziyade daha stratejik bir biçimde kuşatılan, arzuları ve hedefleriyle de ele alınan bir şeydir. Nüfusla birlikte “(...)bir yandan canlı varlıkların genel rejimine dâhil olan, bir yandan da otoriter fakat düşünülmüş ve hesaplanmış dönüşümler için bir müdahale yüzeyi sağlayan bir öğeler bütünü ortaya çıkar.”²³⁰ İşte nüfusun bu biyolojik bir tür olma özelliği ile özgül bir bilgi türüyle yapılan hesaplamalara dayanan bir müdahale alanı oluşturması, yönetimsellik ile biyopolitika kavramlarının temel temas noktalarından biridir:

XVIII. yüzyıl ortasında oluşan ikinci kutup, tür-bedeni, canlı varlığın mekaniğinin etkisinde olan ve biyolojik süreçlerin dayanağını oluşturan bedeni merkez almıştır: Bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi

²²⁹ Judith Revel, “Biyopolitik”, *Foucault Sözlüğü*, çev. Veli Urhan, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 32.

²³⁰ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 70.

ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır; bunların sorumluluğunun yüklenilmesi bir dizi müdahale ve *düzenleyici denetim* yoluyla gerçekleşir: İşte bu da *nüfusun biyo-politikasıdır*.²³¹

Dolayısıyla nüfusun ortaya çıkışı, biyopolitikanın doğuşuyla çakışır.²³² Biyo-iktidar ve anatomo-politika denerek daha çok bireysel bedene yapılan vurgu, şimdi bir tür olarak nüfusa kayar ve *College de France* derslerinden birine ismini verecek “biyopolitika” kavramı devreye girer –yine de Foucault’nun biyo-iktidar ve biyopolitika kavramlarının kullanımında ciddi bir ayrım gözetmediğini belirtmek gerekir. Foucault terimi ilk olarak 1974’te Rio de Janeiro Eyalet Üniversitesi’ndeki derslerinde kullanmıştır ve genel olarak;

Batı’da 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başları arasında gerçekleşen siyasi tekniklerin ve prosedürlerin dönüşümünü belirleyen tarihsel bir belirteçtir. Gilles Deleuze’un deyişle, iktidarın ne bir özü ne de bir niteliği varsa, yalnızca işlemsel ve ilişkiselse, o zaman biyopolitika, yeni iktidar bilgisi biçimleri ve bunlara karşılık gelen *dispozitifler* (aygıtlar) yoluyla siyasi etkiler üretmenin yeni bir yolunun adıdır.²³³

Batı tarihinde yönetimsellik denen özgün stratejiler bütünü varlığını ve başarısını, “en ekonomik” yönetim tarzı olarak yerleşmesini esasen kitlenin nüfus olarak özel bir biçimde yani biyopolitik olarak kavranmasına borçludur:

Nüfusun keşfedilmesi, aynı zamanda, bireyin ve direnebilir olan bedenin keşfedilmesi, Batı’nın politik davranışlarının kendisinin çevresinde dönüştüğü başka büyük bir teknolojik düğümdür. Şu anda adını anatomo-politik olarak andığım şeyin tersine, biyopolitika adını vereceğim şey işte o zaman icat edildi.²³⁴

Dolayısıyla yönetimsellik ve biyopolitika birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilir iki farklı biçimden ziyade, varlığı birbiriyle koşullu bir “yönetim” fikrinin kardeş kavramlarıdır. Biyopolitika, 18. yüzyıldan itibaren Batı’da hâkim olduğuna şahit olduğumuz, yaşayan varlıklar olarak öznelere üreten ve yöneten, onları yaşamları ve arzuları üzerinden hedefleyen yeni bir iktidar kipidir. Biyopolitika, “siyasetin çekirdeğindeki bir dönüşümü”²³⁵ işaret ederek, siyasetin konusunu “yaşam” yapar.

²³¹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi: Bilme İstenci*, s. 99.

²³² Nüfusların yönetiminin biçimleri olarak liberalizm ve neoliberalizm de bu doğuma eşlik eder. Tam da bu sebeple Foucault *Biyopolitikanın Doğuşu* başlıklı derslerini liberalizm analizine ayırır.

²³³ Eduardo Mendieta, “Biopolitics”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, s. 37.

²³⁴ Foucault’dan aktaran Judith Revel, “Biyopolitika”, *Foucault Sözlüğü*, s. 32.

²³⁵ “Foucault’ya göre biyopolitika, yeni bir alan ve sorunlar vasıtasıyla geleneksel siyasetin görevleriyle yapılarına eklenmez. Biyopolitika, siyasal egemenliğe ilişkin kavramları yeniden formüle ettiğinden ve

Dolayısıyla en temelde “yaşam”ın politik yönetimini ifade eder.²³⁶ Yönetimsellik ise biyopolitikanın devlet merkezde olmak üzere uygulanışının akılsallığını, kavramın kendisinin ifade ettiği üzere yönetsel rasyonaliteyi, yeni devlet yönetimselliğini ifade eder. Biyopolitika, biyo-iktidar aracılığıyla işler, yönetimsellik ise çoğu yorumcunun da vurguladığı gibi devlet sorununa yaklaşmak için anahtar kavramdır.²³⁷ Bununla birlikte, Özmakas’ın belirttiği üzere çatı bir kavramı andıran biyopolitika ile yönetimsellik kavramlarının kullanımı da kimi zaman birbirine yaklaşmıştır. Biyopolitika kavramı;

(...) birden fazla süreci ve pratiği işaret eder. Eduardo Mendieta, Thomas Lemke’yle benzer bir tespitte bulunur ve düşünürün kavramı en azından beş farklı anlamda kullandığına işaret eder: ‘(1) kapitalizmin yükselişiyle birlikte tıpta yaşanan dönüşümlerin bir sonucu olarak, (2) kapitalizm tarihinin bir parçası ve parseli olarak, (3) egemenliğin yeni bir biçimi olarak, (4) neoliberal yönetimselliğin özgül bir iktidar biçimi olarak, (5) biyotarih içerisindeki bir bölümün başlığı olarak.’²³⁸

Biyopolitikanın öne çıkan konusunun cinsellik olması da, önceki bölümde belirtildiği üzere tesadüfi değildir. Cinsellik, bedenin ve nüfusun buluşma noktasıdır. Foucault’nun insan özneler ve cinsellik üzerine söylemlerdeki odağı, ailenin siyasal bir birim olduğunu gösterme kaygısı da taşır. O halde üreme ve cinsel ahlak, nüfusların analizi ve bireylerin politikalarıyla bedenleri kesiştiği ölçüde modern “biyopolitikanın” kalbinde yer alır.

Biyopolitika, insanların yaşamlarına bir yatırım olduğu için, aynı zamanda üremenin ve dolayısıyla tam da insan türünün devamının biyolojik koşullarına da – özgül bir tarihsel olanaklılık kipi içinde – bir yatırımdır. Doğum oranları, öjenik sistemler, doğum kontrol teknolojileri ve nüfus dinamiği yirminci yüzyılın nüfus yönetim politikasında can alıcı önemde unsurlar olmuştur.²³⁹

onları siyasal bilginin yeni biçimlerine tabi kıldığından siyasetin genişletilmesi değil, daha ziyade siyasetin çekirdeğindeki bir değişimdir.” Utku Özmakas, “Foucault: *İktidardan Biyoiktidara*”, Cogito: Foucault Özel Sayısı içinde, s. 55.

²³⁶ Liberalizm ve neoliberalizm meselelerine sıra geldiğinde bu “yaşamın yönetimi” denen şeyin sadece insanın hayatta kalması olmadığı -her ne kadar bu önemli bir unsur olsa da- görülecektir. Biyopolitik neoliberal yönetimsellik, insanları aynı zamanda arzularıyla da ele alarak ve eşi görülmemiş bir tarzda özneleştirerek yönetir. Foucault’nun cinsellik örneğinin bunu göstermeye yetmediği durumlarda, her dönemde farklı ama yığınlar olarak hep aynı şeyleri arzulayan neoliberal öznelerin günümüzdeki yaşantısı tanımlıya çağrılabilir. Bu meseleye neoliberalizm başlığında dönülecektir.

²³⁷ Barry Allen, “Government in Foucault”, *Canadian Journal of Philosophy*, Volume 40, Number 4, December 2010, s. 431; Eduardo Mendieta, “Biopolitics”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, s. 42.

²³⁸ Mendieta’dan aktaran, Özmakas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, s. 135.

²³⁹ Paul Alberts, “Foucault, Nature, and the Environment”, *A Companion to Foucault Oxford*, Wiley-Blackwell, 2013, s. 558.

Görüldüğü üzere biyopolitikanın müdahale yüzeyi olarak nüfusun yönetimi belirli bilgi biçimlerine bağlıdır, bu bilgiler hem biyoloji, tıp ve psikoloji gibi bir çökeltiler bütünü olarak “insan”a işaret eden bilgilerdir hem de özel olarak “ekonomi politik” ile “istatistik”tir. Biyopolitik yönetim, bilgiyle kurduğu bu ilişki aracılığıyla Foucault’nun erken dönemden itibaren işaret ettiği iktidarın merkezsizliği temasının kristalize olduğu biçim olarak görülebilir. Biyopolitik yönetimsellikte –eğer bu ifade fazla abartılı yahut yanlış olmayacaksa–, disiplinden farklı olarak merkezsizlik ve kendiliğindenlik esastır. Çünkü güvenlik mekanizmaları yasaklarla işlemez, aksine gerçeklik öğelerine dayanarak işler ve yapılması istenen ve istenmeyen şeylerin kabul edilebilirlik düzeylerini saptar.²⁴⁰ Foucault’nun iktidar/bilme ikilisi şimdi birbirine geçmişte olduğundan daha sıkı sıkıya bağlıdır çünkü yönetimselliğin uygulandığı doğrudan bilgiye dayanır. Gücünü gerçeklikten alır. Öyle ki yöneten özne giderek daha önemsiz hale gelir ve asıl öne çıkan verilerin kapitalist ve neoliberal bir biçimde ele alınarak işlenmesidir. İstatistiki bilgi bu bakımdan biyo-iktidar ve biyopolitikanın en önemli dayanağını teşkil eder. Yani “bir bilme biçimi olarak, nüfus üzerinde gerçekleştirilecek düzenleyici denetimlerin ve müdahalelerin kaynağı haline gelir.”²⁴¹ Her türden bilgi, özellikle de hem tüm nüfusa hem de bireye ait olarak yönetim açısından hayatidir. “Kimliklendirme, sınıflandırma ve gözetleme yoluyla nüfus gruplarını yönetmek için her türlü bilgiden yararlanır.”²⁴² Gerçekliğin verilere dayanarak ortaya konması, hem hareketleri öngörür hem de yapılması gerekeni şimdiden belirler. Dolayısıyla konuşan, kişiler değil verilerdir. Yasayı yapan da otorite değil artık hakikattir. Ekonomik alanda atılan adımlar, sağlık sisteminin, iş ve işsizlik durumlarının düzenlenmesi gibi hemen her örnek aslında insanın içerisinde kaybolduğu bir veriler yığınının akışına bağlıdır. Toplumsal kararlar da bir ölçüye kadar –başka önlemler gerekene kadar– tıpkı piyasa gibi bir kendiliğindenlikle, adeta bunların kendilerine ait doğa yasaları varmış ve bu yasalara göre alınıyormuş gibi görünmektedir. Bu bakımdan özgün bir yönetme tarzı, bir rejim olarak alındığında neoliberalizmin, meta fetişizmi kavramını hatırlatan bir şeyi toplumsal yaşama, yönetimin kendisine genişlettiği ifade edilebilir gibi görünmektedir. Bir parantez açarak yer verilecek olursa, Carlo Bordoni ve Zygmunt Bauman’ın “kriz” üzerine diyalogunda hâkim temalardan biri, iktidar ile siyaset arasındaki kopuşun bir tür yönetim fikriyle sonuçlandığı ve bunun güncel, kısa

²⁴⁰ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 60.

²⁴¹ Özmakas, *Biyopolitika*, s. 124.

²⁴² David Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, çev. Ali Toprak, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2013, s. 94.

sürmeyecek ciddi bir krize yol açtığıdır. Bordoni bu diyalog sırasında Balibar'ın yerel ve küresel arasındaki onarılmaz çatlakın “yönetişim” sayesinde ete kemiğe bürünen bir tür devletsiz devletçilik ürettiği tespitinden hareketle, bağlamından kısmen kopararak düşünülecek olursa buradaki Foucaultcu iddiayı muntazaman özetlediğini ifade edebileceğimiz bir cümleyle tespiti ileri götürür:

Kararlar, doğaları gereği ulus-üstü olduklarından ötürü yerel yasalara ve kurallara uymaları gerekmeyen kodamanlar tarafından başka yerde alınır: Onlar, siyasi uygunluk kısıtlamalarından ve toplumsal bir yapının beraberinde getirdiği gereksinimlerden, gerçek adaleti ifade etmeyen nesnellik ve tarafsızlık adına muafırlar.²⁴³

Foucault'nun Nietzsche ve Heidegger'den aldığı mirasın özellikle bu bilme ile ilişkide daha derin –ve derinleştirilebilir– bir felsefi boyutta karşımıza çıktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nihayetinde politik alanın yitimi ve neoliberal yönetimselliğin özneyi neoliberal bir özne olmaklıkta sıkıştırması ve bilme düzeninin özgün özneye yaşam alanı bırakmaması, modern niceliksel evren tasarımının sonuçlarından birisidir. Foucault'nun son dönemine kadar satır aralarında varlığını hissettiren bu itiraz, sonradan özneye dönüşünde kendisini iyiden iyiye gösterir. Öngörme ve yönetme arzusu, gerçek anlamıyla yaşama, özgün yaşama alanı bırakmamaktadır. Özmakas da, pozitivist önceden görme çabası ve bilme arzusunun hem gündelik hayat hem de politika açısından nasıl bizi “boşa düşürdüğüne” ve kendi kuyruğunu yiyen bir yılanı dönüştüğüne işaret eder:

“Normal” olanı belirleyebilmek için yüzyıllardır verilen uğraş, 17. yüzyılın düşünsel ve matematiksel mirasıyla yeni bir boyuta ulaşmıştır. “İnsanları saymak”, sayarak “normal”i ve onun negatifinden “sapma”yı belirlemek, çok daha kolay hale gelir. Elbette, burası yalnızca ilk duraktır. Normali belirleme kudretini elinde tutmak, anormal diye yaftalananı siyaseten marjlara itmenin ve hatta bazen en temel haklarını bile elinden almanın kapısını aralıyordu. Çoğunlukla rakamların verdiği meşruiyet, düşünceyi büyüleyip ele geçiriyor; bir bakıma vasatı iktidara taşımanın imkânını yaratıyordu.²⁴⁴

Nüfus kavramı 16. yüzyıl civarlarında genellikle olumsuz bir biçimde ve “nüfus azalması” yani ölüm oranları bağlamında ele alınmıştır. 17. yüzyıldan itibaren kameralizm ve merkantilizm nüfusun temel bir öge olduğunu keşfetmesiyle kavram ciddi bir dönüşüme uğrar. Buna göre nüfus, devletin temel bir ögesidir çünkü işgücünü,

²⁴³ Zygmunt Bauman; Carlo Bordoni, *Kriz Hali ve Devlet*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2018, s. 24.

²⁴⁴ Özmakas, *Biyopolitika*, s. 151.

dolayısıyla bolluğu ve ücretlerin düşük tutulmasını sağlayan nüfustur.²⁴⁵ 18. yüzyılda ise, polis devletinin başarısızlığa uğramasıyla fizyokratlar nüfusu, tebaadan farklı olarak doğallığı içerisinde yönetimin nesnesi olarak keşfetmişlerdir. Yukarıda, azlık sorunuyla ilişkili olarak belirtildiği üzere fizyokratların “doğallık” vurgusu, nüfus için de geçerlidir. Nüfusun doğallığı, onun bir bağıl değişken gibi hareket etmesinden gelir. Nüfus, arzuları ve çıkarlarıyla belirli bir değişkenliği bulunan fakat tam da bu eğilimleri sebebiyle hükmedilmesi değil de “yönetilmesi, idare edilmesi” gereken bir özne-nesnedir. Nüfus ve ekonomi bir doğallıkla işler ve bunlar zora dayanan müdahalelerin alanı değildirler. Devletin nüfusa müdahalesi de bu doğal süreçleri gözetmek durumundadır. Dolayısıyla müdahaleler zor ve yasakla değil, yönlendirmeye, teşvikle, bilgi üretmek ve ürettirmekle olacaktır. Bu sebeple yönetimselliğin aracı ancak güvenlik mekanizmaları olabilir:

Yani güvenlik mekanizmaları kurmak gerekir. Güvenlik mekanizmalarının ya da devlet müdahalesinin esas işlevi, nüfusa içkin süreçlerden veya ekonomik süreçlerden oluşan bu doğal fenomenlerin güvenliğini sağlamaktır – yönetimselliğin temel amacı işte budur.²⁴⁶

Nüfusu ayrıcalıklı kılan bir diğer önemli unsur da budur. Nüfus her ne kadar farklı bireylerin bir toplamından meydana geliyor olsa da, nüfusun eyleminin değişmez bir hareket ettiricisi bulunuyor olmasıdır: arzu. Nüfus arzu ve çıkarlarıyla, eğilimleriyle, istekleriyle, korkularıyla ele alınır. Nüfusun arzu ve çıkarlarıyla ele alınması demek, bunların doğal eğilimler olduğu kadar yönlendirilebilir olduklarını da görmek demektir. Yani arzu, tutku ve çıkarlar, insanlar bunlara uygun hareket ettikleri ölçüde, eğer bunlar “öngörülebilirse”, bunların yönlendirilebilecekleri, çoğaltılabilecekleri, manipüle edilebilecekleri ve teşvik edilebilecekleri anlamına gelir. Hirschman, konuyla ilgili muazzam çalışmasında, 17.-18. yüzyıllarda insanların eylemlerinin çıkarlar tarafından yönlendirilmesi fikrinin öngörülebilirlik gibi önemli bir artıyı getirdiğini, bu sebeple de sonunda başarılı bir toplumsal düzen oluşturmak için sağlam bir temel olarak görülüp heyecanla karşılandığını yazar. Machiavelli’den aktardığı gibi “Eğer bir insanın herhangi bir olayda çıkarının nerede yattığını anlayabilirseniz, işte o zaman, eğer o kişi sağduyu sahibiyse, neler yaptığını, yani amacının ne olduğunu anlayabilirsiniz.”²⁴⁷ “Nüfusu

²⁴⁵ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 63.

²⁴⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 308.

²⁴⁷ Machiavelli’den aktaran, Albert O. Hirschman, *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 63.

belirleyen, tam da çıkarların mekaniğinin bu yarasıdır.”²⁴⁸ Bu bakımdan insanların arzu ve çıkarlarının yönlendirilebilmesi, daha az fakat daha başarılı bir yönetimi sağlar. İşte nüfus bu sebeple yönetimselliğin vazgeçilmez nesnesidir. Nihayetinde nüfusun temel hareketlerinin, yani nüfusa ait değişkenlerin, düzensiz gibi görünen fenomenlerin aslında gözlemlenerek bir düzene sahip olduklarını görmek mümkün olmuştur. Nüfusun hareketleri üzerindeki gözlemler, hesaplar ve süresiz bir izleme nüfusun hareketinde bir düzen bulmayı mümkün kılmıştır: istatistiğin gücünün keşfi. Söz gelimi İngiliz Graunt, 17. yüzyılın sonunda ölüm oranı tablolarıyla ilgili büyük bir keşif yapmıştır. Buna göre her sene bir şehirde ölüm sayısını neredeyse sabittir; üstelik ölümlere sebep olan farklı kazalar çok çeşitli olsalar da bunların oranları sabittir. Her yıl doğan erkek sayısının kadın sayısından fazla olması, erkeklerin kadınlardan daha fazla kaza geçirmesi, çocuk ölümlerinin düzenli olarak yetişkinlerden fazla olması vb.²⁴⁹

18. yüzyılın sonlarında tıpkı canlı varlıkların ölçülebilir fizyolojik süreçlerin tezahürleri haline gelmesi gibi, nüfus da ritimleri ve dalgalanmaları istatistiksel analize uygun olan, zamansal olarak gelişen epistemik bir nesne haline geldi. Organizmalar gibi nüfusların da kendilerine ait bir doğal yaşam biçimi olduğu görüldü.²⁵⁰

Dolayısıyla nüfus, gözlemlendiği ve verilerle hesaplar yapıldığı takdirde belirli bir doğallıkla düzenliliğe sahip olan, böylelikle de hareketi öngörülebilir bir öznedir. İnsan türü olarak nüfusun yapıp etmeleriyle ele alındığı hali ise kamu (*public*) olacaktır. “Kamu, nüfusun görüşleri, yapıp etme biçimleri, davranışları, alışkanlıkları, kaygıları, önyargıları, talepleri açısından ele alındığı halidir; ona eğitimle, kampanyalarla ve kanaatlerle müdahale edilir.”²⁵¹ Dolayısıyla istatistiki bilgi, modern anlamda kamuyu kamu yapan şeydir, “istatistik, devletin devlet hakkındaki bilmesidir.”²⁵²

Mark Neocleous, siyasal bilginin istatistiksel temelinin esasının nüfus sayımı olduğuna dikkat çeker ve faşist rejimlerde nüfus sayımının çok önemli olduğunu tespit eder. Nüfus sayımı, herkesin nüfusa kaydedilmesi uygulamaları örneğin nazi Almanyası

²⁴⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 307.

²⁴⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 69-70.

²⁵⁰ Ladelle McWhorter, “Population”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, s. 372.

²⁵¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 71.

²⁵² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 276.

için son derece önemli bir bilgi kaynağı olmuştur. Alman İstatistik Kurumu “Führer’imiz ve Reich imparatorluğunun başı Adolf Hitler yönetimi istatistik dostudur (1939)”²⁵³ diye övünmektedir. Bir başka örnek Ruanda’dır:

Nüfus sayımının insanların siyasal yönetimin objelerine dönüşümünde kullanılması, soykırım sürecinde başlıca bir özellik olarak varlığını sürdürmüştür: Ruanda’daki soykırım hakkındaki raporlar, insanları “kabilelere” ayıran siyasi yetkililerin dağıttığı (ve aslında sömürge yönetiminin bir aracı olarak tasarlanan) nüfus cüzdanlarının onların katliamına temel olan en önemli enformasyon kaynağı olduğunu ileri sürüyor.²⁵⁴

Nüfus sayımı, basitçe bir sayma işlemi olmaktan fazlasıdır ve nüfusun yönetim tarafından “düzenlenmesi” açısından da önemli bir mekanizmadır. Neocleous’un dikkat çektiği üzere Latince’de nüfus sayımı anlamına gelen *censere* kelimesi, *ensor* yani “sansürcü” kelimesiyle aynı kökenden gelir. Bu etimolojik akrabalıktaki sansürcü, “hem yurttaşların kaydını tutan hem de kamu ahlakını denetleyen Romalı memurdur.”²⁵⁵

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yönetimselliğin, nüfusun doğuşuyla birlikte kullandığı bilgi aracı sadece istatistik değildir. Genel olarak “bilimsel bilgi” yönetimsellik için vazgeçilemezdir ve yönetimin spesifik olarak ihtiyaç duyduğu en özel bilgi “ekonomi politiktir”. O döneme kadar söz konusu olan diplomatik hesaplar ve güç ilişkilerinden ziyade yönetimin ihtiyaç duyduğu bilgi kanıtlanabilir, bilimsel ve bu yüzden de yönetim tarafından ciddiye alınmayı dayatan bir bilgi türüdür. Yönetimin bu bilgi türünü dikkate almaması, doğrudan başarısız olacağı anlamına gelecektir. Bu iktidar-bilme ilişkisi, Foucault’nun erken dönemde de sıklıkla ifade ettiği, bir ideolojik araç olsa bile ideolojik araçlığını yönetime ait olmasından “almayan” bir ilişkidir. Daha önce vurgulandığı üzere iktidar basitçe kendi işine gelen bilgileri üretmez, bağımsız ve kanıtlanabilir bilgi, nüfusu doğallığı içerisinde yönetmeyi sağladığı için, bilgi zorunlu olarak iktidarın siparişi olmaya mecbur değildir. Bu bilgi, yönetim sanatının içinde yer alan bir bilgi, yönetenlerin pratiğinin içinde belirmesi gereken bir hesap değildir:

Yani gördüğünüz gibi, iktidar ve bilme arasındaki ilişkilerin, yönetimle bilim arasındaki ilişkinin son derece özgül bir tipi söz konusudur burada. Hem bilme hem de iktidar, hem bilim hem de karar mercii olan bu yönetim sanatının o zamana dek işleyen epey bulanık birliği ayrışıp, çözülmeye başlar ve iki kutup

²⁵³ Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, çev. Akın Sarı, İstanbul, NotaBene Yayınları, 2015, s. 96.

²⁵⁴ Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s. 95.

²⁵⁵ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s. 96.

belirir – giderek teorik açıdan saf olduğu iddiasına sarılan bir bilimsellik, yani ekonomi, kararlarını bu bilimselliğe dayandırmak durumundaki bir yönetim tarafından ciddiye alınma hakkını talep eder.²⁵⁶

4. Modern Devletin Soykütüğü²⁵⁷

Foucault Batılı modern politik aklın, devletin “birliğinin” hukuki politik formu ile pastoral iktidarın bir birleşiminden meydana geldiği tezini ileri sürer.²⁵⁸ Devletin hukuki ifadesi olarak egemenlik, karşısındaki kitlenin, insan çokluğunun, kendi suretinde bütünselleştirici bir etkiyle tanınarak “halk” olmasını sağlar. Pastoral iktidarda ise bunun tersi olarak görülebilecek bir bireyselleştirme söz konusudur. Batı'da ilk kez, bireylerin yaşamlarının ve etkinliklerinin ayrıntılarıyla siyasi bir ilgiyi içeren ve nesnesi olarak yaşamın somut gerçekliğini alan rasyonel ilkelere göre yöneten bir iktidar tipi var olmuştur. Selamet fikriyle birlikte düşünülmesi gereken bu iktidar tipi kaynağını Hristiyan pastorallığında bulur. Dolayısıyla Foucault'ya göre yaşam üzerindeki bu özel iktidar fikri “ağıllarda, bir ağıl meselesi olarak görülen politikada doğmuş, ya da en azından orada şekillenmiştir.”²⁵⁹ Foucault'nun kavramsal çerçevesine eklemek üzere yönetim kavramını seçmesinin sebebi budur.

“Yönetmek” (*gouverner*) kavramı 16. yüzyılda politik anlamını kazanmazdan önce 13-15. yüzyıllarda en temelde “yönlendirmek, ilerletmek ya da kendi kendine bir yolda ilerlemek gibi maddi, fiziksel, mekânsal” bir anlama sahip olmuştur. “Yönetmek, bir yol izlemek ya da bir yol izletmek” demektir. Foucault'nun verdiği birçok örnekten birisi Froissart'dandır: “O kadar dar bir yol ki (...), iki insan kendilerini yönetemez.”²⁶⁰ Yönetmek aynı zamanda geçindirmek, beslemek, geçim kaynağı sağlamak gibi anlamlara

²⁵⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 307.

²⁵⁷ Soybilim ya da soykütük terimleri bu çalışma boyunca birbiri yerine kullanılmıştır. 2. 2. numaralı başlıkta ortaya konmaya çalışıldığı üzere Foucault için soykütüğü bir tür karşı-bilim olduğu ve Nietzscheci bir anlama gelip soy zincirinden farklı olduğu için, her ne kadar soykütük kelimesi daha uygun görünse de Türkçe literatürde iki kullanım da bulunduğu için, kavramların birbiri yerine kullanılmasında bir sakınca olmadığı düşünülmüştür.

²⁵⁸ Jon Simons, *Foucault & the Political*, London, Routledge, 1996, s. 40.

²⁵⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 117.

²⁶⁰ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 108.

da gelir. Bunun yanında kelimenin ahlaki düzeyde anlamları da vardır ve birisini yönlendirmek anlamına da gelir:

Ya tamamen ruhani anlamda, yani ruhların yönetimi anlamında –ki bu klasik bir anlamdır ve çok, çok uzun süre boyunca baki kalır– ya da bu anlamdan hafifçe farklı olarak, “bir rejim dayatmak”, bir hastaya bir rejim dayatmak anlamında (...) “Yönetmek” ya da “yönetim” teriminin ahlaki anlamında “tutum” demek olabilir (...) “Yönetmek” yine bireyler arasındaki bir ilişkiye gönderme yapabilir, bu ilişkinin de farklı biçimleri olabilir, örneğin bir hâkimiyet ve buyurma ilişkisi söz konusu olabilir: Birisini yönlendirmek, iyileştirmek. Ya da, birisiyle ilişkide olmak, sözlü bir ilişkide olmak.²⁶¹

Dolayısıyla yönetim kavramı politik anlamını almazdan önce fiziki, mekânsal bir anlama sahip olmakla birlikte, kişiler arası ilişkilere ve kişiler üzerinde etkide bulunmaya gönderme yapmaktadır. Foucault’nun burada işaret ettiği önemli nokta ise, yönetilenin bir toprak, şehir ya da bir politik yapı değil, insanlar olmasıdır. “Yönetilenler, insanlardır.”²⁶² İşte pastoral iktidar biçiminde var olan ve modern devletin özgün rasyonalitesinin gelişmesinde önemli bir katkısı olan bu insanların yönetilmesi fikri, Hristiyan pastoralliğine aittir.

Foucault’nun, tarihsel kaynakların tanıklığında gösterdiği üzere insanların yönetimi fikri Yunan –ve Roma– kültürüne yabancıdır çünkü bu kaynaklarda genel olarak gemi metaforu kullanılır ve bu metafora göre yönetilen, idare edilen şey insanlar değil, gemidir. Çünkü kaptan, denizcileri değil gemiyi yönetmektedir.²⁶³ Yani Yunan ve Roma düşüncesinde yönetim, insanların üyesi olduğu şehrin yönetilmesidir. Pastoral iktidarın Hristiyan geleneğindeki formu ise, özünü “çoban ve sürü” ilişkisi metaforunda bulur ve bu kavrayış yönetimin hem nesnesi hem de amacı bakımından özgündür. İbrani ve Hristiyan pastoralliği arasındaki farklara dikkat çeken Foucault, burada da başka bir ayrım bulunduğunun altını çizer: “ilk olarak, pastoral tipteki bir iktidar örgütlenmesi fikri biçiminde; ikinci olarak, vicdan idaresi, ruhların idaresi biçiminde.”²⁶⁴ Doğu Akdeniz’de, Mısır’da, Asur’da ve Mezopotamya’da kralın ya da şefin bir çoban²⁶⁵ konumunda

²⁶¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 108.

²⁶² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 108.

²⁶³ Foucault burada Sophokles’in *Kral Oidipus*’unu düşünmektedir.

²⁶⁴ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 110.

²⁶⁵ Dersin çevirmeni Ferhat Taylan, Foucault’nun -ikisi de çoban anlamına gelen- *berger* terimini kullandığı yerlerde çoban, *pasteur* terimini kullandığı yerlerde de pastör kelimesini tercih etmiştir. Pastoral iktidar

bulunması sık rastlanan bir tema olmuştur. Aynı tema bazen tanrının insanlarla ilişkisinde de söz konusu olmuştur. Fakat pastoralik (*pastorat*) temasının özellikle geliştiği yer ve modern devlete kaynaklık ettiği yer Hristiyanlıktır.

Yunan düşüncesinde yeri olmayan bu çoban iktidarının nesnesi her şeyden önce hareket halindeki bir sürüdür ve iktidarı doğası gereği bir toprak üzerinde değildir. İbrani çobanın iktidarı, kendi haline bırakıldığında dağılıp gidecek bir sürüyü, bir çokluğu idare etmekte, yönetmektedir. Yunan tanrısı toprakla ilişkiliyken İbrani çoban, sürüsüne bir toprak vaat eder. Tam da Yahwe için söylendiği üzere çoban, sürünün yaşayabileceği bereketli toprakların yerini bilir ve onlara gösterir: “Kurtardığın halka öncülük ettin, kutsal otlaklarına doğru ona gücünle yol gösterdin.”²⁶⁶ Bu bakımdan çobanın özelliği sürüyü bir araya toplaması, onlara yol göstermesi ve önderlik etmesidir. Üçüncü ve en önemli özelliklerden birisi ise çobanın hayırseverliğidir ki bu özellik mutlaka selamet fikriyle birlikte düşünülmelidir. Yunan ve Roma düşüncesinde de hayırseverlik iktidarın özelliklerinden birisi olmakla birlikte, çobanı ayırt eden şey, onun varlık sebebinin “iyilik yapmak” olmasıdır. Çünkü pastoral iktidarın amacı daha başından sürünün selametidir ve diğer tüm özellikleri bu varlık sebebiyle belirlenmiştir. Bu bakımdan sürünün geçimini sağlamak pastoral iktidar için *lex supremadır* ve dahası çoban hem sürünün tamamıyla hem de her bir üyesiyle ilgilenmek durumundadır (*Omnes et singulatim*). Yani burada, “erekli bir iyilik söz konusudur. Çoban, sürüsü için bir hedef koyar. Sürü ya iyi bir otlağa götürülmeli ya da tekrar ağıla döndürülmelidir.”²⁶⁷

Yunan-Roma düşüncesinden farklı bir başka nokta, çobanın iktidar kullanımının bir ödev, bir görev olmasında yatar. Yunanlı önder, savaşta canını feda etmek zorunda kaldığında bile ölümsüzlükle ödüllendirildiği için, aslında hiçbir zaman kaybetmez. Buna rağmen çobanın yaklaşımı “kendini adama”ya daha yakındır.²⁶⁸ Çobanın tüm kaygıları başkalarına yöneliktir ve onun kendini adayışının hiçbir sınırı yoktur. “Çoban, göz kulak

ve Protestanlıkla ilişkili anlam kaybını mümkün olduğunca engelleyen bu kullanımlara –çünkü pastor aynı zamanda hem çoban hem de papaz ve yol gösterici anlamlarına gelir- teşekkür ederek sadık kalınacaktır.

²⁶⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 113.

²⁶⁷ Michel Foucault, “‘Omnes et Singulatim’: Siyasi Bir Aklın Eleştirisine Doğru”, *Seçme Yazılar: Özne ve İktidar* içinde, s. 30.

²⁶⁸ Foucault, “‘Omnes et Singulatim’: Siyasi Bir Aklın Eleştirisine Doğru”, s. 31.

olandır.”²⁶⁹ Dolayısıyla çoban, güçlü ve şiddet kullanabilecek görkemli bir hükümdardan çok, sürünün selameti uğruna sürünün hizmetinde olan birisidir.

Nihayet pastoral iktidarın, modern iktidar teknolojileri açısından en önemli görünen özelliğine gelinir: pastoral iktidar, bireyselleştirici bir iktidardır. Yani, çobanın bütün sürüyü güttüğü doğrudur, ama sürüyü iyi güdebilmesi için koyunlardan birinin bile gözünden kaçmaması gerekir. Çoban koyunları sayar, her birine özen gösterir. Sürüsünün tamamı için her şeyi yapar, ama sürüdeki koyunların her biri için de aynı şeyi yapar:

Burada iki biçim alan, bu meşhur çoban paradoksuyla karşılaşyoruz. Bir yandan, çobanın gözü bütünün ve her bir bireyin, *omnes et singulatim*²⁷⁰ üzerinde olmalıdır; bu tam da, hem Hristiyan pastorallığındaki iktidar tekniklerinin, hem de size sözünü ettiğim nüfus teknolojileri dâhilinde düzenlendikleri haliyle “modern” diyebileceğimiz iktidar tekniklerinin büyük sorunudur.²⁷¹

Foucault pastorallık analizinde bir istisna olarak Platon’a önemli bir yer ayırır. Çünkü Foucault’ya göre Homeros’ta *poimen laôn* (halkların çobanı) ifadesi bulunmasına ve Pythagorasçı geleneğe çoban modeline atıfta bulunulmasına rağmen çoban metaforu politik olarak Yunanlıların genel düşünsel çerçevesini ifade eden bir model değildir. Çünkü Foucault’ya göre “çobanın iyi yönetici olarak gösterildiği bu metinler, politikanın tipik olarak Doğulu bir temsiline ya da ideolojisine gönderme yapan anlamlı ve yoğun metinlerdir; ancak bu tema kesinlikle yalnız Pythagorasçılarla sınırlı kalır.”²⁷² Dolayısıyla bu bir Doğu etkisi olarak görülmelidir ve Yunanlıların genel politik yaklaşımına referans teşkil etmez. Buna rağmen çoban metaforu Platon’da istisnai biçimde önem verilerek ele alınmıştır.

Kritias ve Yasalar’da temel yönetici konumunda olmayan ve bu bakımdan arka planda kalan çoban metaforu *Politeia*’nın birinci kitabında Thrasymakhos’un ağzından daha önemli bir unsur olarak ortaya çıkar. Burada Thrasymakhos, iyi yöneticinin iyi çoban olan kişi olduğu fikrinin yanlış olduğunu ifade eder çünkü çobanın sürünün iyiliğini düşünmesi onun kendi çıkarını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat Platon cevap olarak iyi çobanın “kendisini sürüsüne adayan ve kendisini düşünmeyendir”²⁷³

²⁶⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 114.

²⁷⁰ Tümü ve her biri.

²⁷¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 115.

²⁷² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 121.

²⁷³ Plato, *Republic of Plato*, 345c- e, trns. F. Cornford, Oxford, Oxford University Press, 1966.

demektedir. Dolayısıyla *Politeia*'daki bu tavır, Foucault'nun Yunan düşüncesinde çoban yönetici metaforunun hâkim ve geçerli olmadığı yönündeki iddiasını yanlışlar gibi görünmektedir. Foucault'ya göre Platon *Politeia*'daki bu ele alışın cevabını *Devlet Adamı*'nda vermektedir. *Devlet Adamı*'nda Platon, “acaba politika çoban-sürü ilişkisinin bu biçimine tekabül edebilir mi?” diye sormakta ve metin boyunca bu soruya “hayır” cevabını vermektedir. Foucault'nun analizine göre Platon'da –dört aşamalı bir karşı çıkışla ortaya konduğu üzere²⁷⁴ politik yönetici olan kişi nihayetinde pastör değildir, politikacı bir dokumacıdır.²⁷⁵ Buna göre Foucault, bu metinde söz konusu olanın pastorallik temasının mutlak bir reddi olduğunu ifade eder. Çobanlık, Platon'a göre ancak daha aşağı etkinliklerin düzenlenmesi açısından söz konusu olabilir. Fakat Foucault'nun burada işaret etmeye çalıştığı esas nokta, Batı'da uzun zamandır geçerli olan özgün ve karma iktidar tipinin kökeninin Yunan'da değil, Hristiyan pastorallığında bulunduğudır. Yunan düşüncesinin kamusal fikri üzerine yükselen politik düşüncesi, pastorallığın Hristiyanlıkta gelişen özel bir biçimiyle birleşmiştir ve burada pastorallikten alınan özgün nokta bireyselleşme ve “ruhların idaresi” fikridir. Çünkü İS. 3. yüzyıldan itibaren geliştiği biçimiyle Hristiyan pastorallığı, İbrani ve Doğulu bir tema olan pastorallikten derin bir biçimde ayrılmaktadır: “Hristiyanlık içerisindeki pastorallik, insanları yönlendirmenin, yürütmenin, onlara yol gösterip rehberlik etmenin, onları ellerinden tutmanın, manipüle etmenin ve adım adım izleyerek yönlendirmenin bir sanatını yaratmıştır.”²⁷⁶

Foucault'ya göre Hristiyan pastorallığında söz konusu olan “insanları yönetme sanatı”, insanları ikna etmek, kandırmak, sevk etmekten, onları bir yasaya, bir hükümdara tabi kılmak için geliştirilen usullerden farklıdır. Burada söz konusu olan insanların iradelerinin bir yönlendirilmesidir, yani yönetimdir. Dolayısıyla “17. ve 18. yüzyıllarda politik sahneye giriş yaparak modern devletin doğuşuna damgasını vuran yönetimselliğin kökenini” burada aramak gerekmektedir: “Modern devlet, yönetimsellik hesaplanmış ve düşünülmüş bir politik pratiğe dönüştüğü anda ortaya çıkar.” Çünkü “modern (Batılı) devlet, ‘politik’ ve ‘pastoral’ iktidarın karmaşık bir birlikteliğinin sonucudur.”²⁷⁷

²⁷⁴ Burada Foucault'nun vardığı sonuçları aktarmak çalışmanın bağlamı açısından yeterli görünmektedir, bu sebeple metnin analizinin ayrıntılarına yer verilmeyecektir. Ayrıntılar için Bkz. Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 125- 130.

²⁷⁵ Platon, *Politikos/ Devlet Adamı*, 279a- 283b, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 2014.

²⁷⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 144.

²⁷⁷ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 219.

Hristiyan pastorallığında selamet bir özgür irade mevzusu değildir ve selamete giden doğru yolu reddetmek mümkün değildir. Çobanın yönlendiriciliğinde sürü, ona gösterilen doğru yola uymak durumundadır. Bu durumda itaat de başlı başına bir erdem haline gelir. Dolayısıyla söz konusu olan şey, başka bir erek olmaksızın, Foucault'nun “saf itaat mercii” dediği, bir erdem uğruna itaat değil, tanrı temsilcisi olarak çobana mutlak bir itaattir. Ruhların yönetimi için bir diğer önemli nokta da hakikat ile ilgilidir. İçsel hakikatin bilgisi itiraf ve günah çıkarma yoluyla önemli bir tekniğe dönüşür –ki bu da “vicdan idaresidir”.²⁷⁸ Günah çıkarma son derece eşsiz bir araç olarak içsel hakikati ortaya çıkartır. Böylece pastör, sürünün içsel hakikatının bilgisine sahip olmaktadır ve en önemlisi bu bir hâkimiyetten ziyade “bağlılık” aracıdır.²⁷⁹ Nihayetinde Hristiyan pastoral iktidarının modern devlete miras bıraktığı öne çıkan özellikleri şöyle özetlenir;

- 1) Bu iktidar, nihai amacı bireyin öbür dünyadaki selametini emniyet altına alan bir iktidar biçimidir.
- 2) Bu iktidar, salt emir veren konumundaki bir iktidar biçimi değildir; bunun yanında, sürünün yaşamı ve selameti uğruna kendini feda etmeye hazır olmak zorundadır. Dolayısıyla, tahtı kurtarmak uğruna tebaasından kendilerini feda etmelerini isteyen krallık iktidarından farklıdır.
- 3) Sadece bütün topluluğu değil; ayrıca özel olarak toplumdaki her bireyi, ömrünün sonuna kadar gözetilen bir iktidar biçimidir.
- 4) Nihayet, bu iktidar biçimi, insanların kafalarının içinde ne olduğunu bilmeden, onların ruhlarına nüfuz etmeden, onları içlerindeki en derin sırları açığa vurmaya yöneltmeden uygulanamaz. Bu da, bir vicdan bilgisini ve buna yön verme becerisini gerektirir.²⁸⁰

Modern devletin soykütüğü, Hristiyan kurumlarında olan eski bir iktidar tekniğinin, yukarıdaki özelliklerle tanımlanan pastoral iktidar kipinin, yeni bir siyasi biçim altında benimsenmiş olduğunu gösterir. Foucault'ya göre bu özellikler, dünyevileşerek yeni bir iktidar ekonomisinin gelişmesini sağlamıştır. Pastorallığın içerisine girdiği krizler, 15. ve 16. yüzyıllarda reform ve karşı reform hareketlerinde iyice kendisini gösterir. Foucault'ya göre bahsi geçen iktidar tekniğinin “genelleşmesi” tam da bu krizlerin bir sonucudur. Buna göre din karşısında devletin güçlendiği izlenimini veren gelişmeler, esasen pastoral

²⁷⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 162.

²⁷⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 163.

²⁸⁰ Michel Foucault, “Özne ve İktidar”, s. 65.

iktidar tipinin kaybolmasına değil, bu taktiklerin bir biçimde toplumsal pratikte daha genelleşerek yerleşmesine sebep olmuştur. Başka bir ifadeyle, modern iktidarın pastorallikten aldığı şey dini bir içerik değil, bir ilişkiler şemasıdır, bu yüzden belirli bir iktidar kipidir, ekonomisidir. Reform hareketleri pastoralliği dünyevi bir düzeye, gündelik ilişkilere taşımıştır –söz gelimi çocukların yönetimi, evlilik, çalışma gibi meseleler. Bu sebeple 16. yüzyılda yönetim sorunu, sadece devlet yönetimi değil, çok daha genel bir perspektife dairdir. Bir yandan feodal yapıların çözülüşü ve merkezi, sömürgeci devletlerin sahneye çıkışı; bir yandan da Reform ve karşı-Reformda ifade bulan, kişinin kendi selameti meselesi –elbette kilise baskısı– 16. yüzyılda yönetim sorununun patlak vermesindeki iki önemli gelişmedir. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa genelde devlet-kilise ikiliği olarak okunan ve modern devletin doğuşuyla sonuçlanan karmaşık süreç Foucault’ya göre bir yönetim krizidir ve bahsi geçen sorunların kesişim noktasında yönetim sorunu, Foucault’ya göre devlete özgü olmayan bir genellikle patlak vermiştir:

Bir yandan devletsel yoğunlaşma; diğer yandan ise dini dağılma ve ayrılıklar: “Nasıl, kim tarafından, hangi sınıra kadar, hangi amaç ve yöntemlerle yönetilmeli?” sorununun, 16. yüzyıla özgü bu yoğunluğu içinde ortaya konulmasının, işte bu iki hareketin kesişiminde gerçekleştiğini düşünüyorum. 16. yüzyıldaki bu yönetim sorununun egemen özelliği, genel olarak yönetimin genel sorunsalıdır.²⁸¹

Bu iktidarın pastoral mirası, devletin bireyselleştirici bir matris olarak karşımıza çıkmasında yatar. Dolayısıyla yönetimsellikte, “birbirine az çok bağlı ve gene az çok rakip olan bir pastoral iktidar ile bir siyasi iktidar yerine, bir dizi iktidarı (ailenin, tıbbın, psikiyatrinin, eğitimin ve işverenlerin iktidarı) karakterize eden bireyselleştirici bir ‘taktik’”²⁸² söz konusudur. Bu yüzden pastorallik, bireyselleştirme usulleriyle ilişkili olmak bakımından “özne” inşası açısından da önemli sonuçlara sahiptir:

Pastoralliğin, benim “yönetimsellik” adını verdiğim ve 16. yüzyıldan sonra oluşacak olan şeyin bir öncülü olduğunu düşünüyorum. Pastorallik yönetimselliği iki biçimde önceler. Bir kere selamet, yasa ve hakikat ilkelerini ancak yasanın, selametinin ve hakikatin altında başka ilişki tipleri inşa etmek için kullanan, pastoralliğe özgü usuller yoluyla önceler. Ayrıca pastorallik, meziyetlerinin analiz yoluyla saptandığı bir öznenin, itaatın sürekli ağlarında tabi kılınan [*assujétir*] bir öznenin [*sujet*], kendisine dayatılan hakikatin damıtılması yoluyla

²⁸¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 78.

²⁸² Michel Foucault, “Özne ve İktidar”, s. 67.

özneleştirilen [*subjectivé*] bir öznenin bu son derece özgül inşasıyla da yönetimselliği önceler. İşte pastoralliğin Batılı toplumlardaki iktidarın tarihinin çok önemli anlarından birini oluşturmasının sebebi, modern öznenin bu tipik inşası sürecidir.²⁸³

Siyasi rasyonelliğimizin temel özelliği Foucault için şurada yatar: “Bireylerin bir cemaate veya bir bütünlüğe dâhil olması, giderek daha güçlenen bir bireyselleşme ile bu bütünlüğün sağlanması arasındaki sürekli bir karşılıklı bağlantının sonucudur.”²⁸⁴ Modern devlet, hem bireyselleştirici hem de bütünselleştirici bir etkiyle işlemektedir. Yönetimsellik kavramı da, ikili bir biçimde hem özne hem de devlete işaret ederek, siyasi rasyonelitenin hem "bireyselleştirici" hem de daha merkezi "totaliter" etkilerini kapsar.²⁸⁵ İşte böylelikle hem “bireylerin siyasi teknolojisi” sorununa hem de “devlet yönetimi”, “politik yönetim” ya da en doğrusu “yönetimsellik” sorununa adım atılmış olur. 16. yüzyılda doğan “yönetim” sorununa verilen ve (modern) devleti kuran güçlü cevap, çok iyi bilindiği üzere “devlet aklı” kavramı olacaktır. Böylelikle şimdi, içerisinde yaşadığımız modern politik kavramsallaştırmaların kendisi içerisinde doğduğu tarihe ve en önemli kavramlardan birisine dönmek gerekecektir: *raison d’Etat* (devlet aklı, hikmet-i hükümet). Bu bağlamda Foucault, Machiavelli’yi, yönetim literatürünün tam karşısına koyarak okur. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar hâkim olan yönetim sorunsalının karşıtı olarak görülmesi gereken hükümlerlik, yönetimsel literatür tarafından “tiksinti verici” bir metin olarak görülen *Prens*’le karşıt bir biçimde okunabilir. Devlet yönetiminin tanımına dair önemli noktaları vurgulamak üzere Foucault *Prens*’in konumunu ele alır.

4.1. Machiavelli ve *Raison d’Etat*

Machiavelli’nin *Prens*’i hem çağdaşları hem de sonraki yüzyıllardaki okuyucuları tarafından birçok kez lanetlenmiş bir metindir, fakat kimse çıkıp da bu metnin felsefi ve politik öneminden şüphe etmemiştir. Siyaset teorisi üzerine yazan birçok düşünür mutlaka *Prens*’e değinmiş, metin kimi zaman bir eleştiri aracı kimi zaman da devlet aklını açığa seren bir kılavuz olarak görülmüştür. Genel olarak üzerinde anlaşmaya varılan kanılardan en temeli Machiavelli’nin *Prens* ile birlikte siyasetin ufkunda bir dönüşüme işaret ettiği ve görmezden gelinemeyeceğidir. Foucault’nun Machiavelli üzerine

²⁸³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 165.

²⁸⁴ Michel Foucault, “Bireylerin Siyasi Teknolojisi”, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 122.

²⁸⁵ Smart, *Michel Foucault*, s. xv.

yorumunun, son derece sınırlı bir başvuru noktası olmaktan öteye geçmediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Esasen düşünür Machiavelli’yi analiz etmekten ziyade Machiavelli karşıtı literatüre yönelir. Foucault’ya göre “Machiavelli karşıtı literatür başlı başına bir türdür; bir nesnesi, kavramları ve stratejisi olan pozitif bir türdür”²⁸⁶ ve Foucault bu literatürü pozitifliği içerisinde ele almak istediğini belirtir.

Bu literatüre göre Prens, prensliğiyle bir tekillik ve dışsallık, bir aşkınlık ilişkisi içerisinde. Prenslik, prence miras olarak, satın alınarak ya da fetih yoluyla geçebilir ve bu da prensliğin dışarıdan bir ilişkiyle kurulup hiçbir şekilde onun kişiliğine ait olmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla prenslik, gelenek ya da şiddet yoluyla bağlandığı prensin elinden kayıp gidebilir, bunun olmaması için de çeşitli şekiller ve yöntemlerle elde tutulması gereken bir şeydir. Böylece Prens ve prenslik arasındaki ilişki yapay (*synthetique*) bir bağıdır yani son derece kırılmalıdır. O halde, Prense dışsal ve aşkın olan prenslik, onu bu unvana bağlayan içsel bir bağ olmadığı için sürekli tehdit altındadır. Dolayısıyla burada iktidarın işleminin amacı prensliği korumak, sürdürmek ve güçlendirmek olur. Fakat bu iktidarın toprakla kurduğu ilişki son derece çetrefildir çünkü iktidarın öncelikli hedefi burada daha çok prensliğin kendisi olarak görünmektedir –ki belki de siyaset teorisinde Machiavelli’yi devlet aklı kavramı bakımından böylesine vazgeçilmez kılan da bu vurgu olmuştur. Foucault’ya göre burada,

Korunması gereken, doğrudan, dolaysız olarak, temel olarak ya da birincil olarak toprak ve toprak üzerinde oturanlar değil, Prens tebaasıyla ve toprağıyla ilişkisi anlamındaki prensliktir. Machiavelli’nin sunduğu prens olma sanatının, yönetme sanatının amacı, Prens’in prensliğiyle arasındaki kırılma bağı olmalıdır.²⁸⁷

Bu dışsallık ve aşkınlık durumu, ilk olarak Prens’in tehlikelere karşı sürekli tetikte olmasını gerektirir: “teyakkuz mantığı”²⁸⁸. Bu tehlikeler “nereden gelirler, nelerden oluşurlar, karşılaştırmalı yoğunlukları nedir: En büyük tehlike ve en zayıf tehlike nedir?”²⁸⁹ İkinci olarak da Prens’in, prensliğini sürdürmek üzere kuvvet ilişkilerini nasıl yönlendireceği sorunu gelir, yani yönlendirmeye özgü bir sanat. Bu bakımdan Machiavelli’nin Prens’i, “Prens’in, prensliğini elinde tutma becerisi üzerine bir

²⁸⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 81.

²⁸⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 82.

²⁸⁸ Özmakas, *Biyopolitika*, s. 158.

²⁸⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 82.

risale”dir.²⁹⁰ Prens, başlıca hedefi ve araçlarıyla tam olarak bir hükümandır ve bu iktidar yönetimden son derece farklıdır.²⁹¹ Prens’in elinde tutmak istediği şey hükmettikleriyle arasındaki bağ olduğu ve nihayetinde bir akılsallığa göre davranmasına rağmen henüz hükümanlık modelinden tam olarak ayrılmış olmadığı için burada henüz yönetimden söz edilemez. Yani Foucault’ya göre prensliği elinde tutma becerisi yönetim sanatı olmaktan uzaktır. Peki, o halde öncelikle yönetim sanatının ilk çözümü olarak devlet aklından ve sonra da modern yönetimden ne anlamak gerekir?

Foucault bu soruların cevabına birkaç ders ayırarak 16. ile 18. yüzyıl arasında kaleme alınmış bir dizi metni ele alır. Machiavelli karşıtı literatürden ilk örnek Guillaume de la Perrière’e aittir. Burada ve döneme ait birden fazla yerde yönetmenin, sadece devlete de hükümana ait bir şey olmadığı görülür. Bir imparator ve hüküman nasıl yönetiyorsa bir evin, ailenin, ruhların ve çocukların vb. yönetiminden bahsedilir. Dolayısıyla yönetim bir çoklu pratikler bütünüdür ve devletin içinde yer alan farklı birimlere ait birçok yönetim meselesi vardır. François La Mothe Le Vayer’in yönetim hakkındaki üçlü ayrımı, henüz 18. yüzyıldaki formunu almadığından yönetimselliğin kaba bir formunu temsil ediyor olsa da Foucault açısından önemlidir: “Ahlaka bağlı olan kendi kendinin yönetimi; ekonomiye bağlı olan aile yönetimi; ve nihayet politikaya bağlı olan, devleti ‘iyi yönetmenin bilimi’”.²⁹² Politika, ahlak ve ekonomiden farklıdır fakat bunlar arasında bir ilişki, bir süreklilik söz konusudur. Devleti yöneten kişinin önce kendisini yönetebilmesi, bir sonraki düzey olarak da ailesini ve mal mülkünü yönetebilmesi gerekir. O halde prensin, bu düzeylerde eğitilmesi gerekir ve burada hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya bir süreklilik söz konusudur. “Devletin iyi yönetimini bireylerin tutumlarına ve ailelerin idaresine kadar götüren, yukarıdan aşağıya doğru inen bu çizgi,

²⁹⁰ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 82.

²⁹¹ Foucault’nun Machiavelli yorumuna dair Özmakas’ın yaptığı hatırlatmaya kulak vermek yerinde olur. Machiavelli’nin Prens’inde, yani egemenlik teorisinde meşruiyet sorunu hiçbir şekilde yer edinmemiştir. Prens, prensliğini ve emrinin, yasasının meşruiyetini kendisinden alır. Dolayısıyla burada hukukun da kurucu bir rolü yoktur. Özmakas, Foucault’nun “hukuk kuramının etrafında şekillendiği temel ya da merkezi sorun, hükümanlık sorunudur” şeklindeki ifadesini hatırlatır: “Burada görüldüğü üzere hükümanlık sorunu, ancak bir hukuk kuramı etrafında inşa edilebilir; ne var ki, Machiavelli’nin düşüncesinde hiçbir biçimde hukukun veyahut hukuki bir ‘meşruiyet’ tartışmasının yeri yoktur. Evet, bir anlamda Machiavelli’nin Prens’i de ‘araçlarını, yani yasaları kendisinden’ (2013: 89) alır; ancak iktidar sorununu hiçbir zaman hukuk terimleri içerisinde ele almaz. Zaten Foucault, daha sonradan başka bir açıdan Machiavelli’ye yaklaşımında bir sorun olduğunu itiraf etmiştir (2013: 215).” Utku Özmakas, *Biyopolitika*, s. 159.

²⁹² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 84.

bu dönemde ‘polis’ olarak adlandırılmaya başlanan şeydir.”²⁹³ İşte burada, her düzeyde söz konusu olan ve yönetim açısından bir daha terk edilemeyecek şekilde asli olan “ekonomi” devreye girer:

(...) yönetim sanatı, tam da şu soruya cevap vermelidir: Ekonomi, –bireyleri, malları, zenginlikleri olması gerektiği gibi idare eden, yani karısını, çocuklarını, hizmetçilerini idare etmeyi bilen, ailesinin servetini arttıran, ailesi için gerekli akrabalıkları oluşturabilen bir aile babasının yaptığı gibi idare etme biçimi–, bu dikkat, bu titizlik, aile babasının ailesiyle kurduğu bu ilişki biçimi, bir devletin idaresine nasıl dâhil edilecektir? İşte yönetimin temel meselesi bence ekonominin politik işleyişe dâhil edilmesidir. Bu, 16. yüzyılda olduğu kadar, 18. yüzyılda da hala böyledir.²⁹⁴

18. yüzyılda sorunu benzer bir biçimde ele alan Rousseau “ailenin bilgece yönetimi nasıl olup da devlet düzeyinde gerçekleştirilebilir?” diye sormaktadır. Quesnay de iyi yönetimden “ekonomik yönetim”i anlamaktadır. 16. yüzyılda hala antik anlamına yaklaşarak bir yönetim biçimini ifade eden ekonomi, 18. yüzyılda bugün kullandığımız anlamına yani yönetsellik açısından özgün anlamına kavuşmaya başlar. Foucault’nun başlangıçta yaptığı tanıma uygun olarak yönetsellik tek değil bir dizi dönüşüm sonucunda gelişir ve bunlardan en önemlileri nüfusun doğuşu ile ekonomi politiğin bir bilme biçimi olarak yerleşmesidir. Yönetim tam da sözü edilen dönemde özgül ağırlığıyla doğar: ekonomi politik, yeni bir özne olarak nüfusun ortaya çıkmasıyla oluşur. Bu, başka bir ifadeyle yönetim sanatının “bloke edilmesi”dir²⁹⁵:

İşte hem “ekonomi politik” denen bilim, hem de yönetime özgü bir müdahale biçimi, yani nüfus ve ekonomi üzerindeki müdahale, tam da nüfus, toprak ve zenginlik arasındaki sürekli ağırlık ve çoklu ilişkilerin kavranmasıyla ortaya çıkar. Kısacası, bir yönetim sanatından politik bilime geçiş, hükümlerlik yapılarının hâkim olduğu bir rejimden yönetim tekniklerinin hâkim olduğu bir rejime geçiş, 18. yüzyılda nüfusun ve dolayısıyla ekonomi politiğin doğuşu etrafında meydana gelir.²⁹⁶

Foucault, ekonomi politik meselesine *Biyopolitikanın Doğuşu*’nda daha fazla ağırlık verecektir. Burada yeniden istatistiğe dikkat çeker. Buna göre yönetimin sahneye çıkışında –daha önce ele aldığımız– devlet bilimi olarak istatistik son derece etkili bir

²⁹³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 84-85.

²⁹⁴ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 85.

²⁹⁵ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 240.

²⁹⁶ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 95.

faktördür. Esasen içerisinde yaşadığımız dünyada nüfus ile istatistiğin sıkı ilişkisi açıklanmaya muhtaç bile değildir. Tüm bu çerçeveye bakıldığında yönetim devleti, araç ve amacı nüfus olan, ekonomik bilgiye sahip olan ve bunu kullanan, bir tür güvenlik toplumuna denk gelen bir yönetsel ağı içerisinde yer alır –onun üzerinde değil.

Nihayetinde 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve farklı alanlara yayılan bir dizi gelişme ruhların pastoral idaresinden, insanların politik yönetimine geçişi sağlamıştır. Foucault'nun “tutum ayaklanmaları” adını verdiği pastoral isyanlar, hem Protestan reform hareketini hem de bu hareketin karşısında yer alan ayaklanmaları ifade etmektedir. Buradaki tutum ayaklanmaları ve direnişler, Foucault'ya göre insanların yönetimine geçişte temel mihenk taşıını oluşturmuşlardır. Bahsi geçen yüzyılların politik ve özellikle de dini çatışmalar açısından son derece karmaşık olduğu ve yeniliklere gebe olacak şekilde bir kriz dönemi olduğu herkesçe bilinir. Feodal yönetim biçiminin yeni toplumsal pratiklere ayak uyduramayışı, ekonomik ilişkilerin burjuvazinin yükselmesi ve pazarın genişlemesiyle birlikte ciddi bir dönüşüm sürecine girmiş olması, Kilise-imparatorluk kampının kendi içerisinde girdiği kriz ile burjuvazinin giderek sesi yükselen siyasi hak talebi... Tüm bu fenomenler Foucault'ya göre iktidar ilişkilerinde gerçekleşen daha köklü, daha sinik bir dönüşümle birlikte düşünülmelidir. Burada gerçekleşen şey basitçe iktidarın devlete nakledilmesi değildir. Burada olan şeyin, belirli bir iktidar tipinin, yani bir ilişki kurma tipinin, pastoral iktidarın, “yönetim” biçiminde yayılması olduğu söylenebilir. Yukarıda ifade edildiği üzere kendini ve başkalarını yönlendirme üzerine soru (Foucault çocukların yönlendirilmesi meselesinin hep başrolde olduğunu vurgular) Ortaçağ'dan sonra kilise ile ilgili olmayan bir tarzda yeniden gündeme gelmektedir. Foucault, Descartes'ın *Akılın Yönetimi İçin Kurallar ve Meditasyonlar*'da yaptığı şeyin “kendimi nasıl yönlendirmeliyim?” sorusundan hareketle ortaya çıkan dönüşümün son noktası olduğunu iddia eder.²⁹⁷ Düşünürü göre “16. yüzyıla birlikte artık yönlendirmeler, idareler, yönetimler çağına girilir.”²⁹⁸ Bu dönüşüm elbette sadece ekonomik ve politik temelli değildir. 16. yüzyıldan itibaren evren tasarımı, insan-doğa ilişkisinde ve bilgi ilişkisinde güçlü bir dönüşümün meydana geldiği bilinmektedir. Kopernik, Kepler ve Galileo'nun devrimci bakış açıları söz konusu olduğunda içerisinde yaşanan dünya artık eski düzenine sahip değildir. Niteliksel evren tasarımı yerini niceliğe bıraktığı, bu

²⁹⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 202.

²⁹⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 203.

süreçte insan aklına duyulan güvenin yükseldiği ve doğayla yıkıcı bir bilme ilişkisinin önünün açıldığı genel olarak kabul edilmiştir, ki olumsuz anlamıyla bilme istenci denen şeyin insanın kaderini hiç de umulduğu gibi iyi bir yere götürmediği fikrini Foucault'nun –çoğunlukla satır aralarında kendini gösterse de– benimsediğini belirtmek gerekir. Fakat Foucault'ya göre bütün bu söylemsel pratiklerin, bilimsel gelişmelerin sayısız etkilerinden bir tanesi de, “Tanrı'nın dünyayı ancak genel yasalar, değişmez yasalar, evrensel yasalar, basit ve kavranabilir yasalarla idare ettiğini göstermekti.”²⁹⁹ Bu da Tanrı'nın dünyayı yönettiği değil, dünyaya yasalar/ ilkeler aracılığıyla hükmettiği anlamına gelir. Peki, bu ne anlama gelir?

Foucault bu noktada, pastoral akıl ile devlet aklının yer değiştirmesi bakımından Akinalı Thomas'ın yönetime dair ele aldığı üç modele döner. Yönetim analogileri adını verdiği bu modellerin ilki Tanrı ile hükümran arasındadır. Hükümran, Tanrı'nın doğayı yaratıp yönetmesi gibi şehri ya da devleti kuracak ve yönetecektir. Çünkü sanatlar doğayı taklit ettikleri ölçüde mükemmelleşirler ve kralın sanatı da Tanrı'yı taklit etmekle olur. İkinci analogi canlılık üzerinden kurulmuştur. Buna göre her canlıda yaşama yön veren, onların organları, uzuvları gibi parçalarını başına buyruk değil de birbiriyle uyum içerisinde yönlendiren bir güç vardır. Bir krallıkta da her birey, yola koyulmalı, yönetilmeli ve idare edilmelidir. Doğası gereği kendi iyiliğine yönelen bireyleri ortak iyiye yöneltecek bir güce ihtiyaç vardır ki bu da açıktır ki kraldır. Üçüncü analogi pastör ve aile babasıyla kurulmuştur. İnsanın nihai amacı zenginlik, sağlık ya da mutluluk bile değil, sonsuz saadet yani Tanrı'dan alınan zevktir. Kralın işlevi de çokluğun ahiret mutluluğuna ulaşmasını sağlayacak yolları izlemektir.

Foucault'ya göre işte burada pastoral bir tema, hükümranlıkla yönetmek arasında bir süreklilik görmek mümkündür. Ancak bu süreklilik 16. yüzyılda kırılacaktır. İşte Tanrı'nın doğayı yönetmemesi, Tanrı'nın dünyaya yasayla hükmediyor olmasının fark edilmesi bu sürekliliğin kırılmasına sebep olacaktır. Burada 1580-1650 yılları arasında, – önceki bölümlerde ele alınan– *klasik episteme*'nin kuruluşu sırasında “evrenin yönetimsizleştirilmesi” denen bir şey gerçekleşir ve Tanrı'nın pastoral iktidarının açık göstergesi olan ereksel, insan-merkezli ve mucizeler, analogiler dünyası yerini kavranabilir, büyüsüz bir dünyaya bırakır. Hükümranlığın, yerini özgül anlamıyla

²⁹⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 206.

“yönetim”e bırakması, res publica yani kamusal şeyin yönetimselleşmesi de bu süreçte gerçekleşir:

Ereksel nedenlerin giderek silineceği ve insan-merkezciliğin sorgulanacağı kavranabilir doğanın serimlenmesi, alametlerinden, harikalarından ve mucizelerinden arındırılmış bir dünyanın, artık analogi ve sayı üzerinden yürümeyen matematiksel ve sınıflandırıcı kavranabilirlik biçimleriyle serimlenen bir dünyanın ortaya çıkması, bütün bunlar benim –lütfen bu kelimeyi mazur görün– evrenin yönetimsizleştirilmesi adını verdiğim şeye tekabül eder.

Foucault ilerleyen satırlarda Machiavelli’ye tekrar döner. Burada yine Machiavelli’yi yönetim sanatı geleneğinin dışında tutar fakat önceki derslerdeki yorumunun –yukarıdaki dipnotta belirtildiği üzere– kısmen yanlış olduğunu ifade eder. Buna göre Machiavelli’de bir yönetim sanatının olmayışının sebebi, Prens’in elinde tutmak istediği şeyin devlet değil, prenslik üzerinden tahakküm kurduğu şeylerle arasındaki ilişkidir. Yine de Machiavelli, söyledikleri değil de onun üzerinden söylenenler sebebiyle tartışmanın merkezindedir. Burada Foucault başka açılardan da önemli bir cümle sarf eder:

Neticede, o anda olup biten şey bir söylem içerisinde aranırken, aslında o söylem üzerinden bir şeyler söylenmeye çalışıldığı bu fenomenin tek örneği bu değildir. Bizim Machiavelli’imiz de bu açıdan Marx’tır: “Onda” olup bitmez olaylar, ama onun üzerinden söylenir.³⁰⁰

Machiavelli’nin, yönetim sanatı meselesinin merkezinde olmasının sebebi, devlet aklı karşıtlarının, yönetim sanatı ve yönetimsellik denen şeyi reddeden bakış açısının, karşı tarafta konumlanan bakış açısını son tahlilde Machiavellist olarak nitelendirilmesidir. Bu bakış açısına göre Tanrısal ve doğal olmayan, hükümlerlik olmayan bir şeyi, bir yönetimselliği ve devlet aklını arayanlar, devlete dair olanı ne kadar kazarlarsa kazınlar sonunda bulacakları şey Prens’in kaprisleri, çıkarları ve onun yasalarıdır. Dolayısıyla Foucault’nun Richelieu karşıtı Katolikleri ve Gentillet’i tanık göstererek ifade ettiği bu yaklaşıma göre hem devlet aklı ve yönetimsellik yoktur, hem de Machiavelli’nin anlattığı tarzda bir prens, tacını kaybetme riskiyle karşılaşacağı için bu kötü bir örnektir de. Buna göre Tanrının olmadığı yerde yasa ve itaat de olmayacaktır. Devlet aklı söylemini savunanlar ise genel olarak Machiavelli ile ilişkilerini reddederler.

³⁰⁰ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 215.

İkinci olarak “politikacı” ifadesinin, devlet aklı karşıtı yaklaşımda olumsuz bir yönde kullanıldığı görülür. Fransızcada “*politique*” kelimesi hem politika hem de politikacılar anlamına gelmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıkan şey bir alan olarak politika değil de *politique*, yani politikacılarıdır ve bunlar bir uzmanlık alanına ait, yönetimin ne yapması gerektiğine, hangi akılsallığa göre hareket edileceğine karar veren bir gruptur. Foucault’ya göre bir alan ya da bir eylem tipi olarak politika ancak 17. yüzyılın ortasında ortaya çıkar. Çünkü Tanrıdan ve hükümrânın aklından ayrı olarak politikanın bilgisine ihtiyaç vardır. Politika, Bousset “Kutsal Kitap’tan çıkan politika” diye ifade ettiği zaman ve özellikle de XIV. Louis “devlet benim” dediği zaman olumsuz anlamından sıyrılır. Foucault’ya göre XIV. Louis ortaya koyduğu hükümrânlık pratiğinde, hükümrânlık ile yönetimin bağımlı gösteren kişi olmuştur. Tours piskoposu bir noktada, XIV. Louis’in “devlet aklıyla idare edilen, dolayısıyla Kilise’nin mutlak monarşisine karşıt, özgül ve farklı bir politika gütmeye hakkını Kutsal Kitap’tan elde ettiğini söylediği” yerde imparatorluk artık ölmüştür.³⁰¹ Dolayısıyla devlet aklı, Prens’teki dışsallığı, pastorallığı ve teolojiyi de dışarıda bırakarak kendine özgü bir akılsallık biçimi bulmalıdır. Eski kaynakların terk edildiği bu noktada politika bilimi artık vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Nihayetinde devlet aklı, yönetimsellik sorununa verilen ilk cevaptır ve bu bakımdan önemlidir. Yönetim sanatı da, hükümrânlıktan bağımlı kopardığı andan itibaren ondan “fazla bir şey” olarak kendisini ortaya koyar.

Peki, ya devlet de bir yönetim biçiminin sonucundan ya da bir yönetimsellik tipinden başka bir şey değilse? Foucault, devletin, çok yönlü birçok farklı pratiğin, gelişme ve etkilerin sonucunda oluşan yönetimselliğin bir etkisi olduğu sonucuna varacaktır. Yönetim devletin değil, devlet yönetimin bir aygıtıdır. Devlet, sivil toplumun üzerinde yayılan bir soğuk canavar değildir. Düşünürü göre burada sorun,

Sivil bir toplumun, daha doğrusu basitçe yönetimselleştirilmiş bir toplumun 16. yüzyıldan itibaren adına “devlet” denen bu hem kırılma hem de saplantıya dönüşen şeyi meydana getirdiğidir. Ancak devlet yalnızca yönetimin bir dönüm noktasıdır ve yönetim devletin aygıtı değildir. Ya da devlet yönetimselliğin bir dönüm noktasıdır.³⁰²

³⁰¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 218.

³⁰² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 220.

O halde Foucault devleti incelemeye kalktığı halde devletin önemsizliğine dair erken dönem görüşlerini değiştirmiş değildir. Foucault'nun temel meselesi, 1982 yılında açıklığa kavuşturduğu biçimiyle daha başından özneleşme süreçlerini, “özne”yi ele almak olduğu için o, kurumların arkasında, gerçek hayata gömülü süreç ve pratiklerin, söylemlerin içine sinik biçimde işleyen iktidar ilişkileriyle ilgilenmiştir. Devlet de, onun iktidar ilişkileri analizinin vardığı noktada keşfettiği “yönetimsellik” denen önemli bir bütünün yine önemli bir dönüm noktası olduğu kadarıyla ilgi gösterilmesi gereken unsurlardan birisidir. Yani toplumlarda çeşitli dönemlerde –ve çoğunlukla iç içe– hem kurumsal yapılara hem de gündelik ilişkilere işlemiş kimi iktidar tipleri, modelleri baskın olmuştur. Yönetimsellik –yine biyopolitikayla birlikte– 16. yüzyıl ile 18. yüzyıllarda ortaya çıkan, 18. yüzyıldan itibaren olgunlaşan, günümüzde de son derece belirgin bir biçimde etkili olan bir iktidar ilişkileri tipinin adıdır. Dolayısıyla bu devlet ve onun kurumlarından daha geniş bir perspektife oturan yönetimsellik stratejileri, teknolojileri, kurumsal olarak devlet denen bir biçimde kendisini ortaya koymuştur. Bu sebeple yönetimsellik, devletin icat ettiği bir taktikten çok, devletin, hâkim politik biçim olarak hayatta kalmasını sağlayan, onu doğuran bir ilişkisellik biçimidir. Pastoral ve teolojik iktidarın, hükümlanlığın krizine cevap olarak yönetim kendisini özgün bir iktidar tipolojisi olarak ortaya koymuştur. İşte liberalizm de, ekonomik bir biçim değil, bir yönetim sanatı olarak, bir rejimin ismi olarak modern devleti ayakta tutan ilişkiselliğin bir başka önemli unsurudur. Evren tasarımı ve insan bilimlerindeki, insanın bir tür olarak ele alınışındaki dönüşüm, günlük yaşantıda kurulan her türden iktidar ilişkisi, devletin gerçekleştirdiği bir şey değildir, aksine devlet bunlarla bağlı olarak bir zafer kazanmıştır. Tam da özel türde bilme ilişkileri yönetimselliği karakterize ettiği için devlet basitçe sadece işine gelen bilgileri üreten bir iktidar aygıtı da değildir. Foucault'nun iktidar/bilme ilişkisinde üreticiliğe yaptığı vurgu devlet nezdinde de böyle anlaşılmalıdır:

Modern Devlet, kitleler üzerindeki denetimini artırmak amacıyla meşru olarak gördüğü 18. yüzyıl Devlet'i ile bu devlete beşeri bilimlerin eklenmesinden ibaret değildir. Tersine, beşeri bilimler Aydınlanma'nın rasyonel yönetim düzeni taleplerinden doğmuştur –ki bu düzen Devlet iktidarından ve hukukun üstünlüğünden ziyade, beşeri işleyişin normları ve mantığı üzerine kuruludur– ve bu durum, Devletin faaliyet alanını sömürgeleştiren, dönüştüren ve büyük oranda genişleten beşeri bilimlerin bilgi ve pratiğinin tedrici olarak büyümesi ve

sağlamlaşması aracılığıyla oluşmuştur; böylece Devlet iktidarı mevcut disiplinler ve normalleştirici biçimine dönüşmüştür.³⁰³

Foucault'ya göre yasayı yapan otorite değil hakikattir, yani bilgidir; çünkü gücünü aldığı yer burasıdır. Çünkü bilginin sahibi devlettir. Hem kendini bilmesi hem de insanları, nüfusu bilmesi anlamında bilginin sahibidir ve nüfusun da sürekli bilgi ve gerçeği üretmesi istenir. “Yönetim, genel akıl, bilgelik ve temkinlilik ilkelerini yerine getirmekten fazlasını içerir. Spesifik bir bilgi gerektirir.”³⁰⁴ Dolayısıyla Foucault, hem Nietzsche'den beri süregelen, Althusser'de başarılı bir ifadesini bulan, devleti bir ideolojik aygıt olarak konumlandıran bakış açısını tersine çevirir. En başından beri iktidarı belirli bir düzeyde özgür özneler arasındaki bir ilişki olarak tanımlayan Foucault, devleti de bu ilişkilerin belirli bir biçiminin kristalize olması olarak anlar:

İktidar sorunu iktidar ilişkileri terimleriyle konulursa, bireyler arasında, bir kalabalıkta, çok karmaşık bir ilişkiler ağında “yönetimsellik” ilişkilerinin varlığı kabul edilirse, kelimenin dar anlamıyla iktidarın –siyasi iktidar, ideolojik iktidar vs.– büyük biçimleri ister istemez bu ilişki türleri içindedir. Eğer bu türden ilişkiler yoksa başka türlü büyük siyasi yapılanmalar da olamaz(...) Bunu derken farklı yönetim kurumları olarak adlandırılacak şeyin heterojenliğini kesinlikle yadsımıyorum. Söylemek istediğim tek şey bu kurumların yalnızca devlet aygıtında konumlandırılmayacağı veya tamamen devletten türetilmeyeceği, sorunun çok daha geniş olduğudur.³⁰⁵

Böylece Foucault'nun iktidarın olduğu her yerde potansiyel olarak bir direniş olduğu yönündeki ifade hatırlanır ve devlet ile aygıtlarının genel iktidar ilişkileri içerisinden doğduğu birlikte düşünülürse, kaçışı neden alternatif bir öznellikte aradığı da daha anlaşılır hale gelecektir. Bugün çağdaş tartışmalarda başrolde bulunan yönetimsellik, yönetişim, devletsiz yönetişim gibi kavramların büyük ölçüde Foucaultcu bir perspektife dayanmasına rağmen çözüm söz konusu olduğunda Foucaultcu cevabın, direnişle ilgili olumlu katkısına rağmen fazlaca özneye dönük olduğu için daha az taraftar buluyor olması da bu minvalde anlaşılabilir.

Nihayetinde devlet akli, yönetim sorununa, yönetimdeki krizlere verilen ilk cevaptır ve yönetimsellik sanatının ilk kristalleşmiş biçimidir fakat aynı zamanda içerisinde bulunulan dönemin ruhu ve koşulları gereği yepyeni bir modele ihtiyaç olduğu

³⁰³ Philip, “Michel Foucault”, s. 101.

³⁰⁴ Foucault, “Bireylerin Siyasi Teknolojisi”, s. 112.

³⁰⁵ Michel Foucault, “Entelektüel ve İktidarlar”, Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1, çev. Işık Ergüden; Osman Akinhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 321.

için yönetimin gelişmesinin önünde bir engeldir de. Bu yüzden devletin yönetimselleşmesi denen olgunun, Foucault'nun bir başka modernlik eşiği olarak gördüğü bu adımın atılması için modern devlete özgü, yeni yönetim sanatına özgü bir rasyonelliğin oluşturulması gerekir. Bununla birlikte kısa bir parantezle hatırlatmak gerekir ki, politika ve devlete dair esas ve güncel sorun devletin yönetimselleşmesi dediği süreç olsa da, “devletleşme” [*étatisation*] de aslında Foucault'nun göz ardı etmediği bir sorundur. Cinselliğin Tarihi'nde Foucault, Nazizmin, mikro-iktidar düzeyinde olup bitenleri saklayan bir örtü biçiminde iş gören “sınırsız”, “mutlak” bir devletleşme olduğunu ileri sürer.³⁰⁶ Fakat güncel problem, tam da tersi yöne giden yani bir devlet-fobisi olduğu söylenebilecek, devletsiz bir yönetimselliğin yani neoliberal yönetimselliğin kalbinde yatar. Görüldüğü üzere Foucault pastorallik ile devlet akli karşılaşmasını Akinalı Thomas ve Machiavelli üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu iki model de, modern anlamıyla politik değildir ve pastoral akıl ile devlet akli arasında yaşanan kırılma, yönetimin özgüllüğü yönündeki en önemli adımdır. Hristiyan modeli de, Machiavelli'nin *Prens*'indeki dışsal/aşkın hükümlanlık da yönetim sanatına özgü rasyonelliğin modelini vermemiştir. Bu bakımdan devlet akli, ilkesel olarak bu dışsallık ilişkisini koparan bir rasyonellik biçimi tanımlamalıdır. Devlet rasyonelliğinin bu ilk biçimi, bir bakıma yönetim sanatının gelişmesini engellemiş ya da geciktirmiştir. 17. yüzyılda yaşanan kimi olumsuzluklar yani Otuz Yıl savaşları, köylü isyanları, geçim sıkıntıları gibi kimi tarihsel nedenler ile hükümlanlığın temel siyasi biçim olarak kavranışı, burada henüz yönetim sanatının gelişmesini engeller. Foucault'ya göre merkantilizm, “yönetim sanatına yönelik ilk girişim, deyiş uygun düşerse yönetim sanatının ilk kez uygulanmasını temsil ediyordu.”³⁰⁷ Çünkü Merkantilizm, bir hazinenin kurulması, ordunun bir araç olarak yerleştirilmesi gibi pratiklerle ilgilenmiş ve bunları yönetimin uygulanması amacıyla kullanmaya çalışmıştır. Fakat yönetim sanatının tüm engellerden kurtulup da özgün anlamıyla yerleşmesini sağlayan “nüfus” ve ancak nüfus üzerinde çalışabilecek bir devlet bilmesi olarak istatistik olmuştur. İstatistik, nüfusun spesifikliğinin aile boyutuna indirgenemeyeceğini gösterir. Emek süreçleri, salgın hastalıklar ve her türden eğilimler aileye değil nüfusa aittir ve ancak nüfusun bilgisiyle yönetilebilir. Nüfus sorunu ve “ekonomi”nin çerçeveye girmesi yönetim bilimini kuran

³⁰⁶ Foucault, *Cinselliğin Tarihi: Bilme İstenci*, s. 202.

³⁰⁷ Foucault, “Yönetimsellik”, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 275.

temel unsurlardır. Devlet akılı, nüfusu örtük biçimde varsayan bir yönetim sanatı belirlemiştir ve yönetimsellik açısından bir başka önemli kavram ya da alan olan “polis”in devreye girmesiyle nüfus merkezilik kazanacaktır:

Bu kavram [nüfus], devlet aklını işletmek için kurulmuş bir aygıt tarafından geliştirilecektir. Bu aygıt, polistir. Ve polis adı verilen bu pratikler alanının devreye girmesi, devlet aklının bu genel ve bir anlamda mutlakçı teorisi içinde bu yeni özneyi ortaya çıkaracaktır.³⁰⁸

Dolayısıyla yönetim, nüfus, istatistik ve ekonomi politik, modern politik düşüncenin kendisinden ayrı düşünülemez unsurlarıdır ve bunlar birbirine göbekten bağlıdır. Yönetimsellik, nüfus üzerinde spesifik bir bilgiye dayanarak müdahaleye ve ekonomi politiğe dayanır ki bu çerçevenin tamamlanması yaklaşık olarak 18. yüzyıla tekabül eder. “Bir yönetim sanatından siyaset bilimine, hükümlerlik yapılarının hâkim olduğu bir rejimden yönetim teknikleriyle yönetilen bir rejime geçiş, on sekizinci yüzyılda nüfus teması ve sonuçta ekonomi politiğin doğuşu çevresinde olmuştur.”³⁰⁹ Devlet, bir kaynak kayması aracılığıyla tanrıdan ve hükümlerinin kişiliğinden azade bir biçimde kendini ortaya koyduğu andan itibaren başka devletlerle birlikte var olma problemi gündeme gelir. Devlet akılıyla yönetmek demek, kuvvetin icrasında gerekli hesap ve kitapların, politika bilgisine dayanarak yapılması demek olduğundan, artık bir “devlet fiziği”dir³¹⁰ söz konusu olan. Bu devlet fiziği de, hem içeride devlet aklına uygun yönetimi, hem de dışarıda düzenin korunması amacını güder. Devlet, ancak diğer devletlerle rekabet halinde vardır ve bu, tüm devletlerin sürekli savaş halinde olamayacağı için belirli bir dengenin kurulmasını gerektirir. Avrupa Dengesi ve evrensel barış fikirleri, devletin bu devletler olarak var olması koşuluna bağlı olarak gelişmiştir. Askeri ve diplomatik teknik araçlar, devletlerin birbirlerine müdahale edememelerine yetecek kadar bir güven ve tehdidi ifade eder. Askeri diplomatik amaç, devletlerin hem kendi güçlerini arttırmalarını, hem dışarıda devletlerin güç dengelerini bozmamayı hedefler. Bu bakımdan devletin iç düzenini tehlikeye atmadan gücü maksimuma çıkartmak esas hedeftir ve başka geçiş aşaması olarak “polis”in kurulması gerekecektir. Devlet akılı içerisinde diplomatik ve

³⁰⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 246.

³⁰⁹ Foucault, “Yönetimsellik”, s. 280.

³¹⁰ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 235.

askeri güvenlik aygıtlarından sonra iç ilişkilere yönelmiş bir düzenek olarak polisin ortaya çıkışı modern devletin soykütüğü açısından önemlidir.

5. Yeni Yönetimsellik: Polis ve Ekonomi Poliğinin Doğuşu

Bu başlıkta nihayet “yeni yönetimselliğın”, modern ve çağdaş yönetimselliğe kaynak sağladığı son biçimini aldığı süreç ele alınacaktır. Foucault, devlet aklının bir tarihi, daha doğrusu soykütüğü aracılığıyla şimdiye kadar ortaya koyduğu kavramların yönetimsellik çerçevesinde nasıl son hallerini aldıklarını ortaya koymak istemektedir. Buna göre polis, yine ve elbette nüfusla ilişki içerisinde, ekonomi poliğinin doğumuna vesile olur ve nihayetinde yeni yönetimselliğe giriş yapılır. Devlet aklı bakımından ortaya konmuş temel güvenlik mekanizması, yani yönetim sanatına ait ilk teknolojik bütünlük diplomatik ve askeri sistemdir. Devlet, diğer devletlerle bir rekabet ilişkisi içerisinde ve burada artık devletlerarası kuvvet ve güç ilişkileri söz konusudur. Yönetim, bu andan itibaren bir rekabet ilişkisi içerisinde kuvvet ilişkilerini yönlendirmeli, manipüle etmeli, kurmalı ve dağıtmalıdır. Diplomasi ve ordu, devletlerarası bu ilişkiselliği, dışsal dengeyi sağlayan, sürekli bir savaş durumunda değil de, sürekli bir ilişkisellik içerisinde var olmalarını sağlayan teknolojik bütündür. Yönetimselliğın modernliğini haber veren son durak olarak ikinci bütünlük “polis” adı verilen şeydir.

“Polis”in 18. yüzyıl öncesindeki anlamı bugün anlaşılardan son derece farklıdır. İlk olarak 15.-16. yüzyıllarda kamusal olarak idare edilen küçük bir topluluğu; ikinci olarak yine bu yıllarda, bu topluluk veya cemaatleri kamu otoritesi altında idare eden edimlerin tümüne ismini verir. Bir tür yönetim, idare biçimidir. Üçüncü olarak ise iyi bir yönetimin müspet sonucudur.³¹¹ Bugün sıklıkla negatif olarak anılan kavramın anlamı 17. yüzyıldan itibaren dönüşür. Suçların önlenmesi amacıyla kurulan teşkilatı değil, daha çok “iyi düzen”i, “bir kurumu veya devlet içerisinde gelişen bir mekanizmayı değil, devletin sahip olduğu bir yönetim teknolojisini”³¹² ifade edecektir. “17. yüzyıldan itibaren devletin kuvvetlerini, devletin düzenini bozmaksızın arttırma araçlarının bütününe ‘polis’

³¹¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 270.

³¹² Foucault, “Omnes et Singulatim: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, s. 46.

denmeye başlanacaktır.”³¹³ Dolayısıyla polis, devlet yönetiminde, toplumun düzenini, refahını, iyi düzenini ve bu düzenin korunmasını sağlayan bir teknolojidir.³¹⁴

Polis’in 17. yüzyıldaki rolü tüm toplumsal yaşantıya yayılmış, genel olarak insanların yaşamına, refahına ve mutluluğuna yönelmiştir. Burada Foucault’nun işaret ettiği “yaşama müdahale” temasının nüvelerinin bulunduğu ifade edilebilir. Polis, tebaanın erdemli, çalışkan, hayırsever olmasını, tebaanın ahlaken devletin hayatta kalmasını ve kudretini arttırmasını sağlayacak şekilde şekillenmesini sağlayan ahlaki bir misyona sahiptir. Foucault burada Turquet de Mayerne’in *Aristo-Demokratik Monarşi* şeklindeki ilginç başlıklı metnini, daha sonra da bir Fransız idari raporunu ve Alman ders kitabını örnek gösterir. Buna göre söz konusu metinler polisin ilgisinin, toplumun tüm alanını, insanların tüm durumlarını kapsadığı ve “polis gerçek nesnesinin insan olduğu”dur.³¹⁵ Polisin yaşamı gözetmesi ve devletin gücünü korumasının insanların yaşamının iyileştirilmesine bağlı olması, genel olarak bu kavrayışta polisin bir yönetim teknolojisini ifade ettiği anlamına gelir. Polis, dışta ya da içte bir düşmanla savaşılmasıyla ilgili negatif bir görev değildir. Polis, pozitif bir görevdir ve hem yurttaşların yaşamlarını iyileştirmek hem de devletin kuvvetlerini iyi kullanıp gücünü arttırmak zorundadır. Polis, devletin kuvvetlerini iyi kullanmayı sağlayan hesap ve teknikler bütünüdür.³¹⁶ Nihayet polis, insanın yaşamını, yapıp etmelerini devletle ilişkisinde temel olarak aldığı için bir başka modernlik eşiği olarak görülebilir:

“İnsanı gerçek özne olarak almak”, “kendisini verdiği şey” ile birlikte gerçek özne olarak almak, yani tam da bir etkinliği olduğu, bu etkinlik onun mükemmelliğini oluşturduğu ve dolayısıyla da devletin mükemmelliğini

³¹³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 270.

³¹⁴ Gordon, *a.g.e.*, s. 10.

³¹⁵ Michel Foucault, “Omnes et Singulatim: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 49.

³¹⁶ Foucault bu noktada, polisin, sadece devletin iç ilişkileri ve kendi düzeni açısından değil Avrupa dengesi açısından da önemli olduğunu vurgular. Avrupa dengesi içerisinde devletlerin büyümesinin belirli bir denge içerisinde gerçekleşmesi için, sadece bir devletin değil, bu durumdan etkilenecek diğer Avrupa devletleri polislerinin de iyi olması gerekir. Bu bakımdan Avrupa dengesi devletlerarası bir polis ya da hukuk gibi de işlemiştir. Devletlerin birbirlerinin polisinin iyi olmasına dikkat etmeleri gerekir -1815 Viyana Antlaşması ve Mukaddes İttifak politikası bunu gösterir- ve bunu sağlayacak araçlardan en temeli istatistiktir. Polis, insanların sayılması ve istatistikle doğrudan ilgilidir fakat burada dikkat çekmek istediğimiz, Foucault’nun, daha önce ilgili bölümde alıntılanan “istatistik, devletin devlet hakkındaki bilmesidir [savoir]” tespitine bir ek yapıyor olmasıdır: “-devletin kendini bilmesi olduğu kadar diğerlerini de bilmesi anlamında.” Dolayısıyla istatistik, devletin hem kendini hem de başka devletleri bilmesidir. Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 274.

oluşturduğu anlamda insanı özne olarak almak, bana öyle geliyor ki, bundan böyle “polis” olarak adlandırılacak şeyin en temel ve belirleyici öğelerinden biridir.³¹⁷

Burada, Foucault'nun ilgisini odaklayacak bir modernlik, modernleşme olduğu açıktır. Devletin ilgisinin ve yararının, doğrudan içerisinde yaşayan insanların yaşamları ve etkinlikleri üzerine odaklanması son derece modern bir kavrayıştır. Polisin ilgilendiği şey ilkin insanların sayısıdır. İnsanların sayısının bilinmesi ama buna ek olarak zenginliklerin, ticari etkinliklerin, doğal kaynakların oranının, doğurganlıklarının bilinmesi gerekir ki bu sayılar devletin yararı açısından ele alınabilsin. Polisin ikinci ilgi nesnesi, yaşamsal zaruretlerdir. Sayısı artan insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri, bir tarım politikası oluşturulması, vergiler vs. gibi yaşamsal meselelerdir. Üçüncü hedef ise sağlıktır. İnsanların iyi bir yaşam sürebilmesi, çalışıp devlet açısından verimli olabilmesi sağlığın kontrol edilmesi gerekir. Bununla birlikte şehrin düzenlenişindeki hijyen kuralları da polisin ilgilenmesi gereken bir meseledir. Bu zorunluluklar sağlandıktan sonra dördüncü olarak polis, insanların aylak olmamaları, eğer fiziksel durumları el veriyorsa çalıştırılmaları gibi politikalar, farklı meslekleri icra eden insanların sayısının artırılması, ülkenin faydası açısından polisin sorumluluğudur. Nihayet son olarak dolaşım: insanların etkinliğinin sonucu olan malların, metaların dolaşımı polisin ilgi nesnelere beşincisidir. Modern liberal özgürlüğün büyük ölçüde bir dolaşım özgürlüğü olduğunu ifade eden Foucault açısından bu nokta ayrıca önemlidir. Dolaşım alanı polis için de ayrıcalıklı bir meseledir çünkü dolaşım sadece metaların dolaşımını sağlayan yolların, kanalların maddi olarak düzenlenmesiyle ilgili değildir. Dolaşım, aynı zamanda hem ülke içinde hem de dışında insanların ve şeylerin dolaşımıyla ilgilidir. Söz gelimi başıboş gezmenin yasaklandığı bir tüzük olabileceği gibi vasıflı işçilerin ülkeyi terk etmeleri de engellenebilir.³¹⁸

Foucault'nun “polis”i bu tarzda ele alarak varmaya çalıştığı nokta son derece öngörülebilirdir: iktidarın bütünlüğüyle yaşamı hedeflemesi. Burada yeni hedef insanların ölüm tehdidi altında olması değil, insanların sadece hayatta kalmaları da değil, yaşamlarını sürdürmeleri ve yaşamlarını nasıl sürdürdükleridir. Polisin bu tarihsel ele alınışı *Cinselliğin Tarihi* 'nde ortaya koyduğu “yaşam üzerinde iktidar” temasına bağlanır.

³¹⁷ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 280.

³¹⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, ss. 281-284.

Yeni toplumsal ve ekonomik sistem, devletin bekası açısından insanların yaşamlarının düzenlenmesi üzerinden işlemektedir;

Yaşamak ve yaşamaktan biraz fazlasını yapmak. İşte polis gelip buraya sızar, öyle ki polis, yaşamın, yaşamaktan biraz fazlasını yapmanın, bir arada yaşamının, iletişim kurmanın, bütün bunların devlet kuvvetlerine dönüştürülmesini sağlayan tekniklerin bütünüdür (...) Yani polisle birlikte gördüğümüz döngü, bireyler üzerinde akılsal ve hesaplı müdahale iktidarı olarak devletten hareket eder ve artan ya da artırılması gereken kuvvetlerin bütünü olarak devlete geri döner –peki ama bu döngü neye bağlıdır? Bireylerin yaşamına bağlıdır; bireylerin yalın anlamdaki yaşamı artık devlet için kıymetli hale gelmiştir.

Yine de polis devleti hala yeni yönetsel devlet değildir. Polisin nesnelere iyilik, yaşamın hoşluğu, rahatlık ve bunların korunmasıdır fakat genel olarak burada hala düzeni gözetilen bir disiplin pratiğinin var olduğunu teslim etmek gerekir. Polisin arkasında “büyük disiplinli bir rüya” vardır. Polis pratiğine konu olan tüm meselelerin hepsinin bir biçimde şehirle ilgili olduğu, şehre bağlı olduğu görülür. Sokaklardan ticarethanelere, meydanlara, eğlence mekânlarına, köyden göç edenlerle başıboşlara kadar tümü şehre dair nesnelere. İkinci olarak polisin ilgili olduğu meselelerin en az şehir kadar piyasayla da ilgili olduğunu görmek gerekir. Mübadele, para dolaşımı, üretim, tüketim yani meta dolaşımı ve insanların dolaşımı polisin ekonomiyle ilgilenmek zorunda olduğunu gösterir. O halde polis esas olarak şehir ve ticaretle ilgilidir, bir piyasa kurumudur. Bu bakımdan polisin ortaya çıkışı merkantilizmden ayrı düşünülemez. Daha önce belirtildiği üzere bu okumaya göre Merkantilizm yönetim sanatı ile egemenliği birleştirme deneyidir ve hala egemeni fazlaca gözettiği için yönetim anlamında tam olarak başarıya ulaşamamıştır.

Sonuç olarak şehir-piyasa ikilisi, yaklaşık olarak 17. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devletin insan yaşamına müdahalesinin temel bir aracı haline gelmiştir. Foucault, piyasanın insan yaşamının bu her alanına girişini salt ekonomik terimlerle okumayı reddeder. Ona göre burada olan şey meta mübadelesinin insan yaşamını kuşatması ya da insan varoluşunun metanın soyut dünyasına dâhil olması değildir. Bu doğru olsa bile, esas olarak tespit edilmesi gereken şey, yönetsellik açısından ele alınması gereken iktidar ilişkileri ağındaki dönüşümdür:

Devlet akli ilkesine bağlı bir yönetim sanatının oluşması, Avrupa dengesi biçimini alan bir rekabet politikası, nüfusla malların üretimi arasındaki ilişkinin

düzenlenmesini esas alan bir polis üzerinden devlet kuvvetlerini geliştirecek bir tekniğin aranması ve nihayet şehir-piyasanın, devlet aklı ilkelerini takip eden bir iyi yönetimin titizliğine bırakılmış tüm bu birlikte oturma ve dolaşım sorunlarıyla ortaya çıkışı.³¹⁹

İşte bu süreç sonunda “devlet yönetimselliği” insanların yaşamlarıyla ilgilenmiş, modern yönetimselliğin temel çerçeve ve sorunları görünür hale gelmiştir. Yine de polis devleti, 18. yüzyılın özellikle ilk yarısında yaşanan ekonomik sorunlar sebebiyle krize girmiştir. Nüfus bölümünde ve bu başlıkta, Kameralizm ve Merkantilizmin tahıl ve tarım sorununa yaklaşım biçimi ele alınmıştı. Orada, Foucault’ya göre bunların nüfusun keşfindeki rolünün ne denli önemli olduğuna değinilmişti. Fakat 18. yüzyılda nüfusu esas olarak yönetimselliğin özne-nesnesi olarak keşfeden fizyokratlar ve daha genel olarak ekonomistler olmuştur. İşte bu keşif, polis devletinin ekonomistler tarafından eleştirilmesiyle olmuştur. Buna göre ekonomistlerin eleştirisi, tarımı akli bir yönetimselliğin temel ögesi olarak yeniden devreye sokmaktır ve bu da, köyü de eşit derecede hesaba katmak gerektiği için, polisin şehri ayrıcalıklı kılan yaklaşımının artık elverişli olmadığı sonucunu çıkarmıştır. Bu noktada Foucault, ekonomistlerin, nüfusu ele almanın yeni bir biçimini keşfettiğini, bir yönetim nesnesi olarak nüfus kavrayışının burada doğduğunu ileri sürer. Buna göre “tahıllar, tahıl polisi ve azlığı önleme araçları hakkındaki bu tartışma üzerinden ortaya çıkan şeyin yeni bir yönetimsellik biçimi”³²⁰ ortaya çıkmaktadır ve bu yönetimsellik biçimi polisinkinden farklıdır. Yeni yönetimsellik esas olarak piyasa ekonomisiyle, pazar modeliyle ve insanlar ile malların dolaşımıyla ilgilenmektedir. Yeni yönetimselliğin ortaya çıkışındaki en önemli rol “ekonomi”nin olmuştur (ekonomi politiğin önemine aşağıda ayrıca değinilecektir) ve polis devletini yeni bir yönetimsellik doğuracak biçimde eleştiren ekonomistlerdir –hukukçular değil. Hukukçularda, polis devletini eleştirseler bile, ekonomistlerde olduğu türden bir yeni yönetimsellik, yeni bir akılsallık tanımlama denemesi olmamıştır. Nihayet bu sırada ortaya çıkan şey:

(...) ekonominin dönüştürdüğü devlet aklydı. Ekonomik akıl devlet aklının yerine geçmez, ancak devlet aklına yeni bir içerik kazandırır ve dolayısıyla devlet akılsallığına yeni biçimler verir. Öteki yönetimselliğin 17. yüzyılda ortaya çıkışından bir yüzyıl sonra, ekonomistlerle birlikte işte bu yeni yönetimsellik doğar. Politikacıların yarattığı yönetimsellik polisi doğurmuştu, ekonomistlerinki

³¹⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 294.

³²⁰ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 303.

ise bence modern ve çağdaş yönetimselliğin temel hatlarından birkaçını gözler önüne serer.³²¹

Dolayısıyla şeylerin doğallığına vurgu yapan fizyokratik eleştiri, devlet aklından tam olarak kopmasa da onu yeniden düzenler ya da tadile eder. Nüfus bölümünde tahıl örneği üzerinden ortaya konan, fizyokratların “doğallık” vurgusunun sonucunda “toplumun doğallığı” ve “sivil toplum” ortaya çıkacaktır. Burada, tıpkı fiyatların, ücretlerin artış ve düşüşü yaklaşımında olduğu gibi insanların bir aradalıkları, işleri, ticari ilişkileri, cinsellikleri ve benzerleri toplumun doğallığı üzerinden ele alınır. Bu bağlamda müdahale biçimleri de nüfusun doğallığına, nüfusun eylemlerinin bir itici gücü olarak arzularının doğallığına dayanır. Yönetimde arzuların bu doğallığına yapılan vurgu şüphesiz egemen iktidar biçiminin zıttı bir yaklaşımdır. Burada, disiplinci arzu sınırlamasının yerini, arzuların nasıl yaratılacağı, nasıl canlandırılacağı, nasıl yönlendirileceği ve çoğaltılacağı konu edilir. Tahmin edilebileceği gibi bu çerçevede müdahale biçimleri tüzüklere bağlı yasaklar ve kurallardan çok, manipüle etmek, teşvik etmek, serbest bırakmak, kolaylaştırmak şekline bürünür –ki sivil toplumun bu türden idaresi, çağdaş dünyada çok iyi bilindiği gibi yeni yönetimselliğin kalbinde yatar. Bu bakımdan yönetimsellik okumasına göre “sivil toplum”, “yönetimsel düşüncenin, 18. yüzyılda doğan yeni yönetimsellik biçimlerinin, devletin zorunlu bağlaştığı [*corrélatif*] olarak ortaya koydukları şeydir.”³²² Yönetimsel ilişkilerin odak noktalarından birisi, yürütücüsü olarak ortaya çıkan devletin kendisinden sorumlu olduğu, idare etmesi gereken şey sivil toplumdur. Bu noktada bir an için duraksayarak, şöyle bir soru sormak mümkün görünmektedir: sivil toplumun doğuşu eğer 18. yüzyıldaki yönetimsel aklın bir sonucu olarak yönetimsel devletin sonucuysa, sivil toplumun doğuşu eğer bir iktidar yoğunlaşması olarak devletle koşulluysa, bu durum devlete bir özne olarak özel bir yer vermek anlamına gelmez mi? Foucault’nun devlet hakkındaki önceki cevabı burada da geçerlidir. Sivil toplumun doğuşu, liberal bireyin “bölünemez ve indirgenemez bir çıkar atomu”³²³ olarak “*homo economicus*” olarak tanımlanmasıyla doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla sivil toplum da modern yönetim teknolojisinin bir parçasıdır. Bu bakımdan

³²¹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 304.

³²² Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 305.

³²³ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 243.

ekonomi, sivil toplum ya da devlet, bütün bunlar yönetimsel süreçlerin birer sonucu olarak görülmelidir ve bir kez daha devlete ayrıcalıklı bir konum vermek zorunlu değildir:

Gördüğümüz gibi modern devletin ve aygıtlarının soybilimi (...) devleti sürekli kendisini olumlayan ve büyük bir canavar veya otomatik makine gibi büyüyen bir şey gibi görmeden de yapılabilir. Modern devletin ve aygıtlarının soybilimi, devlet aklının bir tarihinden hareketle yapılabilir. Toplum, ekonomi, nüfus, güvenlik, özgürlük: bunlar, bizim hala çağdaş dönüşümlerinin arkasında biçimlerini seçebildiğimiz yeni yönetimsellik öğeleridir.³²⁴

Dolayısıyla sivil toplum da, yönetimsel aklın aldığı bir biçimle ilişkili olarak doğmuştur. Foucault bir yıl sonraki derslerinde sivil toplumu liberalizmle ilişki içerisinde daha ayrıntılı olarak ele alır. Delilik ve cinsellik gibi hatta “devlet” gibi sivil toplum da bir “geçişli/etkileşimsel gerçeklik”tir, yani,

Yöneten ve yönetilenler arasındaki arayüzden doğan bu geçici ve işlemsel figürler, her dönemde var olmuş olmasalar da gerçekler (...) Sivil toplum, yönetim teknolojileri tarihinde bir geçişli gerçekliktir. Bu geçişli gerçeklik, liberalizm adını verdiğimiz, amacı kendini kısıtlamak olan, ekonomik süreçlerin özelliklerine dayalı yönetim teknolojisinin bağdaşık bir unsurudur.³²⁵

Foucault, sivil toplumun tarihsel olarak anlamlı fakat iktidar analitiği açısından başat olmayan bir rolde olduğunu düşünür. Sivil toplum, işaret ettiği şekilde devlet karşısında ya da altında yer alan ve kuvvet ilişkilerinden bağımsız gerçek bütünden ziyade yönetimin işleyişi için gerekli bir soyutlamadır. Tarihsel-toplumsal bir sabittir.³²⁶ Aynı zamanda hem hukuk öznesi hem de ekonomik özne olan ‘yönetimselleştirilemez’ bireyler bütünü, liberal yönetimsellikle birlikte yönetilebilir bir “sivil toplum” sahası oluştururlar. Sivil toplumun ortaya çıkışı esasen *homo economicus*’un hukuk öznesine indirgenemez yanları bulunduğu için bunların törpülenmesi ve ekonomik yönetimle yönetilebilmesi için var olmuştur. Çünkü hukuk öznesi doğal haklarla, sözleşmeyle feragat edilen haklarla vs. donanmıştır ve bunlar ekonomik öznenin mekaniğine uymaz. Bu sebeple sivil toplum hukuk öznesi-ekonomik özne özdeşliğini yönetilebilir bir forma sokan etkileşimli bir gerçekliktir. Verili bir hakikat olmadığı gibi bir muhalefet alanı da değildir, aksine modern yönetim teknolojisinin bir parçasıdır. Dolayısıyla muhalefet için dayanak olarak

³²⁴ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 309.

³²⁵ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 241.

³²⁶ Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 245.

devlet-sivil toplum karşıtlığını temele almak bu yönetim analitiğine göre daha başından hatalıdır.

Bu yönetim analitiğine göre devletin yönetimselleşmesi denen şey, devlet olmaklığın, tarihsel olarak belirli pratik koşullar ve dönüşümler aracılığıyla yönetimin bir durağı, bir biçimi olmasını ifade eder. Devletin, ekonominin hatta politikanın bir etkileşimsel gerçeklik olması demek ise bunların “var olmayan” yani birer tözü, özü bulunmayan fakat “doğru ile yanlış ayıran bir hakikat rejiminin çatısı altında toplanıp gerçekliğe kaydedilen” şeyler olmaları anlamına gelir. Deleuze’un özgün ifadesiyle,

Devlet yoktur, yalnızca bir devletleşme vardır ve bunun aynısı diğer kurumlar için de geçerlidir (...) Eğer Devlet-formu, tarihsel formasyonlarımızda bunca iktidar ilişkisini yakaladıysa, bu durum iktidar ilişkilerinin Devlet-formundan türemiş olmasından değildir; aksine, pedagojik, hukuki, ekonomik, ailevi, cinsel alanlarda global bir entegrasyonu amaçlayan, her halükarda duruma göre son derece değişkenlik gösteren “sürekli bir devletleşme” operasyonunun türemiş olmasındandır. Her halükarda, iktidar ilişkilerinin kaynağı olmak şöyle dursun, Devlet bu ilişkileri varsayar. Foucault bunu yönetimin [*gouvernement*] Devlet’ten önce geldiğini söyleyerek ifade eder, “yönetim”den bütün yönleriyle etkileme kudretini anlayacak olursak (çocukların, ruhların, hastaların, ailenin vs. yönetimi).³²⁷

Devlet, yönetim pratiği içerisinde belirli bir akılsallık türünün yerleşmesiyle birlikte var olur. Devlet akıllı kavramı ilk kez ortaya çıktığında esasen bu “yönetimsel pratiği, adına devlet denen bir şeye göre ayarlayan bir akılsallık” ortaya çıktığı anlamına gelir. Devlet soğuk bir canavar değildir fakat belirli bir yönetimsellik çerçevesinde ortaya çıkan ilişkiyel bir bütünün adıdır. Dolayısıyla devletin ortaya çıkması ve gerçekten var olması, yönetimselliğin belirli pratiklerinin onu oluşa getirecek şekilde yönlendiğiyle olur. Yani yönetim sanatının kendi kurallarını belirlemesi ve devletin “olması gereken”den “olan”a geçmesi amacıyla yöntemlerini akılsallaştırması gerekir. Lemke’nin işaret ettiği üzere Foucault, devletin, kendisine işaret ederek gönderme yapılan nesnelere özdeş olup olmadığını sormaktadır. Yani yönetim analizi ya da analitiği, devlet politikalarını teknoloji ve stratejiler olarak incelemenin bir yoludur, devleti tamamen reddetmenin değil:

Yönetim kavramı, tarihsel olarak devlet olma durumu [*statehood*] içerisinde konumlanmıştır ve devletin varlık koşulları ile dönüşüm kurallarını yansıtır.

³²⁷ Gilles Deleuze, *Foucault*, Minnesota, University of Minnesota Press, 1988, s. 86.

Yönetimin analitiği, pratik koşulları, devlet olma durumunun ortaya çıktığı, sabitlendiği ve değiştiği biçimler altında inceler.³²⁸

Dolayısıyla devlet, etkileşimsel bir gerçeklik olarak hem bir söylemler bütünüdür hem de kurum olmanın yanı sıra aynı zamanda devlet hakkındaki bilgiyi de üreten dinamik bir ilişkiler ve sentezler bütünü olarak kavranmalıdır:

Devlet, yönetim sorununun söylemsel olarak kodlanmasının özgün bir yolu; hükmetmenin belli ayırt edici özelliklerine dayanarak “politik alan”ı öteki alanlardan, yani ilişki kurulmak zorunda olunan “politik olmayan alanlar”dan ayırmanın bir yolu; belirli yönetim teknolojilerinin geçici bir kurumsal dayanıklılıkta verili olduğu ve birbiriyle ilişkili olarak belli ilişki türlerini meydana getirdiği özgül bir biçim olarak görülebilir.³²⁹

“Devlet aklı ilkesine göre yönetmek, devletin sağlam ve kalıcı kılınması, zenginleştirilmesi ve onu yok edebilecek her şeyin karşısında güçlendirilmesi anlamına gelir.”³³⁰ Fakat modern “yönetim” analizi, devletin töz olmağını, kişiliğini ve güç ilişkileri yoğunlaşması olarak kendinde varlığını yönetsel pratiklerin etkileşimli bir gerçekliği olmasına indirger –ya da genişletir–. Devlet, eğer yönetselliğin bir etkisi olarak görülürse, Foucault’nun kimi yerlerde dile getirdiği onun siyasi bir “aktör” olması fikri sorunlu görünebilir. Çünkü devlet eğer sadece yönetsel pratiklerin hareketli bir sonucundan ibaretse bir karar mercii değildir. Fakat piyasanın hakikatine ve hâkim iktidar ilişkileri kiplerine rağmen devletin bir aktör olarak kimi durumlarda bir A ile B arasında seçim yapan –dolayısıyla belirleyici, karar verici olan– ve böylece devletler arasında anlamlı sayılabilecek niteliksel farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olan görece özerkliğini bu çerçevede açıklamak zor görünmektedir. Foucault, muhtelif yerlerde, çalışmanın tamamına yayarak alıntıladığımız üzere hem devletin önemsizliğinden, devlet fobisinden bahsetmiş; hem de her şeye rağmen “devlet önemli değildir demek istemiyorum”³³¹ diyerek esas reddettiği şeyin devletin merkeze alındığı analiz türü olduğunu ifade etmiştir.³³² Benzer eleştiriler Foucault’ya muhtelif çevrelerce yöneltmiştir. Mark Neoclaus, Foucault’nun analizinde devletin iktidar ve toplumsal yapı içerisinde; hukukun da norm ve dolayısıyla yönetim içerisinde çözüldüğünü ifade

³²⁸ Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, ss. 46-47.

³²⁹ Nikolas Rose ve Peter Miller’dan akt. Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 47.

³³⁰ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 6.

³³¹ Foucault, “Hakikat ve İktidar”, s. 122.

³³² Foucault, *Cinselliğin Tarihi I: Bilme İstenci*, s. 188.

eder.³³³ Gerçekten de Foucault, daha en başından insanların öznelere dönüştürülme süreçleriyle ilgilendiği ve iktidar ilişkilerini “yönetim” çatısı altında analiz etmeye çalıştığı için normla, normale, öznellik biçimleriyle ilgilenmekte fakat özellikle hukuk devleti tartışmasını görece ihmal etmektedir:

Bu durumda, onun olumlu katkısı, kapitalist toplumu düzenlemekte işleyen *yönetimsel* iktidar mekanizmaları ağına odaklanması temelindedir. Ne var ki, bu katkı devlet kavramının reddi ve bunun yanında devletle sivil toplum arasında yapılan kavramsal ayırım nedeniyle ciddi düzeyde zayıflamıştır (...) Bu zayıflık, Foucault’nun hukuku ele alış biçimine ilişkin sorunlar nedeniyle artar çünkü bu anlayış yönetimin genişlemesinin hukuk sistemi açısından getirdiği sorunlara karşı son derece duyarlı olsa da hukuk ile yönetim arasındaki ilişkiyi kuramsallaştırmaktan sakınır ve sonuç olarak ortaya hukuka ilişkin temel bir belirsizlik çıkar.³³⁴

Fakat hemen belirtmek gerekir ki, Foucault’nun devleti tamamen reddettiğini düşünmek de onu ciddi biçimde eksik yorumlamak olacaktır. Foucault devleti, analizinde merkeze koymak istemez ve bunu “iktidarın aşağıdan yukarıya doğru” bir incelenmesi amacıyla, direniş de ancak böyle mümkün olacağı için özellikle tercih eder. Fakat Neoclaus’un, Foucault’nun hukuk ile yönetim arasındaki ilişkiyi kuramsallaştırmadığı yönündeki tespiti oldukça yerinde görünür. Bu eksiklik, özellikle kendisini özel mülkiyet ile bireyin güvenlik ve özgürlüğünün –hukuk yoluyla– garantörü olarak ortaya koyan liberal hukuk devleti söz konusu olduğunda daha da göze çarpar. Yine de Foucault’nun bu tutumunu, örneğin Lemke gibi, hukuk/yönetim ilişkisinin bir eksikliği olarak değil; devlete ilişkin hukuki anlayışın “aşılması” olarak gören yorumcular da vardır. Bu çalışmada ve çalışmanın arka planında, Foucault’nun devlete ilişkin analizine yönelik yapılan inceleme, Thomas Lemke’nin soruya verdiği cevapla aynı sonuca ulaşmıştır. Lemke, Foucault’nun stratejik yaklaşımının, devlete ilişkin hukuki anlayışı aştığını düşünmekle birlikte, devletin, yalnızca bir etki olmadığı, aynı zamanda stratejik bir alan ve bir araç olarak görülmesi gerektiğini ifade eder.³³⁵ Üstelik devlet “aynı zamanda stratejik bir eylem alanıdır.”³³⁶ Bu yaklaşıma göre devlet temelini yönetimsel pratiklerde bulsa bile

³³³ Mark Neoclaus, *Sivil Toplumu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru*, çev. Bahadır Ahıska, Ankara, NotaBene Yayınları, 2013, ss. 93-94.

³³⁴ Neoclaus, *Sivil Toplumu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru*, s. 92.

³³⁵ Thomas Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, ss. 56-57.

³³⁶ Thomas Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 60.

bu, devletin önemsiz olduğu anlamına gelmez, devlet stratejik bir öneme sahiptir. Foucault'nun ifadesiyle:

Günümüz toplumlarında devletin basitçe iktidarın özgül durumlardaki uygulanma biçimlerinden biri olmadığı -hatta belki de en önemlisi olsa dahi-; aksine, belirli bir şekilde, iktidar ilişkilerinin diğer bütün biçimlerinin devlete gönderme yapmasının mecburi olduğu kesindir. Ne var ki bu, söz konusu iktidar ilişkileri devletten türediği için değil, aksine iktidar ilişkileri günbegün daha fazla devlet denetimi altına girdiği için böyledir. (...) Burada “yönetim” sözcüğünün daraltılmış anlamını kullanarak, iktidar ilişkilerinin gitgide yönetselleştiği, yani devlet kurumları biçiminde veya devlet kurumlarının kanatları altında incelikte detaylandırıldığı, ussallaştırıldığı ve merkezileştiği söylenebilir.³³⁷

Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Foucault'nun yaklaşımı devleti önemsizleştirmek değil, tartışmayı rıza, sözleşme, diyalog, uzlaşma gibi yaklaşımların dışında ele alır. Devlet, aynı zamanda, devlet olan ile olmayan arasındaki ayrımı yapmak bakımından bir sınır rejim kurarak stratejilerin aracı olarak kavranmalıdır:

Sonuç olarak, özel olduğu düşünülen bazı aktörler ve süreçler, ayrıcalıklı bir rolü güvence altına almış olabilirler ya da bundan farklı olarak, finansal ve kurumsal kaynakların yanı sıra yasal korumadan da yoksun kalabilirler –ekonomik ve ideolojik açıdan sömürülmeye yatkın “çıplaklık” gibi (bkz. Agamben 1998).

Bununla birlikte devletin stratejik bir eylem alanı olarak kavranması, farklı devlet biçimleri arasındaki ayrımları düşünmede –ilerleyen satırlarda tekrar ele alınacak- ve devletin karar verici aktör olmağını açıklama konusunda son derece açıklayıcıdır. Lemke bu sorunun cevabını, Nicos Poulantzas'tan hareketle “stratejik seçicilik” kavramını ileri süren Bob Jessop'a dayanarak verir. “Bu terim, devletin farklı politik güçlerin kendi stratejilerini izleyip hedeflerini gerçekleştirme kapasiteleri üzerinde farklı etkiler yaratabilme vasfına gönderme yapar.”³³⁸ Buna göre çeşitli devlet biçimlerini belirleyen yine yönetsel stratejilerdir dolayısıyla devlet hala yönetsel stratejilerin hareketli bir sonucu olarak görülebilir fakat devlet aynı zamanda bazı güçlere, bazı stratejilere ayrıcalık tanır:

Bazı çıkarılara, bazı zaman tercihlerine, bazı ittifak olanaklarına erişimi ayrıcalıklı kılar. Devletin belli bir türü, verili bir devlet biçimi, verili bir rejim biçimi, devlet iktidarını ele geçirmek için benimsediği stratejilere uygun olarak başka güçlerdense bazı güçlere çok daha kolay erişebilir. Müdahale tarzları ve

³³⁷ Foucault'dan aktaran Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 56.

³³⁸ Bob Jessop'tan aktaran Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 58.

kaynaklar devletin yapısını şekillendirdiğinden ötürü belli bir devlet türü, ötekilere kıyasla bazı ekonomik ve politik stratejileri gerçekleştirmeye daha uygundur.³³⁹

Dolayısıyla devlete yönelen farklı etkiler, stratejiler, devletin “doğasına” kazınmış değildir. Hareketli ilişkiler ve etkileşimlerin bir sonucudur. Bu noktada Lemke, iki önemli sonucu tekrar vurgular. İlk yönetim analitiği, “özel alana ait” olarak görülme hatasına düşülen fakat tam da devlet dolayımıyla düzenlendiği gözden kaçırılan bazı soruları sormaktadır: “Hangi kimlik biçimlerinin devlet tarafından kabul edilebilir, verimli görüldüğünü ya da aksine yine devlet tarafından engellendiğini ve hatta bastırıldığını”³⁴⁰ sorgulamak gibi çoğaltılabilir sorulardır bunlar. İkinci olarak da yönetimin analitiği, devletin pozitivist yahut devlet kategorisinden tamamen vazgeçen kuramların sınırlarının ötesine geçme avantajına sahiptir. Bu yaklaşım, devleti, belirli bir devlet olarak, maddiliği içerisinde ele alır, üstelik bunu yaparken idealist bir devlet mitine de saplanmaz. Bu bakımdan hem devlet mitini eleştirir, bunu yaparken de bu devlet mitinin, devletin varlığına nasıl eşlik etmeye devam ettiğini de soruşturur. Dolayısıyla Lemke’nin ifade ettiği üzere Foucault’nun kendisine, “modern devlete dair bir soykütük”ten fazlasını sunmadığına dair iddiasına rağmen, devlet kuramına önemli bir katkı, hiç olmazsa böyle bir katkı için sağlam ve geliştirilebilir bir dayanak sunduğunu ifade etmek gerekir:

Nesne yerine pratikler, işlev yerine stratejiler ve kurum yerine teknolojiler... Bu yaklaşım kesinlikle hafif bir atıftırmalık değildir; ancak olsa olsa, politik analiz ve eleştiri için yeni yönelimler ve araştırma sahaları açmanın yanı sıra mevcut politik ve toplumsal dönüşümlere dair daha iyi bir kavrayış sağlayan bir devlet kuramının tarifi olabilir.³⁴¹

6. Yönetimsel “Rejimler”: Liberalizm & Neoliberalizm

Yönetimin analitiği göstermiştir ki modern devlet, kompleks bir taktik, teknoloji ve stratejiler bütünü olarak bireyler ile nüfusların yönetiminin bir formu olarak görülmelidir. Yani belirli bir yönetim pratiği söz konusu olduğunda ortaya çıkan karmaşık ilişkiler bütünüünün tezahürlerinden birisidir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise modern

³³⁹ Bob Jessop’tan aktaran Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 59.

³⁴⁰ Thomas Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 60.

³⁴¹ Thomas Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, ss. 71-72.

devleti kendisinden ayrı düşünmenin mümkün olamayacağı bir yönetsel rasyonalite doğar: liberalizm. Foucault, liberalizm “yönetim uygulamasında bir rasyonelleştirme ilkesi ve yöntemi olarak çözümlenmelidir” diyerek liberalizmi bir rejim olarak okumak gerektiğine işaret eder. Dolayısıyla liberalizm bir ekonomik doktrinden fazlasıdır. Foucault’nun liberalizm ve neoliberalizmin bir analizini yaptığı *Biyopolitikanın Doğuşu* derslerinde ekonomi politiği, devlet aklının içeriden sınırlanma ilkesi olarak merkeze aldığı ifade etmek gerekir. Hukuk ise devletin dışarıdan sınırlandırılmasının ilkesi olmuştur. Şimdiye kadar çeşitli noktalarda kapitalizme dikkat çekmiş olan düşünürün yönetim pratiği açısından ekonomi politiği merkeze alması görece şaşırtıcıdır. Fakat yine de o ekonomi politiği tam olarak Marksist bir anlamda kullanmaz, bu bakımdan ekonomik indirgemeci bulduğu bakış açısıyla arasındaki mesafeyi korumaktadır. Liberalizmi ayırt eden en önemli unsur ise “özgürlük”le olan ilişkisidir. Liberal yönetim sanatının bireylerin ve nüfusların yönetiminde temele aldığı dayanak noktası “özgürlük” olmuştur. Foucaultcu özneleştirme ve yönetsellik kavramı çerçevesinde hususi bir önemi olan bu özgürlük kavramı, liberal yönetselliğin koşuludur çünkü bu modern yönetim kipi ancak özgürlük aracılığıyla olduğu haliyle işleyebilir. Özgürlük, bir iktidar kipi olarak yönetselliğin ve aynı şekilde liberal yönetselliğin ortak koşulu olarak görülebilir. Burada çalışmanın sınırlarını aşmayacak şekilde Foucault’nun liberalizm ve neoliberalizm tartışmasının tarihsel içeriğinden çok ana hatlarına, yönetsellik, devlet, özne ve özgürlük bağlamında yer verilecektir.

Modern yönetselliğin bu özgün biçimine yani liberalizme dair nüfusu, bireyi ve onun özgürlüğünü, bireylerin özneleştirilmeleri üzerinden kavrayan bu analiz, Foucault’nun çağdaş dünyaya dair incelemesinin en önemli katkılarından birisini ifade eder. Bireyin liberal ve neoliberal yönetselliklerde ele alınışı, tam da Foucault’nun iktidar ilişkileri tarifine uyacak biçimde bireyi bu akılsallığa hem hedef hem de ortak yaparak açıklayıcılığını arttırır. Bu bakımdan liberalizm bir rejimin adıdır ve Foucaultcu analizin şimdiye dek ortaya koyduğu özneleşme, normalleştirme, nüfus ve yönetim kavramlarının mükemmelen uygulamaya koyulduğu ilk formudur:

Foucault’nun görüşüne göre liberalizm bir yönetsellik biçimidir ve yönetmeye çalıştığı insanlar değil (yurttaşlar veya tebaalar değil) nüfuslardır. Terimle yeni bir üretim, dolaşım ve iktidarın uygulanış modalitesine işaret eder. Bu iktidar bireyleri, bedenleri ve zevkleri normalleştiren bir dizi disiplin taktiğiyle ve politik

failleri yaşayan bir türün üyeleri olarak hedef alan düzenlemelerle özneleştirir ve yönetir.³⁴²

Özellikle 17. yüzyıl boyunca devlet aklının sınırsız hedefine karşı dışarıdan sınırlandırılmasının bir ilkesi olarak “hukuk”, özelde doğal hukuk doktrinlerine başvurulduğu bilinmektedir. Sözleşme teorileri de, hükümdar ile tebaası arasında, bunların haklarını korumayı da göz önünde bulundurması gereken bir sözleşme varsayarak benzer bir dışsal kısıtlama ilkesine göndermede bulunurlar. Nihayetinde Foucault’nun devlet aklı söz konusu olduğunda dikkat çekmek istediği şey 17. yüzyıl boyunca kamu hukukunun muhalif bir niteliği bulunduğu, hukukun burada genel olarak dışsal bir sınırlama ilkesi olarak kavrandığı yönündedir. Liberal devlet kendisini bir hukuk devleti olarak ortaya koyar. Liberal hukuk devleti, iktidarın keyfiliğinin önünde bir set olarak politik topluluğun tüm unsurlarının hukuka tabi olduklarını ifade eder. Bununla birlikte hukuk, bireylerin özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanamayacağını da garanti altına almalıdır. Siyasi iktidarın sınırlarının hukuk tarafından çizilmesi, yani devletin sınırlandırma ilkesi olarak hukukun görülmesi, bu unsurlarla birlikte yargı bağımsızlığına önem verir ve güçler ayrılığı ilkesine dayanır. Hukukun devlet için mutlak bir sınır koyucu olarak görülmesi tarihte bir ilerleme olarak ileri sürülmüştür. Bir yandan da olağan hukuk düzeninin askıya alındığı durumlar, “güvenlik”le ilişkili tedbir gerektiren ve özellikle de güvenlik tehdidinin devletin varlığına yöneldiği düşünülen durumlar, yurttaşlar tarafından hem kabul hem de talep edilen olağanüstü önlemler yaratırlar –ki özgürlükler ve kısmen haklar da bu durumda askıya alınabilir. Dahası, dönem dönem neredeyse her türden önleme/eyleme meşruiyet kaynağı sağlarlar. Dolayısıyla düzenin sağlanması için devletin hukuk üstü eylemi çetrefil ve paradoksal bir biçimde meşrudur. İşte bu noktada Schmitt’in işaret ettiği üzere “olağanüstü hale karar veren” “egemenin”, liberal hukuk devletinde ortadan kalktığı fikri şüphe götürür bir biçim alır. Acaba liberal hukuk devleti, bir güç ilişkileri yoğunlaşması olarak devletin egemenlik boyutu üzerindeki bir mistifikasyon ya da bir sis perdesi olarak mı görülmelidir? Ya da bu durum, devletin “ehil kılınamayan vahşi bir iktidar alanı”na³⁴³ mı işaret eder? Eğer egemenlik, Bodin’in tanımına uygun olarak devletin mutlak ve sürekli iktidarını ifade ederek devleti en yüksek emretme kuvveti olarak ifade ediyorsa,

³⁴² Thomas Lemke, *Foucault, Governmentality and Critique*, New York, Routledge, 2012, s. 43.

³⁴³ Taner Yelkenci, “Marksist-Leninist Devlet Teorisi”, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde*, Der. Taner Yelkenci, Ankara, NotaBene Yayınları, 2013, s. 88.

“Kuvvetler ayrılığı ilkesinin (liberalizmin) idarede zamanla yumuşamaya yol açmış olması temelli bir değişiklik”³⁴⁴ yaratmamış mıdır?

Liberal devlet gerçekten “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” ve “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” gibi siyasi ve hukuki enstrümanlar aracılığıyla pozitif özgürlükleri, demokrasiyi, hakları ve yurttaşları gerçekten koruyabilir mi?³⁴⁵

Siyaset felsefesi alanında çeşitli cenahlardan yöneltilen –ve devletin iktidar ilişkileri yoğunlaşması olarak çekirdeğine işaret eden–, çoğaltılabilir bu soruların, günümüzde de ara ara kendisini gösteren devlet şiddeti, kanun hükmünde kararnameler gibi çok çeşitli başka örnek durumlarda da ispatlanan meşruluğu ve güncelliğine rağmen, Foucault’nun, liberalizmin biçimsel hukuk sınırlaması ilkesine olan ilgisi pek azdır. Yönetimsellik, temel işleyiş ilkesi olarak “içeridenliği” benimsediği için, tıpkı öznelere kendileriyle kurdukları ilişkideki dönüşümler üzerinden yürüdüğü gibi devletin esas sınırlandırma ilkesi de içeriden işleyen bir ilkedir. Yani mesele liberal yönetimsellik olduğunda Foucault’ya göre esas olarak bir başka sınırlama ilkesi fakat içeriden bir sınırlama ilkesi daha da önemli görünür: ekonomi politik. Liberalizmin alamet-i farikası olarak görülen birçok benzer ifadeden başlangıç noktası olarak Foucault, Walpole’un “*Quieta non movere*” (uslu durana dokunmamak lazım) ifadesine döner. Bu dönemi ayırt eden şey, yönetim akılsallığının içeriden sınırlanması ilkesinin ortaya çıkmasıdır. Bu kısıtlamalar hukuken kabul edilse ve hukukla garanti altına alınsa bile kalkış noktası hiçbir biçimde hukuki değildir, burada esas olan ekonomi politiktir. Yani Foucault dikkatini bir yandan öngörülebilir bir biçimde devletten ziyade yönetimsellik stratejilerine yöneltir ama bir yandan da böyle yaparak ekonomik ilişkilerin –piyasanın– belirleyiciliğini vurgulamış olur ki bu görece şaşırtıcıdır ve Foucault’nun düşüncesini sınıf temelli analizle birlikte düşünmeye imkân verebilecek yanlardan bir tanesidir. Liberal yönetimselliği hukuk devleti üzerinden kavramıyor olmanın avantajlarından biri, bu özgün akılsallığı tartışırken, “hukuki öznenin” ve bu öznenin “eşitliği”, “insan hakları” söylemine saplanmamayı ve bunların üzerinden atlamayı sağlamasıdır.

Liberal yönetimselliğin bu kısıtlanması doğrudan yönetimin içerisindeki bir ilkedir ve yönetimin gerçekleştirilmesinin bir koşuludur, bu liberalizme özgü

³⁴⁴ Taner Yelkenci, “Marksist-Leninist Devlet Teorisi”, s. 92.

³⁴⁵ Bora Erdağı, “Sunuş”, *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları* içinde, der. Bora Erdağı, Ankara, NotaBene Yayınları, 2015, s. 14.

akılsallıktır. Tıpkı özgürlük kavramında görüleceği gibi devletin kendisinin kısıtlanması yönetim pratiğinin amaçlandığı şekilde hayata geçmesinin bizatihi koşuludur:

Devletin dışında, öncesinde ve devletin etrafında temelli olarak konmuş belli sınırlamalar olduğu için yönetim aklının bu kısıtlamalara uymaya ihtiyacı yok. Hayır, tam aksine. Devlet akli bu kısıtlamalara uymak zorunda, zira kendi hedefleri doğrultusunda ve bu hedeflere ulaşabilmesinin en etkili yöntemi olarak kendi özgür iradesiyle bu kısıtlamaları hesaplayabilir.³⁴⁶

O halde bu sınırlandırma katlanması gereken bir koşul olmaktan ziyade, yönetimselliğin kendisi “aracılığıyla” işlediği bir ilkedir. Bu düzeyde sınırlanan ya da izin verilen şey bireylerin özgürlükleri ve bunların hangi kısmının yönetimin alanına girdiği gibi bir mesele değil daha çok yönetimin kendisinin “ajandasına dâhil olan ve olmayanlar”, yapılması ve yapılmaması gereken şeylerle ilgilidir. Yani mesele daha çok teknolojik ve stratejik bir meseledir. Bu bakımdan sınırlandırma meselesi burada insanların yönetilmesi, yönetenlerin yönetilenlere zoraki olarak dayattığı bir şey değildir. Yönetenler ile yönetilenlerin birbiri arasındaki ve diğerleriyle olan ilişkilerinin ve konumlarının tanımını belirleyen bir pratiktir. Bu yüzden de yönetenler ile yönetilenler arasındaki bir alışveriş değildir. Yani, “bütün bu eleştirel yönetimsel akıl sorunu, nasıl fazla yönetilmez sorusu etrafında dönecek. Artık karşı konulan şey hükümlerliliğin istismarı değil, yönetimin aşırılığı, ya da yönetimin hangi noktada aşırıya kaçtığı belirlenmesi üzerinden ölçülebilecek.”³⁴⁷ İşte bu içeriden kısıtlamayı mümkün kılan şey, temel araç, hesap ve akılsallık, ekonomi politiğe dayanır.

Foucault’nun yeni bir özne olarak nüfusun ortaya çıkışıyla birlikte düşünülmesi gereken ekonomi politikten temel olarak bir yönetme işini, yönetme pratiğine dair bir akılsallığı anladığı önceki başlıkta belirtilmişti. Buna göre “ekonomik” idare ve ekonomi politik genel olarak şeylerin idaresini, ekonomistlerin durumunda da doğalarına göre yönetilmelerini ifade etmiştir.³⁴⁸ Ekonomi politik nüfusun, doğallığıyla ortaya çıkışıyla birlikte doğar ve ilk olarak ekonomistlerin itirazında hayat bulur. Ekonomi politik, bizatihi yönetim pratikleri üzerinde düşünümde bulunur; yönetimselliğin uygulanmasında ortaya çıkan gerçek sonuçları hesaba katar. Yönetim, kendisine has

³⁴⁶ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 12.

³⁴⁷ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 14.

³⁴⁸ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 95.

doğaları bulunan “şeyler”in idaresidir ve ekonomi politik tam da bununla ilgilenir. Bu doğa,

Yönetimselliğin icrasının bizatihi içinde bulunur, bu icranın altından akar ya da onu kat eder (...) Bu bağlamda ekonomistler, mesela halkın yüksek maaşlara yönelmesini, veya yaşamsal ürünlere yüksek fiyatlar biçen gümrük vergilerinin kaçınılmaz olarak kıtlığa sebep olabilmesini birer doğa kanunu olarak açıklar.³⁴⁹

Yönetimsellik, hem kendisinin hem yöneldiği nesnelere bir doğası olduğu ve bu doğaya göre işlediği varsayımına dayadığı için ekonomi politik önemli bir akılsallık olarak yerleşmiştir. İşte böylelikle ekonomi politik sayesinde yönetim sanatının içine, “eş zamanlı olarak bir yandan kendi kendini kısıtlama olasılığı, yaptığı şey ve üzerinde işlediği alan doğrultusunda kendini kısıtlayan yönetim eylemi, [diğer yandan da hakikat meselesi] girer.”³⁵⁰ Yüksek maaş talebi, gümrük vergilerinin yükselmesi zorunluluğu gibi çok çeşitli alanlardaki pratikler böylece birbirine bağlı ve belirli bir tutarlılığı olan, doğal şeylerin birbirine eklendiği bir hakikat alanı oluşturur. Foucault’ya göre bu, yönetim faaliyetinin büyük oranda yeni bir “hakikat rejimi”ne geçmiş olduğunu gösterir. Böylece tanrı, doğa ya da akıl yerine ilke ve soruların kaynağı belirli bir yöne doğru kayar. Soru ahlaki ya da yeterince güçlü bir yönetimin olup olmadığı değildir artık. Şöyle sorulacaktır: “Şeylerin doğasına –yani yönetim etkinliklerinin özündeki zorunlulukların– belirlediği fazla ve yetersiz arasındaki sınırdaki azami ve asgari çizgilerinin arasında yönetiyor muyum?”³⁵¹ Gerçekten de, hukuki ifadesine bakıldığında da liberal devlet eşit ve özgür bireylerden müteşekkildir ve devlet, özgür iradeye dayanan, çatışmaları çözmek amacıyla kurulan siyasi birliktir. Özel mülkiyet ve güvenliğin korunması, hukuki olarak devletin garantisidir altındadır. İşte bir kendini kısıtlama ilkesi olarak hakikat rejiminin sorusu bu bakımdan bir kendini kısıtlama sorusudur ve liberalizm de tam olarak burada doğmuştur. Yönetim sanatındaki bu yeni akılsallık türü, yani “bırakınız yapsınlar”– “bırakınız biz yapalım” düsturuyla tarif edilen; bütün şeylere dokunulmaması gerektiğini “kabul ediyorum, bunu istiyorum, öngörüyorum ve hesaplıyorum” diyen bu yeni hesap türü kabaca liberalizmdir.³⁵² Dolayısıyla liberalizm, modern yönetimsellik rejimlerinden birisi olarak değerlendirilmelidir fakat dahası, biyopolitikayı anlamının koşulu da

³⁴⁹ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 17.

³⁵⁰ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 18.

³⁵¹ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 20.

³⁵² Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, ss. 21-22.

liberalizmi anlamaktan geçecektir çünkü biyopolitika, hakikat rejimi denen şeyin düzenlenme çizgisidir, onun içinde yerleşmiştir. Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu* başlıklı derslerini esasen liberalizmin, ekonomi politiğin ve kısmen neoliberalizmin analizine ayırmasının sebebi bu olmuştur.

O halde tutumlu yönetim olarak ya da modern yönetimselliğin bir biçimi olarak liberalizm, klasik kavrayışta olduğu gibi devletin dışarıdan sınırlandırılmasının, güçler ayrılığının bu uğurda uygulanmasının bir ilkesi olmaktan ziyade ona içseldir ve onunla birlikte işler. Piyasanın burada önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Aslında bir parça ileri gitmeyi göze alarak ifade etmek gerekir ki “doğrulama rejimi”ndeki hakikat, piyasanın hakikatine tekabül etmektedir. O halde piyasa bir hakikat sahasıdır ve iyi yönetim hakikatle işlemesi gereken bir yönetimdir:

Ekonomi politik, teorik formülasyonu da dâhil olmak üzere, yönetime kendi yönetim pratiğinin hakikat ilkesini nerede bulacağını göstermiş olduğu için (ve sadece bu sebeple, fakat bu da azımsanamaz) çok büyük önem taşır (...) Piyasa doğruyu, yönetim pratiğine dair doğruları söylemelidir.³⁵³

Bu bakımdan devlet kendi yasalarını ekonomiye dayatmaz, “bilakis, ekonominin yasalarına göre yönetir”. İşte bu sebeple 18. yüzyılda ekonomi politikle bağlantılı olarak, bir tür hakikat rejimiyle, yeni bir yönetim aklı birbiriyle iç içe geçmiştir. Bu bağlamda liberalizmin sorusu şu şekilde de formüle edilebilir: “şeylerin hakiki değerini mübadelenin belirlediği toplumda, yönetimin ve tüm yönetim faaliyetlerinin fayda değeri nedir?”³⁵⁴ Dolayısıyla liberal yönetim piyasada mübadele eden bireylerin doğal çıkarlarıyla uyumlu bir akılsallığa göre yönetmelidir. Bu minvalde bireylerin “özgürlüğü” liberalizmin temel prensibidir:

Bu nedenle liberal yönetim, tahakküm tekniklerinin devlet aklı ve polis devletindeki gibi bireylere öylece uygulanması geleneğiyle ilişkisini keser. Dışsal bir iktidar ve öznellik karşıtlığı yerine içsel bir bağ kurar: Yönetim ilkesi yönetilenlerin “özgürlüğünü” temin eder ve bu özgürlüğün rasyonel kullanımı için “ekonomik” yönetim gereklidir.³⁵⁵

³⁵³ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 30.

³⁵⁴ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 42.

³⁵⁵ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 247.

Dolayısıyla yeni yönetim aklının temel özelliği kendini kısıtlaması ve bireylerin çıkarlarına dayanmasıdır. Buna, daha az yönetme aracılığıyla, yani yönetimin piyasa ve bireyler üzerindeki doğrudan müdahalesinin kesilmesi yoluyla piyasa ve birey özgürlüğünün garantörü olma özelliği de eklenir. Böylelikle yeni yönetim akli bireysel çıkarlar, toplumsal çıkarlar, toplumsal fayda, ekonomik kar, piyasa dengesi gibi birçok etkenin dâhil olduğu karmaşık bir oyundur. Yeni yönetim akli, çıkarları manipüle eden bir şeydir fakat Foucault bu derslerde kısmen ihmal etmiş görünse de eklemek gerekir, liberal ve neoliberal yeni yönetim, özgürlüğü, daha doğrusu özgürlükten anlaşılan şeyi de manipüle etmektedir.

Piyasanın doğrulaması, fayda hesabıyla yönetimin kısıtlanması ve Avrupa'nın küresel piyasa ile sınırsız bir ekonomik kalkınma bölgesi olarak konumlanması 18. yüzyılda ortaya çıkan liberalizmin temel özellikleri olmuştur. Bir tür doğalcılık³⁵⁶ olarak da görülebilecek olan ve Adam Smith ile fizyokratların doktrinlerinde ifadesini bulan bu özgürlük yönelimli yönetim mekanizması, aslında 18. yüzyıldan itibaren daha hoşgörülü, daha özgürlükçü bir yönetimin hâkim olduğu anlamına gelmez. Foucault'ya göre liberalizm, kelime kökeni itibarıyla özgürlük üzerinden tanımlanır fakat özgürlüğün buradaki anlamına bakılırsa bu ve önceki yönetimleri "daha özgürlükçü" ya da esnek bir yönetim şeklinde sınıflandırmaya kalkmak hatalı olur. Yani belirli bir anlamda özgürlüğün ön plana çıkması bu dönemden itibaren özgürlüğün nitel ya da nicel olarak arttığı ifade edilemez. Liberalizmin bireylerin özgürlüklerini temele alması hukuki olarak bu özgürlüklerin kesin bir biçimde garanti altına alınacağı anlamına gelmez, aleni olan, açık olan, ekonomik analizlerin uygun düştüğü bir özgürlüğün uygulanışı ya da sınırlandırmasıdır burada söz konusu olan. Dolayısıyla söz gelimi yavaş ve hantal bir monarşiyle, liberal ama kendisini bireylerin hal, hareket, tavır, ölüm gibi her biçiminden sorumlu addeden bir rejimi karşılaştırıp hangisinin daha özgürlükçü olduğunu sormak anlamlı değildir. Buna bağlı olarak daha genel anlamda ve önemlisi;

Özgürlüğü zaman içinde azalan ya da artan, kimi zaman daha çok kısıtlanan, gizlenen bir evrensel olarak ele almamalıyız. Zaman ve coğrafyaya göre

³⁵⁶ Bu doğalcılığın, metafizik bir içsel doğaya değil, tamamen ekonomi ve yönetimle ilgili yapay bir doğa olduğunu unutmamak gerekir. Lemke'nin belirttiği üzere "Ekonomi politik, doğanın içsel yasaları üzerine düşünmenin yerine yönetim pratiklerinin içsel doğası üzerine düşünmeyi yerleştirir; 'doğal' doğanın yerine 'yapay' doğayı koyar." Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, s. 248.

tikelleşen bir evrensel değildir. Özgürlük, üzerinde gelişigüzel siyah lekeler olan bembeyaz bir düzlem değildir. Özgürlük yönetenlerle yönetilenler arasında kurulan ve var olan “çok az” özgürlüğün, talep edilen “daha fazla” özgürlükle ölçüldüğü anlamlı bir ilişkiden ibaret, ki bu da hiç azımsanamaz. O yüzden “liberal” dediğimde özgürlüğe daha fazla beyaz alan bırakan bir yönetimselliği kastetmiyorum. Başka bir şeyi kastediyorum.³⁵⁷

Burada, Hobbes’u liberalizmin kurucusu olarak ilan eden Schmitt’in yorumunu hatırlamak önemlidir. Schmitt, Hobbes’u liberalizmin kurucusu olarak görür çünkü onun teorisinde çekirdekte yer alan “birey”dir ve tüm otoriterliğine karşın birey-güvenlik-özgürlük üçlüsünü bir arada bulmanın mümkün olduğu figür olarak liberalizmin ruhuna dair temel bir adım atılmıştır.³⁵⁸ Liberalizm, tam da bu özgürlüğü, yani bireyin özgürlüğünü sağladığı için değil, kullandığı için ayırt edilmelidir. Onu ayırt eden şey bireyciliğiyle “esas olarak özgürlüklerden istifade ediyor, bunları tüketiyor”³⁵⁹ olmasıdır. Daha önce belirtildiği üzere liberalizm belirli özgürlükler olmadan işleyemez, tam da bu sebeple liberalizmin öznesi bir çıkar öznesi ve dahası neoliberal *homo economicus* olduğu ölçüde kendisini özgür bir özne olarak ama liberal özgürlüklerin sahibi bir özne olarak tanımlamalıdır. İşte liberalizmin parolası burada ortaya çıkar: “özgür ol” yerine “seni özgür kılanı benim için üreteceğim”. Bu özgürlük büyük bir ölçüde hem piyasa yani ticaret özgürlüğüdür ama aynı zamanda birey düzeyinde de siyasi özgürlük, çalışma özgürlüğü, ya da iphone satın alma ve –doğa için tüm yıkıcı sonuçlarına rağmen– turistik geziler yapma özgürlüğü gibi tüketim özgürlüğüdür. Yani liberal özgürlük bir veri ya da verili olan değildir sadece, aynı zamanda çeşitli ihtiyaçlar olarak da inşa edilir. Liberalizmde özgürlük inşa edilir, üretilir ve tüketilir, başka bir ifadeyle bunlar arasındaki bir döngüyle var olur. “Kısacası liberal rejimde, liberal yönetim sanatının işleyişi için davranış özgürlüğüne ihtiyaç duyuluyor, fakat bu özgürlüğün üretilmesi ve düzenlenmesi gerekli.”³⁶⁰ Fakat bu üretim, belirli bir maliyet hesabı gerektirir ve bu noktada o çok ünlü kavrama geri döneriz: “güvenlik”.

Özgürlük ve güvenlik, liberal yönetim sanatı açısından birbirinden ayrılmaz bir ikiliyi ifade eder. Güvenlik tertibatı, özgürlüklerin kullanımı için zorunludur fakat bu özgürlüklerin bazı durumlarda sınırlandırılmasının sebebi de yine güvenlik tertibatlarıdır. İkili

³⁵⁷ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 54.

³⁵⁸ Karl Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of a Political Symbol*, Chicago, University of Chicago Press, 2008, s. 33.

³⁵⁹ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 54.

³⁶⁰ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 55.

bir anlamda ekonomik –yani hem en az miktarda hem de ekonomik bilgiye dayanan anlamında– bir yönetim olarak liberalizm, insanların mutlaka daha az yönetileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü dönüşen güvenlik tertibatları öyle istilacıdır ki, hem özgürlüğün inşasını hem de tüketimini mümkün kılarlar. Liberalizm, bireylerin içerisinde özgür olabilecekleri bir ortamı kurmalı fakat bu mekanizma kendini yiyen bir yılanı dönüşmesin diye de belirli sınırlara işaret etmelidir. İşte bu maliyet hesabı güvenliğe ihtiyaç duyar çünkü liberalizmin temel aktörü olan, daha önce değindiğimiz ve yeni yönetimde merkezde bulunan “çıkar öznesi”nin özgürlüğü sınırsız olamaz. Burada kamu yararını ve bireysel tehlikelerin savuşturulmasını garanti etmek güvenliğin işidir. Bu bakımdan,

Güvenlik, liberalizmin hem ters yüzü hem de ön şartıdır. Özgürlük, ister güvenliğin bir kolu veya tam tersi, güvenlik özgürlüğün bir önkoşulu olarak görülsün, her durumda özgürlük ve güvenlik liberal yönetimselliğin iki kutbunu oluşturur.³⁶¹

Bu bakımdan liberalizm, bireylerin güvenlikleri ve özgürlükleri arasında mekik dokur, burada kendisine her an işleyeceği, her an devrede olacağı bir alan yaratır. Böylelikle daha az yönetir, fakat özellikle birey düzeyinde onu çıkarları, arzularıyla ürettiği, yani çıkarları ve arzuları manipüle edip çoğalttığı, yarattığı için daha fazla kontroledir. Özgürlüğü inşa eden olarak da her an bu alanda hakemlik yapmaktadır. Gözetleme mantığı da her şeyden önce bu minvalde düşünülmelidir. Özgürlükler alanı aynı zamanda tehlikeli bir yaşamı da getirir. “Mahşerin Dört Atlısı kaybolmuş, onun yerini gündelik ve sürekli tekrar edilen tehlikeler almıştır”, Foucault bunu “19. yüzyılın politik tehlike kültürü” olarak anmaktadır:

Mesela 19. yüzyıldaki tasarruf sandıkları [*caisse d'épargne*] kampanyası, yine 19. yüzyılın ortasından itibaren polisiye edebiyatın ve gazetelerin suç hikâyelerine ilgisinin ortaya çıkışı, hastalık ve hijyenle ilgili kampanyalar, cinsellik ve yozlaşma korkusu etrafında dönen tartışmalar: bireyin, ailenin, ırkın, insanlığın yozlaşması korkusu... Son olarak, her tarafta tehlike korkusunun teşvik edildiğini görüyoruz. Bu korku, liberalizmin bir anlamda şartı, psikolojik ve kültürel olarak bağlaşıktır. Tehlike kültürü olmadan liberalizm de olmaz.³⁶²

Güvenlik, özgürlük ve disiplin teknikleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır çünkü özgürlüklerin bu türden üretimi, inşası ve güvenlik düzeneklerinin yerleşmesi ancak disiplinci

³⁶¹ Lemke, *Politik Aklın Eleştirisi*, s. 265.

³⁶² Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 57.

taktiklerin de devreye girmesiyle mümkün olur. Bir yıl önceki derslerde, yukarıdaki güvenlik başlığında da ima edildiği üzere Foucault şöyle demiştir:

Özgürlük, güvenlik düzeneklerinin yerleştirilmesine bağlı olan bir şeydir. Bir güvenlik düzeneği, en azından benim burada sözünü ettiğim gibi bir düzenek, ancak özgürlük gibi bir şeyin sağlanması koşuluyla iyi işleyebilir. Tabii burada özgürlük kelimesinin 18. yüzyıldaki modern anlamını kastediyorum: Bir kişiye bağlı olan ayrıcalıklar ve muafiyetler değil, insanlarla şeylerin hareketlerinin, yer değiştirmelerin ve dolaşım süreçlerinin imkânı anlamındaki özgürlük. Özgürlük kelimesinden anlaşılması gereken, geniş anlamıyla bu dolaşım özgürlüğü, bu dolaşım yetisidir, bunu da güvenlik düzeneklerinin yerleşmesinin yüzlerinden, çehrelerinden, boyutlarından biri olarak kavramak gerekir.³⁶³

Tam da bu sebeple Bentham yaşamının sonlarında panoptikonu liberal yönetimin esas bir formülü olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla denetim, gözetim, gözlem liberalizmin karakteristiklerindedir. Fakat liberal yönetim sanatının doğurduğu bir başka sonuç da, bu gözlem yetisinden ileriye gitmek; amacı özgürlüğü sadece korumak değil, onu arttırmak ve özgürlükleri üretmek olduğu için yeni özgürlük mekanizmaları oluşturmaktır. Yani denetimci panoptikondan fazla olarak özgürlük denetimle doğrudan karşıtlık içerisinde değildir. Liberal ve neoliberal yönetimselliğin, Foucault'nun da gösterdiği üzere temel koşullarından görünen gözetim, özgürlüğün de bir şartı olarak karşımıza çıkar. Bu minvalde gözetimin –günümüzde özellikle günlük sohbetlerde sıklıkla karşılaşılabileceği üzere– gerekli ve özgürlük adına iyi olduğunu düşünenler de mevcuttur. Nikolas Rose, *Powers of Freedom* başlıklı çalışmasında, Foucault'nun da gözetim/güvenlik tertibatlarını doğrudan reddetmediğine işaret ederek, eğer bunlar özgürlüğün koşuluysa, ödenecek bir bedel olarak görülmeleri gerektiğini ifade eder.³⁶⁴ Fakat bu iddianın kabul edilebilirliği son derece kuşkuludur. Foucault'nun güvenlik tertibatlarına, bunlar çeşitli özneleştirme ve normalleştirme süreçlerinin ana karakterleri oldukları ölçüde –yaşamının geç döneminde de verili ilişkilerin dışına çıkarak icat edilmesi gereken bir öznenen bahsettiği de düşünülürse– eleştirel bir tarzda yaklaştığı açıktır. Kaldı ki, 1979 yılı derslerinin sonlarına doğru çeşitli devlet biçimlerinin karşılaştırmasını yaparken de bunlar arasında özgürlüklerin nicel ve nitel olarak birbirine üstün olup olmadıklarını sormanın anlamsızlığına işaret etmiştir. Dolayısıyla aynı ilişki biçimleri sürdürüldüğü ve iktidar ilişkileri biçim değiştirmede –söz gelimi özne

³⁶³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 48.

³⁶⁴ Nikolas Rose, *Powers of Freedom*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

neoliberal özne olmak durumunda kaldığı, üstyapısal ilişkileri üreten “aşağıdaki” ilişkiler dönüşmediği– sürece birey özgürlükleri bağlamında bir karşılaştırma yapmak Foucault’ya göre anlamlı değildir. Fakat Foucault’nun yorumu bir yana, burada gözetim ve özgürlükten ne anlaşıldığına derinlikli bir şekilde göz atmak gerekir. Gözetim, özgürlüğün bedeli olarak kabul edilebilir mi? Burada uğruna bedel ödenen özgürlük nedir?

Temel sav olarak ilk solukta, gözetimin etkileme, yönetme, koruma, yönlendirme gibi amaçlarla kişisel enformasyona dönük odaklı, sistemli ve düzenli ilgi olduğunu söyleyebiliriz. Gözetim (her ne kadar kamuya açık alandakiler gibi, biriktirilmiş veriler bir özgeçmiş tablosu oluşturmak için kullanılabiliriyorsa da) dikkatini en nihayetinde bireylere verir, bireylere odaklanır. Sistemli bir şekilde kişisel enformasyonlara yoğunlaşan bu odağın tesadüfi, ender görülür ya da kendiliğinden olmadığının altını çiziyorum; kasıtlıdır ve belli protokollere ve tekniklere dayanır (...) Gündelik gözetim, modern toplumlara özgü bir hastalıktır. Daha doğrusu bu türde moderniteyi oluşturan temel toplumsal süreçlerden biridir (Giddens, 1985).³⁶⁵

David Lyon’un, Giddens’in tezlerini de temele alarak yaptığı tanımda görüldüğü üzere gözetimin tarafsız, kasıtsız, niyetsiz olmadığını unutmamak gerekir. Gözetim, yönetimin bir koşuludur ve bu bile başlı başına bir mekanizma olduğunu, belirli amaçların gerçekleştirilmesine yönelik bir mekanizma olduğunu gösterir. Gözetim, günümüzde öylesine genişleyen bir olgudur ki artık panoptikon tarzı disipline ait değildir ve yönetsel güvenlik mekanizmalarının bir parçası haline gelmiştir. Disiplinin de kullandığı gözetim, bedene yönelik ve öz-denetimi hedefleyen perspektifini aşmış durumdadır. Sıklıkla duyduğumuz “gözetim toplumu” ifadesi, Foucaultcu güvenlik toplumunun, disiplinci bir tarzdan yardım alarak, disiplinci tekniğin takviyesiyle kendisini yeniden ürettiği bir form olarak düşünülebilir. Bununla birlikte Lyon ile gerçekleştirdiği gözetim üzerine diyalogunda Zygmunt Bauman, panoptikon tarzı gözetimin günümüzde “akışkan gözetim” olarak Bentham ve Foucault’nun hayal bile edemeyeceği tarzda genişlediğini ifade eder.³⁶⁶ Panoptikon hala iyi durumdadır, başarıyla işlemektedir fakat modern toplumun kendisi gibi gözetim de akışkan –ve sinsi– bir tarzda gelişmiştir.

³⁶⁵ David Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, çev. Ali Toprak, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2013, s. 33.

³⁶⁶ David Lyon; Zygmunt Bauman, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2020, s. 70.

Özgürlükle göbekten bağlı liberal yönetimsellikte birlikte devlet de, ekonominin hareketine bağımlı bir görünüme sahip olur. Böylece liberalizm anlatısı Foucault'ya göre devletin çoğul bir yönetimsellik rejiminin hareketli sonucu olduğunu bir kez daha gösterir:

Devlet, finans kaynaklarını, yatırım biçimlerini, karar mercilerini, denetleme biçim ve yöntemlerini, merkezi otorite ve yerel güçler arasındaki ilişkileri değiştiren sayısız işlemlerin daimi olarak devletleştirilmesinin, devletleştirilmelerinin sonucundan, profilinden, hareketli kesiminden ibarettir. Kısacası devletin iç organları yoktur. Bunun sebebi iyi ya da kötü hislere sahip olmaması değil, bir içe sahip olmamasıdır.³⁶⁷

O halde, devletin dışarıdan incelenmesi devletin “niyetleriyle” ilgilenmeye gerek olmadığını çünkü devletin iç organları gibi kalbinin ve niyetlerinin de bulunmadığını gösterir. Mesele, çeşitli biçimlerde işleyen iktidar ağlarının bir görünümü olarak devleti ele almaktır. Dolayısıyla özgürlük de devlet-birey, devlet-sivil toplum ikiliği üzerinden değil, yönetsel rejimler açısından düşünülmelidir. Devlet artık kendi yasalarını ekonomiye dayatmaz, artık ekonominin yasaları esastır ilkesi geçerlidir. Fakat Marksist bakış açısından farklı olarak devlet bunu yönetsel pratikler uyarınca yapar, bir sınıfın çıkarlarını korumak adına değil. Dolayısıyla devletin sadece iç organları değil, kişiliğinin de olmadığını ifade etmek gerekir. Bu bakımdan sosyalizmin muhtaç olduğu, ona sorulması gereken en önemli soru da ona ait bir yönetselliğin var olup olmadığı, hangi yönetselliğin ona en uygun olduğu şeklindedir. Foucault'ya göre böyle bir yönetsellik sosyalizmin içinde, sosyalist metinlerde değildir ve icat edilmesi gerekir. Foucault'nun eserini sosyalizme bağlayan en önemli nokta da burada yatar: sosyalizme özgü bir yönetsellik fikrinin icat edilmesi görevinde.

Neo-liberalizm ise liberalizmden farklı bir soruyu sorar: eğer ekonomi devlet üzerinde bu denli etkili hale geldiyse ve artık yasalarını ona dayatabiliyorsa, ekonomik özgürlük nasıl olup da hem devletin temelini oluşturup hem de onu kısıtlar? Liberalizmin, “bırakınız yapsınlar” ilkesinin iş görmeyi bıraktığı yerde devlet ve piyasa arasındaki ilişki nasıl düzenlenecek dahası piyasa nasıl sınırlandırılacaktır? Foucault Almanya'nın 1948'de karşılaştığı sorunu bu şekilde formüle ederek Alman neo-liberalizmi üzerine bir inceleme yapar. Neo-liberalizm, liberal yönetselliğin bazı temel öğelerinin yeniden

³⁶⁷ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 65.

değerlendirilmesi gerektiği yerde bu sorulara verilen cevapla gelişir. Başka bir ifadeyle bu soruların cevabı, tarihsel ve politik olarak neoliberalizmin temel hedefine işaret eder: “Ekonomik özgürlük nasıl devletin hem teminatı hem de kefaleti olacaktır?”³⁶⁸ O halde devletin meşruiyeti ve kısıtlanması sorunu bir yönetim doktrini olarak neoliberalizmin temel hedefidir, neoliberalizmin ortaya çıkışı ekonomi ile devlet arasındaki ilişki problematiğinden doğar.

Alman ordoliberallerin devlet ile serbest piyasa arasındaki ilişkiyi tersine çevirme işlemi Foucault’ya göre burada temel bir husustur. Buna göre liberalizmin başlangıç noktası serbest bir piyasanın oluşması ve devletin bunu denetlemesidir. Fakat tersine çevirme işlemi devlet tarafından belirlenen ve denetlenen bir serbest piyasa yerine serbest piyasanın devletin baştan sona düzenleyicisi olduğu bir düzeni önermiştir. Ordoliberallerin Nazizm analiziyle birlikte cevap aradıkları devletin meşrulaştırılması ve ondan en çok çekinenlere bile kabul ettirilmesi sorununa verdikleri cevap bu olmuştur. “Eğer serbest piyasadan başlarsak hem devleti kuran, hem de onu denetim altında tutarak ondan çekinenlere arzuladıkları teminatı sağlayan bir mekanizma elde etmiş oluruz. Ters çevirme işte buydu.”³⁶⁹ Foucault’ya göre bu formül günümüz neoliberalizminin en belirleyici noktalarından bir tanesidir. Neoliberalizm basitçe eski liberal formüllerin yeniden doğuşu değildir; neoliberalizm, piyasa ekonomisinin devletin şekli ve modeli olup olmadığını sorar. Piyasa devleti ve toplumu şekillendirmenin ilkesi olabilir mi? Bu noktada verilen cevap olumludur ve “mücadele ilkesinin” “rekabete” doğru kaydırılması buradaki en önemli dönüşüm olmuştur.³⁷⁰ Liberalizmle neoliberalizm arasındaki en önemli fark ilkinde klasik olarak mübadelenin temele alınması, ikincisindeyse rekabetin yani bu anlamda özneleşmenin ön plana çıkmasıdır.

Neoliberalizm son derece geniş bir kavramdır ve günümüzde aynı liberalizm gibi sadece bir ekonomik doktrin olmamaklığıyla ele alınır. Foucault’nun bir yönetimsellik tarzı olarak neoliberalizm kavrayışının literatürde ciddi biçimde kabul gördüğünü ifade etmek gerekir. Buna göre Foucault’nun yönetimsellik olarak neoliberalizm anlayışı en azından neoliberalizmin görünülerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Örneğin Steger

³⁶⁸ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 86.

³⁶⁹ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 103.

³⁷⁰ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 104.

ve Roy, Oxford'un neoliberalizme kısa giriş kitabında neoliberalizmin belki de üçlü bir tarzda ele alınması; bir ekonomik bir ideoloji olarak, bir politika paketi olarak ve Foucaultcu anlamda yönetimin bir modusu olarak görülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁷¹ Buna göre Foucault'nun neoliberalizmin kökenlerinin rekabet ve girişimcilikte bulması tarihsel olarak da doğrudur. Neoliberalizmde piyasanın temel ilkesi, özü, mübadelede değil rekabette yatar. Piyasa işleyişindeki rekabet, pek tanıdık olduğumuz üzere piyasanın işleyişi lehine bir kendiliğindenlik sağlar ve bu da müdahalenin daha az olmasını otomatik olarak sağlayacaktır. Yönetimin müdahalesinin daha az olması birey düzeyinde daha az müdahale anlamına gelmez, aslında burada olan şey yine müdahalenin dışarıdanlığının yerini bir içtenliğe yani kendiliğindenliğe bırakmasıdır çünkü rekabet temel bir ilke haline geldiği ölçüde neoliberal özne de rekabetçi, girişimci, üretken, verimli gibi birçok özelliği haiz olmalıdır. Bu özne *homo economicus*'tan başkası olmayacaktır. “Yani kişiyi yönetimselleştirilebilir (*gouvernementalisable*) kılan, onu iktidara tabi tutan şey, sadece ve sadece *homo economicus* olması”dır.³⁷²

Homo economicus, üretime ve mübadeleye yönelmiş bir öznedir. Hem bireysel kaynaklarını yani geliştirilmesi gereken kendi kapasitelerini hem de çevresindeki kaynakları en iyi, en verimli şekilde kullanması gereken, refah seviyesini en üst seviyeye taşımak amacıyla çocukluğundan itibaren ilk ve en önemli amacı bu olan insandır. Bu bakımdan “o, her bakımdan bir kapitalisttir; hayatın tasarıları onun için, belirli girdiler talep eden ve birtakım faydalar sağlama ihtimaline sahip teşebbüslerdir.”³⁷³ *Homo economicus*, yönetim ile bireyin ara birimidir ve hukuki özne olarak yönetime tabi olması mümkün olmayan kişiyi yönetim için uygun hale getiren yandır. Bu bakımdan neoliberal yönetimsellik sadece devletin ve toplumun yönetimiyle değil, doğrudan bireyin yönetimiyle de ilgilenmektedir –ki bu tam da özneleşme dediği şey aracılığıyla olur. Rekabet ve girişim bağlamında insanların sürekli bir kendine yatırım yapmaları gerekliliği telkin edilir. Bununla birlikte neoliberalizmde “bırakınız yapsınlar” ilkesinin artık zorunlu görülmediğini de ifade etmek gerekir. Yönetimin müdahalesi mümkün

³⁷¹ Manfred B. Steger; Ravi K. Roy, *Neoliberalism: A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2010, s. 15.

³⁷² Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 209.

³⁷³ Todd May, “Yeni Girişimciler: Foucault ve Tüketim Toplumu”, *Cogito: Foucault Özel Sayısı*, Sayı 70-71, İstanbul, YapıKredi Yayınları, 2018, s. 99.

olduğunca az olmalı fakat “piyasa ekonomisinden ‘bırakınız yapsınlar’ sonucunu çıkardığınız takdirde ‘doğalcı naifliğe’ düşmüş olursunuz.”³⁷⁴ Ordoliberalere göre bırakınız yapsınlar ilkesinin bir tür doğalcı naiflik olması rekabetin doğal olmamasından kaynaklanır:

Rekabet, olumlu etkilerini doğal bir önceliğe, içinde barındırdığı doğal bir veriye borçlu değildir. Gayet biçimsel bir ayrıcalığa borçludur. Rekabet bir özdür. Rekabet *eidos*'tur. Rekabet bir biçimselleştirme ilkesidir. Kendi iç mantığı, kendine has bir yapısı vardır. Etkileri ancak bu mantığa uyulursa ortaya çıkabilir. Bir anlamda eşitsizlikler arasında biçimlendirilmiş bir işleyiştir. Bireyler ve davranışlar arasındaki doğal bir işleyiş değildir.³⁷⁵

Neoliberalizmin esası, piyasa ekonomisinin yönetimin temel ilkesi haline gelmesine dair amaca dayanır. Bu minvalde rekabetin toplumsal bir ilke olarak yerleşmesine dayanılmaktadır fakat liberal bırakınız yapsınlar ilkesi burada terk edilecektir çünkü rekabet sağlam bir ilke olsa da piyasanın etkin olarak işleyeceği bir alanı tek başına yaratamaz. “O halde neoliberalizm ‘bırakınız yapsınlar’a değil, ihtiyatlı, etkin ve daima müdahaleci bir temele dayanıyor.”³⁷⁶ Neoliberalizm, “bırakınız yapsınlar” ideolojisinden uzaklaştığı ölçüde, nüfusun davranışlarını öngörmeye, düzenlemeye ve bunlar üzerinde etkide bulunmaya dayanan bir yönetsel akıldır. Dolayısıyla neoliberalizm yönetimin hareketinin tarzını, yönünü belirler ve daha az da olsa yönetsel pratikler aracılığıyla etkin bir müdahale uygular. Neoliberalizmin esas hedefi “toplum yönetimidir, toplum politikası”dır ve bu yeni yönetsellikte esas olan ticaret toplumu değildir. Neoliberalizmde düzenleyici esası oluşturan ürünlerin mübadelesi değil, rekabet mekanizmalarıdır. Bu mekanizmaların mümkün olan en fazla alanı kapsaması, toplum içinde maksimum hacme erişmesi gerekir.

Yani elde etmek istenen ticaret etkisine maruz bırakılmış bir toplum değil, rekabet dinamiğine tutulan bir toplumdur. Süpermarket toplumu değil, şirketler toplumu. Yaratılmak istenen *homo economicus*, mübadele, alışveriş, tüketim insanı değil; şirket, girişim ve üretim insanıdır.³⁷⁷

Şirket toplumu, yönetim açısından hukukla olan bağında önemli bir yere sahip olur. Çünkü yeni yönetimin en temel görev ve hizmetlerinden birisinin yargı kurumu

³⁷⁴ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 105.

³⁷⁵ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 106.

³⁷⁶ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 111.

³⁷⁷ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 128.

olduğu bu toplumda şirketlerin artması demek bunların aralarındaki sürtüşmelerin, davaların ve müdahale alan ile anlarının artması anlamına gelir. Bir yandan da şirketin görece müdahaleden bağımsız alanı, müdahalenin azlığı hususunda da elverişli bir görünüme sahiptir. Bu bakımdan Foucault'ya göre şirket toplumu ile hukuk toplumu tek bir olgunun iki yüzü gibidir. Toplum politikasında yönetim son derece aktiftir, gözlemi de denetimi de yoğundur fakat bunları yeni toplumun doğallığı içerisinde yapar. Toplum politikası rekabet karşıtı mekanizmaları dışarıda tutmaya ve piyasa ekonomisinin var olabilmesine imkân sağlar. Peki, neoliberalizmle birlikte çağdaş tartışmalarda sıklıkla karşılaşıldığı üzere, “şirket toplumuyla” birlikte devlet de sahneden çekilmiş midir? Yönetişim, devletin sonunu, ortadan kalkmasını mı ifade eder? Foucault'nun başından beri söylediği gibi neoliberalizmle birlikte bu sefer devlet bir etkileşimli gerçekliğe mi dönüşmüştür? Dardot ve Laval, daha önce anılan Foucaultcu çalışmalarında, devletin ortadan kalkmadığını fakat bu sürecin devlet açısından da mutlak bir şirketleşme süreci olduğunu ileri sürerler:

Sahneden “devleti yok eden” ideolojik hokkabazlık, devletin genel rekabet ilkesine bütünüyle tabi olan ve piyasaların yaygınlaşması, desteklenmesi ve belli ölçülerde regüle edilmesine yönelik bir tür “büyük şirket”e fiilen dönüşümünü özellikle maskeleymektedir. Devlet yok olmadığı gibi, hiç olmadığı kadar şirketlerin hizmetine girmiş, dahası şirket tarzında bir yönetime dönüşmüştür.³⁷⁸

Dolayısıyla devlet her zaman –yani modern devlet formunda tüm modern zamanlarda- fiilen var olmuştur ve devletin ortadan kalktığı ya da geri döndüğü şeklinde bir devlet fetişizmine kaymamak gerekmektedir. Neoliberalizm, yeni bir yönetim tarzı olarak, devletin de kendisi içerisinde dönüştüğü yeni bir akılsallığı ifade eder.

Nihayetinde neoliberal yönetimselliğin esas alamet-i farikasının belirli bir özne anlayışında yattığını ifade etmek yanlış olmaz. Neoliberalizm bir insan doğası fikrine dayanır, “bir ideali değil bir gerçekliği, yani insan doğasını temsil etme iddiasındadır.”³⁷⁹ Bu insan doğası gereği rekabetçidir, çıkarlarını gözetir ve kendisine yatırım yapması gereken bir temeldir. Piyasanın itici gücünün rekabet ilkesi olarak tanımlanması ve *homo economicus*'un tüm toplumsal yaşantıyı kuşatacak biçimdeki özel tanımı neoliberalizmi

³⁷⁸ Dardot; Laval, *Dünyanın Yeni Akli: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, s. 7.

³⁷⁹ Jason Read, “Homo Economicus’un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi”, *Cogito: Foucault Özel Sayısı*, Sayı 70-71, İstanbul, YapıKredi Yayınları, 2018, s. 83.

özel bir yönetimsellik olarak tanımlamaya imkân verir. İşte rekabet ve girişimin temel motivasyonu olduğu bu özne neoliberal öznedir. Güvenliği uğruna daimi bir gözetlemeyi talep/kabul eden, kendisine yatırım yaparak koşullara rağmen sivrilişip başarıya ulaşmayı kendisine hedef edinmiş ve liberal özgürlüklerini başarıdan sonraki en yüksek değer olarak konumlandıran bu insan anlayışı neoliberalizmin daha az müdahaleyle yönetimini mümkün kılan ve mükemmelen işlevsel bir unsurdur. Bu toplumda gözetlenme normaldir, çünkü özgürlük bununla koşulludur. Bir parça güvenlik uğruna özgürlüğünden vazgeçen modern birey şimdi özgürlük –ama özgürlüğün belirli bir biçimi– adına gözetlenmeyi kabul ve talep eder, karakterini kaybeder, 7/24 ulaşılabilir olmayı uykusu pahasına göze alır çünkü rekabetin gereği budur... Burada en önemli noktalardan bir tanesi de, rekabetin, eşitsizliğin bizzat garantörü olmasıdır. Rekabet de eşitsizlik de doğaldır. Rekabete girebilen girişimci olarak her birey kendi durumundan ve yaşamından bizzat kendisi sorumludur. Yönetişim becerileri, girişimciliğe ve rekabete destek olacak diksiyonun, dış görünüşün düzenlenmesi, ikna kabiliyeti gibi birçok özellik neoliberal öznenin kendisini donatması gereken erdemlerdir. Neoliberalizmin *homo economicus*'a benimsettiği karakter özelliklerine dair çalışmalara dair bugün ciddi bir literatür oluştuğunu ifade etmek gerekir.

Foucault, Amerikan neoliberalizmine dair anlatısında bu yönetimselliğin hedefinde bulunan özel bir gruba “çocuklara” dikkat çeker. Çocuklar, neoliberal dünyada birer “uzmanlık makinesi” olarak üretilmelidir. Ebeveynlerin çocukları için yapabilecekleri en iyi şey, sürekli maddi birikim yapmanın yanında –hatta öncesinde– çocuğun kendisine yatırım yapmaktır. Çocuğu en iyi okullarda okutmak, onu neoliberal piyasada hayatta kalabilmesini ve sivrilmesini sağlayabilecek özelliklerle donatmak, yabancı diller öğrenmesini sağlamak, zaman yönetimini öğretmek, girişken olmasını sağlamak vb. Bunların yanında doğacak çocuğun iyi bir genetiğe sahip olmasını sağlamak şarttır. “Benim genetik donanımım göz önünde bulundurulduğunda, eğer genetik donanımı en az benimki kadar iyi –hatta mümkünse daha iyi– olan bir evlat sahibi olmak istiyorsam, genetik donanımı iyi olan biriyle evlenmem şarttır.”³⁸⁰ Eğer Foucault, bugün tüm sağlık taramalarından geçmiş örneklerin eğitim durumundan zekâ seviyesine kadar

³⁸⁰ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 256.

türlü bilgilerle tanıtıldığı sperm bankalarını görseydi, bunu mutlaka derslerinde örnek olarak kullanırdı.

Foucault'nun neoliberalizm çözümlemesi iktidar/hakikat/özne üçlüsüne tekrar ve başarıyla döndüğü için önemlidir. Bunların birbirleri içinde nasıl üretildikleri ve nasıl kendiliğinden bir mekanizmaya dönüştüklerini açıklama yolunda Foucault'nun hakkını teslim etmek gerekir. Bu bakımdan, Foucault'nun neoliberalizm analizi, hakikatin ve özneliliğin üretilişinin günümüz açısından ayrıca bir önemi olduğunu gösterir. Tam da bu sebeple Foucault daha sonra özneliliğin “icat edilmesine” işaret edecektir çünkü bütün krizin kökeninde ne sadece yapılar ne de sadece devlet, aksine belirli bir özne vardır. Fredric Jameson, Foucault ile ortaklaştığı önemli bir noktaya işaret eder: ““Piyasa insanın doğasında vardır’ önermesinin, kendine meydan okumadan var olmasına izin vermemeli; benim görüşümce zamanımızda ideolojik mücadelenin en kritik mntikasını oluşturur bu önerme.”³⁸¹

Foucault, başlığı *Biyopolitikanın Doğuşu* olan fakat bir liberalizm ve neoliberalizm tarihi/analizi olarak ortaya koyduğu dersinin neden böyle geliştiğine dair, yönetimsellik kavramını da devreye soktuğu bir açıklama yapar. Alman neoliberalizmi meselesinin üzerinde bunca uzun durmasının sebebi basitçe bir arka plan vermekten daha fazlasıdır. Buna göre Foucault'nun amacı, önceki yıl anlatmaya başladığı iktidar ilişkileri analizine, bu analizi somut bir biçimde içeriklendirerek devam etmek olmuştur ve bu bir yöntem meselesidir. Foucault, iktidarın açıklanıp tüketilmiş bir ilke olmadığına, bir ilişkiler ağı, zemini olduğuna işaret eder ve ekler: “İnsanların davranışlarının yönetiliş şekline tekabül eden, yönetimsellik adını verdiğim kavram ise bu iktidar ilişkilerine dair bir analiz çerçevesi yalnızca.”³⁸² Yönetimsellik perspektifi bu bakımdan iktidar ilişkilerinin delilikten topluma farklı düzeylerde işleyen bir yorumlama yöntemi olarak görülmelidir. Buradan hareketle mesele tekrar devlet fobisine gelir. Çünkü her seferinde masaya yatırılan ve en çok tartışılan, hem babacan hem de faşist kimliklerle özdeşleşen devlettir.

³⁸¹ Read, “Homo Economicus’un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Özneliliğin Üretimi”, s. 83.

³⁸² Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 155.

Neoliberal devlet, genel olarak asıl görevi yerli ve yabancı sermayenin karlı bir sermaye birikimi elde edeceği koşulları geliştirmek olan bir devlet aygıtı olarak görülür. Bünyesinde topladığı özgürlükler, özel mülk sahiplerinin, işletmelerin, çokuluslu şirketlerin ve finansal sermayenin çıkarlarını yansıtır. Bu neoliberal devlet fikri temel olarak serbest piyasa ve ticaretin birey hürriyetlerini garanti altına aldığı varsayımına dayanır.³⁸³ Foucault'ya göre neoliberalizmin karakteriyle ilgili bu yaklaşım doğru olsa da devlete yaklaşım yine onu bir kişilik olarak ele aldığı için hatalıdır. Bu bağlamda devlet eleştirilerinin barındırdığı iki temel önemli unsur gözlemlenir. İlk olarak devletin sürekli büyüme eğilimi olarak ifade edilebilecek, onu sürekli büyümeye, güçlenmeye, alan kazanmaya iten bir emperyalizm fikridir. Genel olarak devlet fobisi kendisini, devletin nesne ve hedefi olan sivil toplum üzerindeki içsel bir güç olduğu yönünde, sanki sivil topluma hep daha fazla hâkim olmaya çalıştığı yönündedir. İkincisi de, devlet biçimleri hakkındadır. İdari devlet, refah devleti, bürokrasi devleti, faşist devlet, totaliter devlet arasında bir organik bağ, bir akrabalık varsayımıdır. Bu fikre göre devlet bir öz, bir ağaç, bu çeşitlerden o özden doğarak dallara yayılan biçimlerdir. Foucault'ya göre bu eleştiri, bir eleştiri enflasyonuna sebep olur çünkü söz konusu türler arasında ufak farklar varsayarak, sanki birinden diğerine geçiş çok basit kelime oyunları ile gerçekleşiyormuş gibi görerek, eleştirilerin özgünlüğünün de yitmesine sebep olur. Dolayısıyla sosyal güvenlikten toplama kamplarına geçişin birkaç kelimeyle yapılması Foucault açısından ilkin analiz için gerekli sınırları ve belirlenimleri törpülemesi sebebiyle eleştiriye de zayıflatır. Bu eleştirinin enflasyonist görünmesinin ikinci sebebi, mutlak olarak elemeci olması sebebiyle en iyiyi en kötüyle eliyor olmasıdır:

En iyiye dair bir örnek göstermiyorum tabii, ama farz edelim ki, bizimkine benzer bir sistemde sinemanın camını kırdığı için mahkemeye çıkarılmış bir gariban ağır bir cezaya çarptırılmış olsun. Mutlaka bunun devletin faşistleşmesinin bir işareti olduğunu söyleyenler çıkacaktır. Sanki faşist devletlerin ortaya çıkışından önce bu tipte cezalar, hatta daha beterleri yoktu...³⁸⁴

Dolayısıyla bu devlet biçimleri arasındaki fark meselesini, hem devleti yönetsel stratejilerin bir sonucu olarak kavrayarak düşünmek hem de “stratejik seçicilik” meselesiyle birlikte düşünmek gerekmektedir. Buna göre söz gelimi Nazi devletiyle Stalinci devleti “faşist” adı altında özdeşleştirmek anlamlı değildir. Ne ki, bunların faşist

³⁸³ David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayınları, 2015, s. 82.

³⁸⁴ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 157.

görülen eğilimleri “devletin doğasından kaynaklanıyor” olarak da görülmemelidir. Bu bağlamda totaliter devlet, devletin yüceltilmesi değil, “parti”nin boyunduruğu altına girmesidir. Foucault’ya göre totaliter devlet temelini, 17. yüzyılda doğan modern devlette, Foucaultcu ifadeyle bu tarihte ortaya çıkan devletleşmiş yönetimsellikte değil, parti yönetimselliğinde bulur.³⁸⁵

Bu bakımdan devlet fobisi ve devlet eleştirilerindeki enflasyon, her şeyden önce “verimsizdir” çünkü odağı yanlış yeredir. Devletin, iyi ya da kötü içeriğinden bağımsız olarak, faşist ya da totaliter olsun, Foucault’nun işaret etmek istediği yer bu faşistleşmenin devletin doğasında değil, devletin dışında aranması gerektiğidir. “Devleti bugün bu derece tahammül edilemez ve sorunlu kılan tarihsel sürecin tabiatına dair yanılsamaya düşmemek”³⁸⁶ gerekir. Bu bakımdan, daha önce değinildiği üzere Hitler devletine evrilen Alman modeli Foucault’ya göre devletin doğasına ilişkin değil, neoliberal bir yönetimselliğin imkanına ilişkindir, Hitler devletine evrilen şey Bismarck devleti değildir. Foucault’nun buradaki ifadeleri, kesinlikle devlete dair bir sempati duyduğuna yorumlanmalıdır. Foucault’nun esas amacı, eleştirinin doğru yönde yapılması, doğru temelden hareket edilmesi, “devletleşmeyi, faşistleşmeyi, ya da devlet şiddetini kınarken hakiki, güncel ve bugün bizi ilgilendiren bir işleyişi tarif ettiğimizi sanmamak”tır.³⁸⁷ Dolayısıyla Foucault modern dünyada devletler hususunda söz konusu olanın, birbiriyle karşılaşan, çakışan farklı tipte yönetimsellikler olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. Onun da 1979 senesi derslerini bitirirken dile getirdiği sözlerle bitirilecek olursa;

19. yüzyıldan beri içinde yaşadığımız dünyada, farklı yönetim akılsallıklarının birbiriyle çakışmasına, birbirini desteklemesine, birbirine karşı çıkmasına, birbiriyle mücadele etmesine tanık oluyoruz. Hakikate dayalı yönetim sanatı, ekonomik aktörlerin akılsallığına dayalı yönetim sanatı, daha genel olarak yönetilenlerin akılsallığına dayalı yönetim sanatı. Tüm bu farklı yönetim sanatları, farklı hesaplar, akılsallıklar, farklı yönetim sanatı ayarları birbiriyle çakışarak 19. yüzyıldan bu yana politik tartışmanın konusunu oluşturuyor. Politika, bu farklı dayanaklara sahip yönetim sanatlarının etkileşimi, bu farklı yönetim sanatlarının yarattığı tartışma değil de nedir? Politika işte buradan doğar. Böyle bitirelim.³⁸⁸

³⁸⁵ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 160.

³⁸⁶ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 161.

³⁸⁷ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 160.

³⁸⁸ Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, s. 259.

Dolayısıyla politika da, tıpkı tarih yazımı gibi belirli bir ya da birden fazla *a priori* kabule dayanan yönetimsellik tarzlarının mücadele alanı olarak görülebilir. Foucault'nun yönetimsellik kavramının politik yönetimi konu alarak özelden devlet ve liberalizm/neoliberalizme eğilen çözümlemesinin son sözleri bunlardır. Eğer başta sorulan sorulara dönülürse, devlet, yönetimsellik ve biyopolitikaya dair öğrettiği, önerdiği, -kendi ifadesiyle- “kavramsal alet çantası”, gelecek adına bir basamak yontmak için şimdiye kadar da sahiplenildiği üzere, verimli bir malzeme sağlıyor gibi görünmektedir. Elbette buradaki tartışmalar gibi doğrudan politik bir içeriğe sahip olmasa da, neoliberalizmin “içinden çıkılamaz” hissine karşı alternatif öznellik inşası meselesini de göz önünde bulundurmamak gerekir. Reddiyenin doğru kalkış noktasından yapılması, belki de özgünlük ve özgürlük konusunda sorun hissedenler için bir umut olabilir.

SONUÇ

Foucault, 8 Şubat 1978’de kendisine şöyle sorar: “Neden ‘yönetimsellik’ gibi sorunlu ve yapay bir mefhum tarafından kaplanan bu tutarsız ve bulanık alanı incelemek istiyorum? Cevabım, elbette ve dolaysız olarak şudur: Devlet ve nüfus sorununu ele alabilmek için.”³⁸⁹ Foucault, 1978’deki bu ifadelerine rağmen, uzunca bir süre devlet kavramı hakkında konuşmak ve yazmaktan imtina etmiştir. Eserinin tümünde ve birden fazla yerde “devlete aşırı şekilde önem verildiğinden” yakınmış, iktidarı büyük kurumlar yerine gündelik ilişkilerde ele almak gerektiğini kuramsal olarak savunmuştur. Fakat iktidar analizi, düşüncesini sürekli olarak gözden geçirmeye, kendisini dönüştürmesine pek hevesli olan düşünürü “yönetim” kavramına götürmüş ve yönetim kavramı bir çatı kavram olarak onu devlet sorunuyla ilgilenmeye itmiştir. Bu tez çalışması, çağdaş düşüncede çok anlamlı bir yer bulan Foucault’nun çalışmasının, yönetimsellik kavramıyla devlete nasıl yaklaştığını, gerçekliğini bireylere ve topluma sürekli dayatan fakat gösterilemeyen, ele avuca gelmeyen “devlet” kavramının mahiyetini Foucault’nun ortaya koyduğu yönetimsellik kavrayışı aracılığıyla soruşturmayı amaçlamaktadır.

Foucault’nun, yayınlandığı andan itibaren dikkat çeken –fakat pek az anlaşıldığı söylenen– *Deliliğin Tarihi* eseri, onun “marjinal” görülebilecek bir düşünür olarak entelektüel tavrını hemen ele verir. Foucault kendisine, çağdaşlarıyla paylaştığı kimi ortak yanlara rağmen son derece özgün bir inceleme alanı seçmiştir: delilik. Deliliğin analiz nesnesi olarak seçilmesi Foucault açısından öncelikle belirli bir tarih okumasına karşı çıkmak anlamına gelir. Tarih, büyük kurumlar ve olayların resmedildiği bir döküm olmak yerine, sürekliliklere işaret etmek yerine, tam da süreksizliklere işaret etmelidir. Çünkü tam da tarihteki süreksizlikler, kopuşlar ve dönüşümler tarihin hareketi hakkında, tarihteki ilişkilerin mahiyeti hakkında yani hâkim iktidar ilişkileri ve bunların bilme alanlarıyla ilişkileri hakkında fikir verecektir. Dolayısıyla Foucault’nun deliliği seçmesi, “sessizlerin bir tarihini yapmak” ve tarihteki kırılma anlarına işaret etmek içindir. Bununla birlikte arkeoloji, tarihin, kavramdan önce sözce ve söylemsel pratiklerden yola çıkılarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Deliliğin çeşitli biçimlerdeki kavranışından hareketle, daha sonraki çalışmalarında da doğrulanacağı üzere tarihte hâkim olmuş olan üç tür *episteme* tespit etmiştir. Klasik *episteme*, Rönesans *epistemesis* ve modern *episteme*.

³⁸⁹ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 102.

Bu *epistemeler*, tarihin belirli bir döneminde kabul gören hâkim paradigmayı işaret eder ve bir hakikat alanı oluştururlar. Tarihsel *a priori* diyerek son derece sorunlu görünen fakat açıklayıcılığı yüksek bir kavram seçen Foucault bu kavramla da, geçerli *epistemeye* pozitifliğini veren, yani onun içerisinde doğrulanma koşullarını veren bir ilkeler bütününe işaret eder. Dolayısıyla “bilme”nin (*savoir*) gerçekleşme koşulları ve öznenin hâkim iktidar/bilme ilişkileri içerisindeki konumu, Foucault’nun erken dönem çalışmalarındaki esas ilgisi olmuştur. Batı kültüründe insanların öznelere dönüştürülme, özneleştirilme süreçleri, modern bilgi öznesinin reddedilmesi ve iktidar ilişkilerinin “aşağıdan” bir tarihinin yapılması bu çalışmalarındaki merkezi konulardır. Hatta düşünür, 1982 yılında bile, çalışmalarının tümünün “özne” sorunuyla ilgilendiğini ve iktidar ilişkileriyle de bu sebeple ilgilenmek zorunda kaldığını yazmıştır. Kaldı ki bu çalışmanın odaklandığı seminer yıllarından hemen sonra Foucault, giderek daha fazla özne meselesiyle ilgilenecektir ve kendini bil düsturundan hareketle kendilik pratiklerine eğilecektir. Çalışmanın ilk bölümünde, Foucault’nun yukarıda sözü geçen eserlerindeki hâkim temaların, burada kullandığı temel kavramların bir dökümü yapılmış, daha sonra revize edeceği iktidar anlayışı, yönetimsellik kavramıyla ilişkili olduğu ölçüde ortaya konmuştur.

Hapishanenin Doğuşu ile birlikte Foucault’nun çalışmasında “iktidar” kavramının tamamen merkeze konduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Burada Foucault, disiplinci iktidarın, önceki çalışmalarda ele aldığı “kapatıcı iktidardan” farklı yönlerini keşfeder. Buna göre hapishane, sadece suçun cezalandırıldığı ve suçlunun kapatıldığı bir yer değildir. Bu, daha çok bir pratiktir ve burada suçun cezasının verilmesiyle yetinilmez, suç üretilmektedir de. Devlet ve nüfus kavramlarının izlerinin ilk defa bulunacağı eser olarak Hapishanenin Doğuşu’nun, Foucault’nun, iktidarın sadece baskıcı olmayan yanını gördüğü ilk eseri olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Fakat bir yıl sonra yani 1976 yılında Foucault hem *College de France* derslerinde hem de *Cinselliğin Tarihi*’nin birinci cildi olan Bilme İstencinde iktidarın üretici ve "pozitif" yanına vurgu yapar. Foucault, bu dönemde “baskıcı varsayım” dediği, iktidarın salt bastıran, asal olarak bastıran olduğu yönündeki tezi eksik bularak reddeder. Bunun yerine iktidar ilişkilerinin üretici yanına vurgu yapar ama aynı zamanda iktidarın “bir töz olmadığı” ve tamamen bir ilişkisellik ürünü olduğu da netleşmiştir.

Foucault, “iktidarın nasılı”na dair soruşturmasında, şimdiye dek kabul edilmiş iki hâkim görüş bulunduğunu tespit eder. İktidarın ele alınışında şimdiye dek Nietzsche’nin ve Reich’in varsayımları olarak adlandırdığı iki hâkim görüş bulunmaktadır. Bu görüşlere göre iktidar strateji ve savaş olarak görülmüştür. Foucault, disiplinci iktidar tartışmasını yaptığı sırada Clausewitz’in, savaşın politikanın başka araçlarla sürdürülmesi olduğu yönündekini tersine çevirir ve “politikanın savaşın bir devamı olduğu” şeklindeki teze bağlı kalır. Bu minvalde disiplinci toplum, askeri bir modeli, beden üzerinden işleyen bir iktidar kipini tüm toplumda uygulamaktadır. “Norm”un belirleyiciliğini temele alan düşünür *Anormaller* başlıklı derslerinde de bu yaklaşımını sürdürür. Fakat nihayetinde düşünür, cüzzamın dışlayıcı modelinden vebanın kontrole ve içermeye yönelik modeline geçişte bir “pozitif iktidar teknolojileri” keşfeder. Bu iktidar, sadece baskılayıcı, sadece yasaklayıcı bir iktidar değildir. Dolayısıyla iktidarı yine iktidarla açıklamaktan başka bir şey yapmayan bu kavrayışların eksikliğinin gösterilmesi ve daha kapsayıcı bir iktidar analiziyle değiştirilmesi gerekmektedir. Böylece Foucault iktidarın üretici ve pozitif yönünü kavrayamayan genel yaklaşımların yetersizlik ve tutarsızlıklarını ortaya koyar. Kendi çalışmalarının da bazı bakımlardan bu çerçeveler içerisinde görülmesi gerektiğini itiraf eden düşünür, üçüncü bir yol aramaya koyulur. Artık mesele Hobbes’un yaptığının tam tersi olarak egemenin nasıl ortaya çıktığı değil, uyruklaştırmanın nasıl olduğu, özne ve tebaanın nasıl kurulduğudur. 1976’da gündeme gelen biyo-iktidar kavramsallaştırması böylelikle “yönetim” kavramının keşfine giden yolu açacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü, yukarıda bahsi geçen eserlerdeki iktidar kavrayışına ayrılmış ve bu bölümde Foucault’nun söz konusu döneminin bir geçiş dönemi olarak görülebileceği ileri sürülmüştür. Bu geçiş, basitçe iktidar kavramının anlamındaki bir genişlemeye geçiş değildir. İktidar ilişkilerinin kavranışındaki dönüşüm, “yönetim”in keşfine vesile olacaktır. Bununla birlikte, Foucault, “biyo-iktidar” kavramsallaştırmasını da derinleştirerek artık biyopolitikaya geçiş yapar. Biyopolitika, iktidarın ve bedenin buluşmasının ötesine geçerek “tür olarak insanla” ve “insanın yaşamıyla” ilgilenir. Biyopolitika, siyasetin çekirdeğindeki bir dönüşümü ifade eder. Siyaset artık yaşam ve ölüm üzerinde hak iddia eden egemenlik kavramlarıyla açıklanamayacak, insanın yaşatılmasına yönelik ve bu yaşamın hem biyolojik hem kültürel içeriğiyle, nasılıyla ilgilenen bir karaktere bürünecektir. Devlet nüfusun biyolojik varlığıyla özellikle ilgilenir: kamu hijyeni, sağlık kampanyaları, bulaşıcı hastalıklara karşı yürütülen “savaş”

kampanyaları, biyopolitikanın tezahürleridir. Foucault'nun ardıllarının da sıklıkla başvurduğu kavramın, çağdaş siyaset düşüncesi açısından da son derece önemli olduğunu ifade etmek gerekir.

Üçüncü bölüm, çalışmanın iki temel kavramına “yönetimsellik” ve “devlet” kavramlarına, biyopolitika da bunlara eşlik edecek biçimde odaklanmaktadır. Foucault, 1978 yılından itibaren iktidar ilişkileri yerine “yönetim” ve “yönetimsellik” kavramlarını kullanmaya başlar. “Yönetim” kavramı, Sennelart'ın ifadesiyle “tikel bir genellik” olarak iş görür ve her düzeyden iktidar ilişkilerini açıklamanın bir şeması haline gelir. Ebeveyn-çocuk ilişkisi, aile ilişkileri, devlet ve kurum ilişkileri ile bireyin kendisiyle kurduğu ilişkiyi açıklayan bir kavram olarak yönetim, en temelde “tutumların yönetilmesi” anlamına gelir.

Yönetim, başkalarına uygulanan kendiliğinden güç kullanımının ötesine geçen, eylemin amacını ve ona ulaşmak için uygun araçları belirleyen özgül bir akıl yürütme (bir “ussallık”) biçimini izleyen, az çok sistematikleşmiş, düzenlenmiş ve aksettirilmiş iktidar biçimlerine (bir “teknolojiye”) gönderme yapar.³⁹⁰

Yani yönetim, belirli bir özgürlüğü bulunan -eylem imkânı bulunan- bireylerin, gelecekteki eylemlerini etkileme kapasitesi olarak iktidar ilişkileri analizini, tüm ilişkilere yaygın biçimde ele alan kavramdır. Bu andan itibaren yönetim, genel bir form olarak iş görür. Foucault, “başkaları üzerinde kullanılan egemenlik teknikleri ile kendilik teknikleri arasındaki karşılaşmaya”³⁹¹ “yönetimsellik” adını vermektedir. Yani yönetim hem kendinin hem de başkalarının yönetimi olarak genel bir şema olarak görülmelidir. Yönetimin politik biçimi ile genel olarak yönetim sorunsalı birbirinden ayrılmıştır.³⁹² Bu bakımdan yönetimsellik Foucault'nun düşüncesinde devlet sorununu ele almanın da bir yoludur. Başka bir ifadeyle, devlet de, yönetimin politik biçimi olarak yönetimsellik pratikleri üzerinden ele alınmalıdır. Fakat yönetimselliğin kendisi bir devlet biçimini, belirli bir rejimi ifade etmez. Yönetimsellik, genel bir akılsallığa işaret eder.

Yönetimsellik, modern iktidar ilişkilerini açıklamak için özgül bir şema sağlar. Yönetimin özgün yanlarını anlatmak üzere Foucault “güvenlik” kavramına ve topluma

³⁹⁰ Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 33.

³⁹¹ Foucault, “Governmentality”, s. 46.

³⁹² Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, s. 20.

yerleşmiş “güvenlik düzenekleri”ne başvurur. Güvenlik, yasaklayıcı ve baskılayıcı iktidardan farklı olarak toplumsal fenomenleri özgün bilme tarzları üzerinden ele alarak öngörmeyi, bunlar üzerinde akılsal stratejiler uygulamayı hedefleyen, bireysel ve toplumsal eylemi yönlendirmeye dayanan bir biçimdir. Yönetimselliğin ana tanımında ortaya konduğu üzere güvenlik düzenekleri modern iktidarın işleyişini mümkün kılan temel araçtır. Dolayısıyla yönetimselliğin özgünlüğü, “güvenlik düzenekleri”nin işleyişinde kendisini gösterir. Disiplinci iktidara karşılık güvenlik, daha girift ve kuşatıcı bir tarzda işleyerek müdahaleyi azaltan fakat esasında kontrolü arttıran bir karaktere sahiptir. Bu araç aracılığıyla modern iktidar, “nüfusların yönetilmesini” hedefler ve bunu “ekonomi politiğe” dayanarak yapar. Bilme/iktidar ikilisinin bir kez daha öne çıktığı bu yaklaşımda özgün “bilme biçimleri” nüfusu özel bir tarzda ele alarak “yönlendirir, teşvik eder, manipüle eder” yani buyurmadan “yönetir”. Güvenlik düzenekleri aynı zamanda modern toplumda “özgürlüğün” de koşulu olarak görülmelidir. Adalet devleti ve idari devletten farklı olarak yönetimi özgün kılan, müdahalenin mümkün olduğunca şiddet dışı ve doğrudan olmayan yollara başvuruyor olmasından kaynaklanır. Böylece devlet-birey ikiliği, devletin kuvvetinin doğrudan birey üzerinde ve özellikle bedeninde uygulanmıyor olması bakımından belirli bir özgürlüğü sağlar. Fakat bu özgürlük, burada söz konusu olan 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “liberal” modern devlet olduğu için, piyasa ekonomisinden ayrı düşünülemez. Özgürlük, bir dolaşım özgürlüğü olarak vardır ve özneleşme aracılığıyla çeşitli pratiklerle iktidara doğrudan bağlanan öznelerin özgürlüğünde önceki dönemlere göre nitel bir artışı olduğu olmadığı kuşkuludur. Bununla birlikte, Foucault’nun analizinde disiplinci olanın çağı, yönetimin çağı gibi tarihsel bir ayırım bulunmadığını; bu ayrımların tematik olduğunu ve çeşitli iktidar tiplerinin birbiriyle iç içe geçerek işle(yebil)diğini tekrar etmek gerekir. Devletin uygulayıcı olarak görevlerinden birisi, araçların, iktidar kiplerinin taktik ve stratejiler olarak seçiminde gizlidir.

Yönetimin analitiği modern “devleti”, temel olarak nüfus üzerinde yoğunlaşan, ekonomik bilgiyi kullanan ve güvenlik düzenekleriyle işleyen bir “yönetim devleti” olarak belirler. Yönetimsel stratejiler açısından, “arkasından dolanarak”, dışarıdan yaklaşılarak analiz edildiğinde modern “devletin”, yönetimsel stratejilerin hareketli bir sonucu olduğu görülür. Devlet, bir kişiliği, özü bulunan soğuk bir canavar değildir. Hareketli bir sonuç olarak devlet, yönetimselliğin uygulanışında “komuta eden” olarak

görünür. Foucault'ya göre politika da, ekonomi de, devlet de “etkileşimli gerçeklik”ler olarak varlığını stratejik ilişkilere borçlu, töz olmayan fakat yine de “işlemsel/işlevsel olarak” var olan bir mahiyettedirler. Bunlar birer arayüz olarak görülmelidir. Foucault'nun yönetimsellik çözümlemesinin devlet kavrayışına ilişkin katkısı da burada yatar.

Modern devletin soykütüğü, onun antik Yunan ve özellikle de Hristiyan Pastorallığından aldığı mirası keşfetmeyi sağlar. Modern Batılı devlet Foucault'ya göre bunların muğlak bir birleşiminin sonucu olarak doğmuştur. Pastor ile sürüsü veya insanların ruhları; yönetici ile insanlar arasında bir analogi vardır. Buna göre insanların yönetimi, bireylerin içsel hakikatine ulaşmakla ilgili bir meseledir. Yönetimin ruhlara gösterdiği ihtimam, ilgi ve denetim, Hristiyan pastorallığından kalan bir iktidar şematığıdır. Bireylerin hepsine ve her birine eğilen modern devlette, özne üzerinde hem bireyselleştirici hem de bütünselleştirici bir etkiyle ikili bir bağlayıcılık (*double bind*) söz konusudur. Bugün anlaşılan anlamıyla “nüfus”un doğuşu ve liberalizmle birlikte öznenin “*homo economicus*” olarak tanımlanması, bu yığınları “yönetilebilir” kılan unsurlar olmuştur. Pastoral miras üzerinden karakterize olan modern devlet, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özgün bir akılsallığa göre işleyecektir: liberalizm. Dolayısıyla modern devlet tarihte, tam bir yönetimsel devlet olarak “liberal devlette” ifade bulur. Bu bakımdan Foucault'da modern yönetimsel rasyonalitenin yerleşmesinde 3 aşama ve bir ön basamak söz konusudur: ön basamak olarak Pastoral devlet, ilk aşama olarak yeni yönetimselliği haber veren polis devleti, ikinci olarak liberal yönetimsellik ve son olarak neoliberal yönetimsellik.³⁹³

18. yüzyıldan itibaren hâkim olmaya başlayan liberalizm, ekonomi politikten ve serbest piyasadan ayrı düşünülemez. Liberal yönetimin ussallığı doğrudan ekonomiye bağlıdır ve ekonomik bir yönetim olarak liberalizm “daha az” müdahale ve daha çok yönetmeyi hedeflemektedir. Liberal kavrayışta yönetim artık “toplumun yönetimi”dir ve “sivil toplum” burada devletle karşıtlık içerisinde ele alınır. Bu bakımdan özgürlük, devlet sivil toplumun üzerinde bir kuvvet olarak kavrandığı için devletin müdahalesiyle doğrudan ilgilidir. Devlet müdahalesinin azlığı, özgürlüğü sağlayacaktır. Bu bakımdan

³⁹³ Todd May, “Governmentality”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.

Foucault'nun "iktidar kimin elindedir?" sorusunu liberal bir soru olarak nitelendirmesi son derece önemlidir.³⁹⁴ Foucaultcu yönetimsellik perspektifinden ele alındığında "iktidarın kimin elinde olduğuna" ilişkin soru liberal ve sakıncalı bir sorudur. Liberalizm, politikayı tam da devlet ve sivil toplum ikiliği üzerinden düşündüğü için bu soruyu sorar. Hâlbuki Foucault'nun işaret etmeye çalıştığı şey iktidarın kimin elinde olduğunun ve devletin hangi tipte örgütlenmiş olduğunun sanıldığı kadar önemli olmadığı, bunların tüm toplumsal ilişkilere sinik biçimde işleyen yönetimsel stratejilerin sonuçları olduğudur.

Foucault'nun yönetimsel stratejilerin bir sonucu olarak devlet kavrayışı, devlete ilişkin hukuki kavrayışı aşarak, liberal hukuki özneye dair soru(n)ları da bertaraf etmeyi sağlar. Devlet, kimi zaman çatışan ve karşıt yönetimsel pratiklerin de bir sonucudur. Bu bakımdan hem yönetim sanatları hem de devlet biçimleri de politik ideolojilerin temsilleri olarak değil, "yönetimsel eylemin amaçlarını belirleyen ve sürekli düşünmeyle düzenlenen pratikler rejiminin" ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir. Yani devlet, stratejik bir konumda var olan fakat bir töz olmayan, özü, kalbi olmayan aktördür. Fakat devletin stratejik konumdaki hareketli bir sonuç değildir; bir etkidir de. Stratejik eylem için bir alandır, politik olanı ayırt eden, devlet ile devlet olmayanı ayıran, dolayısıyla etkin olduğu ifade edilebilecek bir sonuçtur. Dolayısıyla Lemke'nin tespitine katılarak, devletin aynı zamanda stratejik bir eylem alanı olduğu sonucuna varılmış, Jessop'un katkısıyla "stratejik seçicilik"le tanımlanan, bu bakımdan da devlete –iktidar ilişkileri kendisinden çıkmasa da onu tamamen pasif bir sonuç olarak görmeyen- ayrıcalıklı bir konumun verilmesi gerektiği gösterilmiştir. Çalışmada, Foucaultcu devlet analizine dair varılan en önemli sonuç devlete dair bu bakış açısı olmuştur –ve umut edilmektedir ki bu noktada sonraki çalışmalarımıza kaynak sağlayacak bir niş açılmıştır. Devletlerin aldığı çeşitli biçimler bu durumda, iktidarı kimin elinde tuttuğu ya da devletin niyetleriyle değil; devletin, bazı politik ve ekonomik stratejileri gerçekleştirebilmesiyle, yani yine stratejilerin kendisiyle ilgilidir. Bu strateji mantığı, Foucault'nun devlet biçimleri arasındaki ayrımlar söz konusu olduğunda bunların devletin kişiliğine değil, stratejik etkilere bağlı olduğunu ifade eder.

Foucaultcu analizin çağdaş dünyada da en çok kullanımda olan kavrayışlarından birisi de neoliberalizm çözümlemesidir. Foucault'nun neoliberal piyasanın işleyiş ilkesi

³⁹⁴ Mark Kelly, *Philosophy of Michel Foucault*, New York, Routledge, 2008, s. 81.

olarak “rekabet”e dayandığı tespiti ve girişimcilik başta olmak üzere çok çeşitli özellikleri haiz *homo economicus* ön plana çıkarması özellikle önemlidir. Düşünürü göre neoliberal piyasanın ilkesi rekabet, neoliberal öznenin sahip olması gereken temel özellikler de rekabetçilik ve girişimciliktir. Gerçekten de sosyal bilimler alanında bugüne kadar yapılan, Foucault’nun bu analizlerinin somut örneklerini gözler önüne seren sayısız çalışma mevcuttur. Neoliberal özne, hiç de doğal olmayan ve erken liberalizmdeki gibi bir serbestliğe tahammülü olmayan, hem müdahaleci hem de “özneleşme” sürecini mükemmelen uygulayarak kontrolcü olan yeni bir yönetimsellik içerisinde yaşamaktadır.

Foucault’nun yönetimsellik, biyopolitika kavramları ve liberalizm/neoliberalizm analiziyle teoriye yaptığı kuşkusuz birçok çevre tarafından sahiplenildi. Özne-iktidar-bilme ekseninde yaptığı çözümlemeyle Foucault, tarih ve felsefe ekseninden bakarak çağdaş tartışmalar için ciddi bir kaynak oluşturdu. Foucault’nun çağdaş literatürdeki izini hem yönetim kavramı temelinde yapılan tartışmalarda hem de onun neoliberal özneye dair analizinin somutlaştığı durumlara dair çalışmalarda takip etmek mümkün. Peki, Foucault’nun çözüm önerisi nedir? Bu sorunun devrimci ve kökten dönüştürücü kesin bir cevabının bulunmadığını ifade etmek gerekir. Fakat Foucault topyekun bir kalkışma, bir toplumsal hareket önerisinde bulunmamasına rağmen çok ünlü “iktidarın olduğu yerde direniş vardır” sözüyle, ciddi bir direniş imkanına kapı aralar. İktidar ilişkisini ayırt eden şey daha başından bu ilişkide direniş imkânının bulunmasıyla ilgilidir. Bu bakımdan zincire vurulmuş bir kölenin durumundan, Gramscici hegemonyadan ve tahakkümden farklı olarak iktidar, direniş imkânını kendi içerisinde barındırır. Foucault’nun teorisi tam da bu sebeple yerel ve kimliklere yönelen politik hareketlerce benimsenmiştir. Foucault iktidarın aşağıdan yukarı doğru kavranması gerekliliği ve modern devlete ilişkin tespitlerini, insanlar bunları alıp kullansın diye gerçekleştirdiğini ifade eder. Teori bu anlamda pratik bir anlamı haiz olmalı, bir yandan da söylendikten itibaren kendini yok etmelidir. Foucault’ya göre entelektüelin gündelik rolü, gerçek eleştirel tavrı sonuna kadar götürmekte yatar. Düşünür nihayetinde “bugün olduğumuz şeyi reddetmemiz gerektiğini” ifade edecektir. Özne-iktidar-bilme ilişkiseliliğinin kurulu biçimlerinden çıkmak, insanlık tarihinin çok küçük bir diliminde var olmuş ve ancak bir çökeltiler bütünü olan “insan” olmağının yeniden düşünülmesine bağlıdır. “İnsan hakları”, “özgürlük” gibi ideallerden vazgeçmemiz gerekmez, sadece hümanizma ruhunda kabul edilmiş “belirli ve sınırlı” biçimlerin bu idealler uğruna evrensel bir model olarak kabul

ve dikte edilmesinden kurtulmak gerekmektedir. Foucault'nun ölümüne kadar ağırlıklı olarak ilgileneceği kendilik pratikleri meselesi tam da bu hedefle ilgilidir. Foucault'ya göre “insanların özgürlüğü hiçbir zaman onu garanti altına alması gereken kurumlar ve yasalar tarafından güvence altına alınmamıştır... Özgürlüğün güvencesi özgürlüktür.”³⁹⁵

³⁹⁵ Michel Foucault, “Space, Knowledge and Power”, *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought*, trans. Christian Hubert, ed. Paul Robinow, New York, Penguin Books, 1991, s. 245.

KAYNAKLAR

AKAL, Cemal Bali, *İktidarın Üç Yüzü*, İstanbul, Dost Kitabevi, 2021.

ALBERTS, Paul, “Foucault, Nature, and the Environment”, *A Companion to Foucault*, Oxford, Wiley-Blackwell, 2013.

ALLEN, Barry, “Government in Foucault”, *Canadian Journal of Philosophy*, Volume 40, Number 4, December 2010.

AYITGU, Gülçin, “Foucault’nun Tarihteki Süreksizlik Arayışı”, *FLSF: Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz/Sayı: 22, 2016.

BAUMAN, Zygmunt; BORDONI, Carlo, *Kriz Hali ve Devlet*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2018.

BERT, Jean-François, *Foucault*, çev. Emrullah Ataseven, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2008.

DARDOT Pierre; LAVAL Christian, *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

DEAN, Mitchell, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, New York, Sage Publications, 2009.

DELEUZE, Gilles, *Foucault*, trns. Sean Hand, Minnesota, University of Minnesota Press, 1988.

DREYFUS, Hubert L.; RABINOW, Paul, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1983.

ELDEN, Stuart, “Governmentality, Calculation, Territory”, *Environment & Planning D: Society and Space*, Volume:5, pp. 562 – 580.

- ERDAĞI, Bora, “Sunuş”, *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları*, der. Bora Erdağı, Ankara, NotaBene Yayınları, 2015.
- FOUCAULT, Michel, “‘Omnes et Singulatim’: Siyasi Bir Aklın Eleştirisine Doğru”, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi’ne Cevap”, *Felsefe Sahnesi: Seçme Yazılar 5*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, “Bir Soruya Cevap”, *Felsefe Sahnesi: Seçme Yazılar 5*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, “Bireylerin Siyasi Teknolojisi”, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, “Deliliğin Tarihi’ne Önsöz”, *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3* içinde, çev. Işık Ergüden; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- FOUCAULT, Michel, “Entelektüel ve İktidarlar”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1*, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- FOUCAULT, Michel, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler”, *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*, çev. Işık Ergüden; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- FOUCAULT, Michel, “Hakikat ve İktidar”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1*, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.

- FOUCAULT, Michel, “İktidar Üzerine Diyalog”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1*, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- FOUCAULT, Michel, “Michel Foucault ile Söyleşi”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1*, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- FOUCAULT, Michel, “Michel Foucault’nun Oyunu”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1* içinde, çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay; Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- FOUCAULT, Michel, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, “Questions of Method”, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- FOUCAULT, Michel, “Yönetimsellik”, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- FOUCAULT, Michel, *Biyopolitikanın Doğuşu*, çev. Alican Tayla, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2019.
- FOUCAULT, Michel, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.

- FOUCAULT, Michel, *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 2017.
- FOUCAULT, Michel, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2016.
- FOUCAULT, Michel, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.
- FOUCAULT, Michel, *Kliniğin Doğuşu*, çev. Şule Ünsaldı, İstanbul, Epos Yayınları, 2018.
- FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitabevi, 2019.
- FOUCAULT, Michel, *Marx'tan Sonra: Duccio Trombadori ile Söyleşi*, çev. Gökhan Aksay, İstanbul, Oldiva Kitap, 2019.
- FOUCAULT, Michel, *Seçme Yazılar 2, Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, *Seçme Yazılar 4, İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003.
- FOUCAULT, Michel, *Toplumun Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, "Space, Knowledge and Power", *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought*, trans. Christian Hubert, ed. Paul Robinow, New York, Penguin Books, 1991.

- FOUCAULT, Michel, , “Return of Morality”, *Foucault Live: Interviews 1966-84*, Ed. Sylvère Lotringer, çev. John Johnston, New York, Semiotext(e) Foreign Agents Series, 1989.
- FOUCAULT, Michel, “Aydınlanma Nedir?”, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FOUCAULT, Michel, “Disiplinci Toplum Krizinde”, *İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007.
- FRASER, Nancy, “Foucault on Modern Power: Empirical Insights and Normative Confusions”, *Praxis International*, Issue 3, 1981, ss. 272-287.
- GARLAND, David, “What is a ‘History of the Present’? On Foucault’s Genealogies and Their Critical Preconditions”, *Punishment & Society*, Vol. 16(4), 2014.
- GORDON, Colin, “Governmental Rationality: an Introduction”, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- GUTTING, Gary, *Foucault: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2005.
- HACKING, Ian, “The Archaeology of Foucault”, *Foucault: A Critical Reader*, ed. David Couzens Hoy, Cambridge, Basil Blackwell, 1991.
- HARVEY, David, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayınları, 2015.
- HIRSCHMAN, Albert O., *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?*, çev. Barış Cezar, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

- HOBBS, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- HOY, David Couzens, “Power, Repression, Progress”, *Foucault: A Critical Reader*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
- KELLY, Mark, “State”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- KELLY, Mark, *The Political Philosophy of Michel Foucault*, New York, Routledge, 2008.
- KESKİN, Ferda, “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, *Cogito: Şiddet*, Sayı:6-7, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- KOLOŞ, Umut, *Foucault, İktidar ve Hukuk: Modern Hukukun Soybilimi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- KOYUNCU, Emre, “Foucault’nun Siyaset Felsefesinde Biyopolitikanın Doğuşu”, *Biyopolitika: Foucault’dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri*, İstanbul, NotaBene Yayınları, 2016.
- LEMKE, Thomas, *Foucault, Governmentality and Critique*, New York, Routledge, 2012.
- LEMKE, Thomas, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, çev. Utku Özmakas, Ankara, Pharmakon Yayınları, 2015.
- LEMKE, Thomas, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault’nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, çev. Özge Karlık, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2016.
- LUKES, Steven, *İktidar: Radikal Bir Görüş*, çev. Mehmet Ratip, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

- LYNCH, Richard A., “Reading The History of Sexuality, Volume 1”, *A Companion to Foucault*, (Ed.) Christopher Falzon; Timothy O’Leary; Jana Sawicki, Wiley-Blackwell Publishing, 2013.
- LYON, David, *Gözetim Çalışmaları*, çev. Ali Toprak, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2013.
- LYON David; BAUMAN Zygmunt, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2020.
- MAY, Todd, “Yeni Girişimciler: Foucault ve Tüketim Toplumu”, *Cogito: Foucault Özel Sayısı*, Sayı 70-71, İstanbul, YapıKredi Yayınları, 2018.
- MAY, Todd, *The Philosophy of Foucault*, New York, McGill-Queen's University Press, 2006.
- MAY, Todd, “Governmentality”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- MCWHORTER, Ladelle, “Population”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- MEGILL, Allan, *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2021.
- MENDIETA, Eduardo, “Biopolitics”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- MILLS, Sara, *Michel Foucault*, London, Routledge, 2003.

- NEOCLEOUS, Mark, *Devleti Tahayyül Etmek*, çev. Akın Sarı, İstanbul, NotaBene Yayınları, 2015.
- NEOCLEOUS, Mark, *Sivil Toplumunu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru*, çev. Bahadır Ahıska, Ankara, NotaBene Yayınları, 2013.
- OKSALA, Johanna, “Devlet Şiddetinin Yönetimi: Foucault’da Siyasi İktidarın Yönetimsellik Olarak Yeniden Ele Alınması”, *Cogito: Michel Foucault Özel Sayısı*, Sayı 70-71, İstanbul, YapıKredi Yayınları, 2018.
- ÖZMAKAS, Utku, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- ÖZMAKAS, Utku, “Foucault: İktidardan Biyoiktidara”, *Cogito: Foucault Özel Sayısı*, Sayı 70-71, İstanbul, YapıKredi Yayınları, 2018.
- PASQUINO, Pasquale, “Theatrum Politicum: The Genealogy of Capital”, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- PHILIP, Mark, “Michel Foucault”, *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. Ahmet Demirhan, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2013.
- PLATO, *Republic of Plato*, trns. F. Cornford, Oxford, Oxford University Press, 1966.
- PLATON, *Politikos/ Devlet Adamı*, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 2014.
- POULANTZAS, Nicos, *State, Power, Socialism*, London, Bookwell, 2001.
- RABINOW, Paul, *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought*, New York, Penguin Book Group, 2020.

- READ, Jason, “Homo Economicus’un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi”, *Cogito: Foucault Özel Sayısı*, Sayı 70-71, İstanbul, YapıKredi Yayınları, 2018.
- REVEL, Judith, “Biyopolitik”, *Foucault Sözlüğü*, çev. Veli Urhan, İstanbul, Say Yayınları, 2012.
- ROSE, Nikolas, *Powers of Freedom*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- SCHMITT, Karl, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of a Political Symbol*, Chicago, University of Chicago Press, 2008.
- SENNELART, Michel, “Derslerin Bağlamı”, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2016.
- SIMONS, Jon, *Foucault & the Political*, London, Routledge, 1996.
- SLUGA, Hans, “I am Simply a Nietzschean”, *Foucault and Philosophy* içinde, (Ed.) Timothy O’Leary; Christopher Falzon, Wiley-Blackwell Publishing, 2010.
- SMART, Barry, *Michel Foucault*, New York, Routledge, 2002.
- STEGER, Manfred B.; ROY, Ravi K., *Neoliberalism: A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- TAYLAN, Ferhat, “Önsöz: Strateji, Norm, Yönetim: 1978 Dersi İçin Bir Güzergâh”, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2016.
- VEYNE, Paul, *Foucault: Düşüncesi, Kişiliği*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2014.

YELKENCİ, Taner, “Marksist-Leninist Devlet Teorisi”, *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, der. Taner Yelkenci, Ankara, NotaBene Yayınları, 2013.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	IRMAK		COŞKUN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	İNGİLİZCE		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme		Kurum Adı
Lise	2004	2008	Üsküdar Cumhuriyet Lisesi
Lisans	2008	2012	Kocaeli Üniversitesi
Yüksek Lisans	2012	2015	Uludağ Üniversitesi
Doktora	2015	2023	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2013	Devam Ediyor	Bursa Uludağ Üniversitesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	https://avesis.uludag.edu.tr/irmakgungor/yayinlar		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
		Tarih:	27.01.2023
		İmza:	
		Adı-Soyadı:	İrmak COŞKUN